

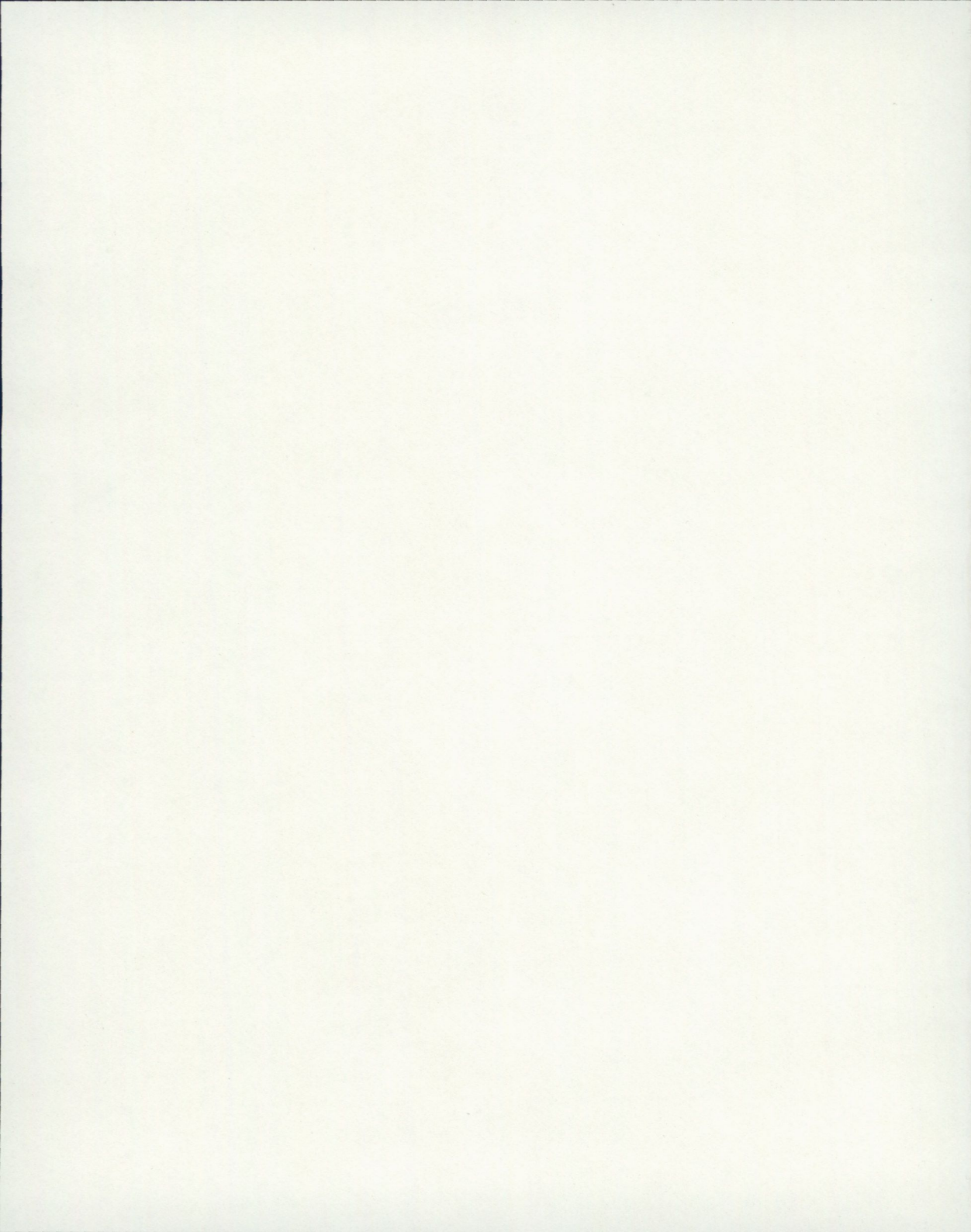
För Sápmi
i tiden

För Sápmi
i tiden

FATABUREN 2008

FÖR SÁPMI I TIDEN

Skansens torvkåta under uppbyggnad 2005. Foto Eva Silvéen.

För Sápmi i tiden

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2008

Red. Christina Westergren och Eva Silván

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2008
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktörer Christina Westergren och Eva Silvé
Bildredaktör Emma Palmér
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Framsidas bild foto Victoria Harnesk
Baksidas bild foto Héléne Edlund. Nordiska museet
Bilder på för- och eftersättsblad foto Eva Silvé

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2008
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 523 8

INNEHÅLL

Inledning 6

CHRISTINA WESTERGREN OCH EVA SILVÉN

Tolkning av ett förflutet 16

LARS-ANDERS BAER

Samerna i språkhistorien 32

MIKAEL SVONNI

Samerna i den kulturella konstruktionen
av territoriet 43

LARS JÖNSES

Från »lappprivilegier« till rättigheter som urfolk.
Svensk samepolitik och samernas politiska
mobilisering 58

PATRIK LANTTO OCH ULF MÖRKENSTAM

Skärskådad samling.
Samiskt kulturarv i Nordiska museet 85

CECILIA HAMMARLUND-LARSSON

Samer i bild – bilder av samer.
Ett fotografi och tre berättelser 107

JOHAN JONSSON

Samiska scener och scenerier 121

EVA SILVÉN

Sameliv på Skansen. Om natur och kultur,
upplevelser och lärande 138

ANNA-VERA NYLUND

Urfolk, internationella nätverk och museer 158

CARINE AYÉLÉ DURAND

Jokkmokks marknad efter 400 år 170

LIS-MARI HJORTFORS

Sven-Gösta Jonsson – den rockande samens 176

KRISTER STOOR OCH RICHARD JONES-BAMMAN

Bild och text hand i hand.
Om mångkunniga samiska författare 186

VUOKKO HIRVONEN

Äkta same i Stockholms tidningsvärld 204

ANN-HELÉN LAESTADIUS

»Jag längtade att jag vore fri«.
1900-talet i ett samiskt kvinnoliv 218

ANDREA AMFT

Traditionell kunskap.
Ett möte mellan kultur och natur 236

HÅKAN TUNÓN OCH LARS-ANDERS BAER

Att göra ett samiskt kulturarv synligt 253

SUNNA KUOLJOK

En länk mellan kalfjäll och avgas 268

VICTORIA HARNESK

For Sápmi with the Times 281

Källor och litteratur 287

Samernas Folkhögskola besöker Nordiska museet 1954. Foto Nordiska museet.

Inledning

För Nordiska museet och Skansen har samerna alltid funnits med. Utgångspunkten för Fataburen 2008, *För Sápmi i tiden*, är museernas mångåriga intresse för samerna och det samiska – som en del av ett tänkande och ett agerande knutet till en nation och en tid. Samlingar har byggts upp på museernas villkor, samisk kultur har bidragit till deras attraktionskraft och berättigande. Samer har blivit betraktade och utnyttjade, kontakterna med majoritetssamhället har präglats av ojämlikhet och samer har oftast varit de svagare, även om de i mötet med omvärlden också haft en egen agenda. Idag syns ansatser till en förändring, urfolk i rörelse har fått stater och myndigheter att börja se sig själva med andra ögon. Det som tidigare handlade om grupper inom nationalstater har nu blivit internationell politik i en globaliserad värld med nya gemenskaper och gränser. Rätten till kulturarvet har blivit en central fråga, som ger museerna möjlighet att ta en aktiv del i en större samhällsförändring.

För Sápmi i tiden vill berätta om en maktrelation i förändring. Om ett stycke svensk historia som inte alls är bara svensk och

**CHRISTINA WESTER-
GREN** är förlagsredaktör vid Nordiska museet och redaktör för årsboken Fataburen. Redaktör för årets bok är också **EVA SILVÉN**, fil.dr i etnologi och intendent vid Nordiska museet.

Konstituerandet av Lapparnes Centralförbund på Skansen den 10 augusti 1904. På bilden syns från vänster Nils Enok Nilsson, Torkel Tomasson, Elsa Laula, Gustav Z. Hedenström, Lisa Stinnerbom och Lars Stinnerbom. Privat samling från Karl Stinnerbom. Örnsköldsviks museums arkiv.

om en samtid där samisk kultur lever på egna villkor i ett mångfaldigt samhälle. Artikelförfattarna är forskare och skribenter med kännedom om samisk historia och kultur. Långtifrån alla är samer, men alla har utgångspunkten att samiskt liv har blivit ett forskningsfält och en fråga som i sig måste undersökas och omvärderas. Här finns en distans till hur det samiska har beskrivits och en kunskap om de många sammanhang där samiskt levnadssätt varit upphov till ingripanden från andra – myndigheter, markägare och museer.

I bokens artiklar finns såväl ett historiskt perspektiv som ett nutida, ett både utifrån- och inifrånperspektiv. Avsikten är att »det samiska« ska framträda i all sin variation – i tid, rum och olika sociala sammanhang – en mångskiftande kultur där levnadssätt, identitet, kulturarv och traditionell kunskap tillåts att utvecklas och förändras. Och som även ger ett perspektiv på vad det kan innebära att vara »svensk«.

Det andra

I bokens första del möter vi Sápmi – landet och folket – främst genom omvärldens intressen och avsikter: nationers gränsdragningar, myndigheters regelverk, historiska krönikörer och museer som samlare och utställare. Vi möter föreställningarna om samer och det samiska, som har varit många och spelat stor roll, och får inblickar i de processer som gjort den renskötande nomaden till norm och sinnebild. Men på varje punkt möter vi också en motrörelse, och efterhand även en perspektivförskjutning, där ett folk i norra Europas bortersta utkant visar sig ha blivit en del i ett världsomspännande nätverk.

Genom sitt samiska kulturfilter betraktar *Lars-Anders Baer* inledningsvis myterna om Sápmi, myter som i högsta grad har påverkat samepolitiken, och som i sin tur ytterligare cementerat mytbildningen. I västerländskt tänkande har det gjorts en skarp distinktion mellan nomaden och den fastboende jordbrukaren, där nomaden har fått representera det ociviliserade och det oförutsägbara. Idag arbetar samerna för ökad makt över sin historia och sitt kulturarv och för att synliggöra den samiska blicken, rösten och berättelsen.

Mikael Svonni tar oss med på en hisnande resa i språkhistorien, där ny forskning helt har förändrat bilden av samernas »invandring«. Sydsamiskan är av allt att döma det äldsta språk som har talats och som fortfarande talas i Skandinavien och samiska ordstammar kan förflytta oss sex tusen år tillbaka i tiden. Orden berättar om kontakter mellan befolkningsgrupper med olika språk under mycket lång tid. I den ömsesidiga assimileringen hamnade samerna efterhand i ett underläge, både socialt och ekonomiskt.

Under 1800-talet blev nationalismen en ledande ideologi

som formade den moderna nationalstaten. *Lars Jönsses* skriver om en historisk process, där museerna och turismen spelade en viktig roll i skapandet och försvarandet av det nationella territoriet. I norr blev de nomadiserande samerna utmärkta »territorietäckare«, medan Skansen och Nordiska museet fullgjorde samma uppgift i en mer symbolisk mening genom att inordna samerna i den svenska kulturhistorien.

Under slutet av 1800-talet formulerades också många idéer, som kom att ligga till grund för den svenska samepolitiken under lång tid framöver. Om den och den framväxande sameörelsen skriver *Patrik Lantto* och *Ulf Mörkenstam*. Med de första renbeteslagarna ingrep staten i renskötarnas vardag som aldrig tidigare, samtidigt som samiskt liv och kultur vid sidan av renskötseln osynliggjordes. Detta skapade motsättningar mellan olika grupper av samer men ledde också till politiska aktioner och politisk organisering.

Under samma tid började Nordiska museets – tillika världens största – samling av samiska föremål byggas upp, liksom ett omfattande arkiv- och bildmaterial med samisk anknytning. *Cecilia Hammarlund-Larsson* beskriver samlingarnas framväxt men öppnar också för vår tids frågor: Är materialet ett uttryck för ett kolonialt förhållningssätt eller för att samiskt liv är en självklar del av Sveriges historia? Idag är det Nordiska museets ambition att skärskåda samlingarna med öppet sinne och i samarbete med företrädare för det samiska samhället.

Fotografen Nils Thomassons bildsamling, som idag finns på Jämtlands läns museum i Östersund, är utgångspunkt för *Johan Jönssons* artikel. Där visas hur en och samma bild kan ges olika innebörd beroende på sammanhang och berättelse: familjefotografi, turistvykort eller rasbiologisk illustration. Artikeln visar

Renar på bred front. Under 1900-talet har renskötseln gjorts till den samiska näringen framför andra på bekostnad av övrig av samisk kultur. Renar i Bjerganäs rengärde, Ammarnäs, Lappland. Foto Mark Markefelt, © Nordiska museet.

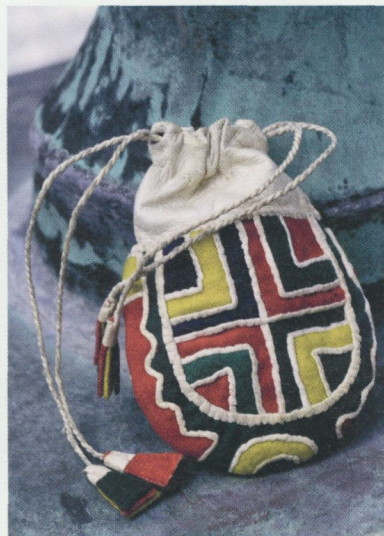
också på det samarbete som förekom mellan samer och företrädare för majoritetssamhället, som museitjänstemän och forskare, i detta fall en känd rasbiolog.

Eva Silvén tecknar därefter konturerna av hur samer och samisk kultur har gestaltats i utställningar och iscensättningar, på Nordiska museet och i någon mån Skansen. Varje utställning har inte bara presenterat en berättelse om samerna utan även skapat en relation mellan museet och det samiska samhället. Medan de tidigare utställningarna syftade till att visa »samer-na« och »det samiska«, är tanken idag mer att rikta blicken mot gränsområden, blandformer och spår av människors möten.

Samevistet är en av de mest populära miljöerna på Skansen. *Anna-Vera Nylund* beskriver samevistena under olika tider och villkoren för de samer som bott och verkat där. Idag vill Skansen skapa förståelse och respekt för samisk kultur bland besökare i alla åldrar och från hela världen, och samarbetet med det samiska samhället är därför av stor vikt. Den 6 februari 2003 firades för första gången den samiska nationaldagen på Skansen.

I slutet av 1900-talet inleddes en viktig period för världens urfolk. Om uppkomsten av en internationell urfolksrörelse på 1970-talet och dess förhållande till dagens museiverksamhet skriver *Carine Durand*. Här beskrivs processen bakom FN:s deklaration om urfolkens rättigheter och samernas aktiva arbete för att skydda och bevara urfolkens kulturarv. Ett fältarbete på Nordiska museet 2007 visar dock vilka svårigheter som kan uppstå, trots ambitionen att arbeta enligt FN:s rekommendationer.

Skinnpung från Jokkmokks socken i Lappland.
Foto Mats Landin,
© Nordiska museet.

Det egna

I bokens andra del förskjuts perspektivet. Vi kommer närmare det samiska, så som det uttrycks av samer i konst och kunskap, livsstil och levnadssätt. Flera artiklar berör frågor som dagens samiska kultur, nya sätt att förhålla sig till tradition och kulturarv, olika sätt att vara same – i Stockholm och i Sápmi, som kvinna, man eller barn, i nutid och dåtid.

Jokkmokks marknad utstrålar nutid och framtid trots – eller kanske tack vare – en fyrahundraårig historia. I *Lis-Mari Hjortfors* ögonblicksskildring från februari 2007 hamnar vi mitt i en levande samisk kultur i många former. Kommersen blomstrar, kompisar träffas, musiken flödar, slöjdare byter idéer, hämtar inspiration och nya material medan turisterna trängs.

Om musikaliska uttryck och samisk identitet skriver *Krister Stoor* och *Richard Jones-Bamman*, med fokus på Sven-Gösta Jonsson, »den rockande samens«, en av de viktigaste frontfigurerna i 1900-talets samiska populärkultur. Efter visst motstånd

Samedansen på Jokkmokks
marknad den 4 februari
2007. Foto Lis-Mari Hjort-
fors, © Nordiska museet.

från samiskt håll blev han en ikon i en tid när många skämdes för sin identitet. Han sjöng för det mesta på svenska, ibland på engelska, medan vår tids Lars-Jonas Johansson sjunger nästan enbart på samiska. Trots olikheterna är båda representanter för samisk musik med rocken som grundpelare.

Det är inte alltid lätt att säga om samiska konstnärer borde kallas musiker, jojkare, författare, tecknare eller slöjdare. Å andra sidan är det inte nödvändigt eftersom samer ofta har tänkt och gjort saker på ett holistiskt sätt. *Vuokko Hirvonen* beskriver hur olika konstgrenar går hand i hand i en rad samiska författarskap, från början av 1900-talet då de första manuskripten på samiska framställdes till det sena 1900-talets verk, där samisk identitet ofta är ett viktigt tema.

Språk och identitet är viktiga frågor också för *Ann-Helén Laestadius*, samisk journalist och författare med svenska som modersmål. Hennes personliga berättelse från Stockholms tidningsvärld, långt från fjäll och renar, speglar olika generationers förhållningssätt till ett samiskt ursprung och till omvärldens synpunkter och fördomar. Klädd i jeans eller kolt och med en självklar stolthet lever hon ett samiskt storstadsliv, där det samiska hjärtat är det som räknas.

Andrea Amft ger röst åt en samisk kvinna från helt andra förhållanden. Att vara kvinna och same utan renar har i hennes fall inneburit underordning och marginalisering. I skildringen av ett hårt liv som fiskesame framträder hierarkierna inom det samiska samhället. Det finns en föreställning bland samerna själva om att den samiska kvinnan är stark och jämställd. Men i ett genusperspektiv blir det tydligt att den tongivande renskötseln, och därmed makten, har maskuliniserats under 1900-talet, bland annat till följd av myndigheternas ingripanden.

Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

Bland såväl fiskesamer och renskötare som andra samer praktiserades det som idag kallas »traditionell kunskap«. *Håkan Tunón* och *Lars-Anders Baer* beskriver hur utomståendes syn på denna folkliga överlevnadskonst har förändrats. Från att ha betraktats som något av främst folkloristiskt intresse har den allt mer börjat ses som en komplementär vetenskap eller åtminstone vetenskap. Kanske har den erfarenhetsbaserade kunskap som kommer av ett liv nära naturen lösningarna på flera av vår tids ödesfrågor rörande miljö, klimat och försörjning?

I *Sunna Kuoljoks* artikel återvänder vi till museernas samiska samlingar, men nu ur ett annat perspektiv: Vilken betydelse har detta kulturarv idag, för samisk identitet, självförståelse och självbestämmande? Artikeln berättar om ett projekt för iden-

tifiering, förvaltning, ökad tillgänglighet och eventuellt återförande av föremål till samiska museer – även om samiska föremål också måste finnas utanför Sápmi, för att inför omvärlden kunna berätta om samiskt liv och kultur.

En same som funnit en plats i vår tids medium framför andra får avsluta boken. Bloggaren med mera *Victoria Harnesk* skriver om en ljusnande samisk framtid mot bakgrund av sitt eget liv. »Mycket har hänt sedan barndomens högtidsstunder vid batteriradion i kåtan« är en mening som säger mycket både om hennes eget liv och om förändringen i Sápmi.

Livet som same idag sätter fingret på frågor och förhållanden av stor betydelse för alla. Att värna identitet och kulturarv i en värld med nya gränser, att möta omvärlden utan att utplånas, att både styra och följa är utmaningar för fler än samer. Med nya förtecken är Sápmi viktigare än någonsin för Sverige och världens urfolk för världen.

Kan museer vara föregångare i samarbetet om urfolkens kulturarv? Utställningen *Sápmi* i Nordiska museet 2007. Foto Mats Landin, © Nordiska museet.

Samisk trumma från Åsele lappmark i Nordiska museet. Foto Mats Landin, © Nordiska museet.

Tolkning av ett förflutet

Jag observerar världen genom mitt samiska kulturfilter. Min utgångspunkt är en icke-europés, även om jag nu råkar tillhöra ett av Europas äldsta folk. Kulturellt och språkligt har vi samer en koppling till den finsk-ugriska och arktiska kulturfären. Den europeiska hållningen till andra folk är ju inte ett föredöme. Men trots kolonialism, främlingsfientlighet, rasism och folkmord har västvärlden ändå förmått skapa motkrafter i form av humanism och mänskliga fri- och rättigheter. Eller som en av den europeiska kolonialismens skarpaste kritiker filosofen Jean-Paul Sartre skriver: »Ingenting är mer logiskt än att en europé bekänner sig till humanismen och samtidigt föraktar andra raser«. Trots den västerländska civilisationens janusansikte kommer FN att under 2008 fira sextioårsjubileet av deklarationen om de mänskliga rättigheterna från 1948.

Lockelse och myt

Fjällen och landet i Sápmi/Sameland har varit en lockelse för många. En attraktion skapar ofta myter. Om landet och sam-

LARS-ANDERS BAER är ordförande i Sametingets styrelse och medlem i FN:s *Permanent Forum on Indigenous Issues*, ett organ för urfolksfrågor. Han är också egenföretagare, bland annat inom rennäringen.

erna finns sålunda en mångfald av myter som ackumulerats genom historien. Vad som är myt och vad som är verklighet är ibland svårt att veta – i många fall är det olika sidor av samma mynt. Vem minns inte Carl von Linnés extatiska beskrivning av fjällen när han kom upp på kalvfället ovanför Kvikkjokk under sin Lapplandsresa på 1730-talet. Linné sa också i detta sammanhang att han skulle ha velat vara en fjällsamt om han fått leva om sitt liv. Något tidigare hade rikshushållaren Axel Oxenstierna av statsfinansiella skäl uttalat att »i Norrland ha va vi ett Indien«. Myten om Sápmi är fortfarande, i det tjugoförsta århundradet, i högsta grad levande både här hemma i Sverige och utomlands. I världens största näringsgrenar, turismen och upplevelseindustrin, är myterna en del av livsluften. Museerna är numera också en del av upplevelseindustrin. Vad vore Stockholm utan sina museer och vad vore Djurgården utan Nordiska museet? Men museets tillkomst under den kolonialistiska erans höjdpunkt har satt sina spår. Förhållandet till samerna avspeglas tydligt i utställningsverksamheten, där myterna om det samiska både konserverats och exponerats.

Myterna har i högsta grad påverkat samepolitiken, som i sin tur ytterligare cementerat mytbildningen. Det är kanske nödvändigt att här påpeka att detta inte är en exklusiv samisk erfarenhet, utan en som delas av många urfolk. Aboriginer, maorier och indianer har samma erfarenheter i populära svenska resmål som Australien, Nya Zeeland och USA.

Fredliga vildar med kunskaper i trolldom

Samerna har genom historien fått sig pådyvlade många karaktärsdrag, men det finns ett som ännu gäller och det är samer-

Utsikt över fjällvärlden med Lappporten i bakgrunden. Foto Mark Markefelt, © Nordiska museet.

nas påstådda fredlighet. Det är inte nog med att vi är Europas enda »vildar«, vi är också sannolikt Europas fredligaste folkgrupp. Vi har varken varit inblandade i krig mot andra folk eller slagits inbördes. Vissa forskare har gått så långt att de menar att det inte finns ord för krig i det samiska språket. Det samiska ordet för krig, »soahti«, anses vara ett finskt lånord. I motsats till många andra urfolk valde samerna att inte göra väpnat motstånd mot ockupanterna och kolonisatorerna. Beträktad i backspeglarna blev den fredliga strategin belönad av grannarna i Norge, Sverige och Finland på så sätt att samerna

Exotiska människor från landet i norr? »Femme Laponne« och »Homme Lapon«. Handkolorerade gravyrer i J. Grasset Saint-Sauveur, *Encyclopédie des Voyages* 1795–96, stuckna av J. Laroque efter förlaga av J. Grasset Saint-Sauveur. Foto Nordiska museet.

inte blev utsatta för folkmord eller direkta förföljelser. I Sovjet mördades förvisso samiska ledare under de stora utrensningarna på 1930-talet. Trots det som hänt i Ryssland är samerna privilegierade i jämförelse med många andra urfolk i världen.

Myterna om Ultima Thule, den yttersta Norden, Finnmark, Lapponia, Lappland, Sameland och Sápmi – och om landets klimat, djur, växter och innevånare – är många, och har sina rötter långt tillbaka i historien. De äldsta underrättelserna om samerna är från 100-talet e. Kr. Samerna omnämns där som Fenni. Fenni sägs vara jägare, som lever av de fällda djurens kött och klär sig i deras hudar. Berättelserna om det mystiska folkslaget

Lofsdalen, Härjedalen. Foto Mark Markefelt, © Nordiska museet.

uppe i den nordliga köldöknen växte efterhand. Det är uppenbart att dessa skildringar i regel grundade sig på vaga och obestämda andrahandsuppgifter, men det är så myter och fördomar skapas.

I de isländska sagorna och i skrivna norska källor från 1100- och 1200-talen dyker så berättelser upp om samernas kunnighet i trolldom och med denna kunskap kunde samerna sätta sig i respekt hos sina grannar. Under trettioåriga kriget hade Gustav 11 Adolf och svenskarna stora framgångar på krigsfäl-

ten ute i Europa. Framgångar som ledde till att motståndarna började beskylla den svenska militären för att ha tagit samiska trollkarlar i sin tjänst. Det var självklart grova beskyllningar i ett heligt krig, och svenskarna försökte på olika sätt värja sig. Det ledde ironiskt nog till att den första svenska offentliga utredningen om samerna tillsattes. En tysk professor vid namn Johannes Schefferus anställdes för arbetet och år 1673 presenterades hans arbete i en bok kallad *Lapponia*. Boken publicerades först i latinsk språkdräkt och sedan på tyska och engelska. Boken har sedermera översatts till flera andra språk och kom lustigt nog ut i svensk översättning först år 1956. Boken blev med dåtida mått en »bestseller« och fick avgörande betydelse för förståelsen av samerna, deras näringsliv, religion och kultur under ett antal århundraden. I frågan om den svenska krigsmakten utnyttjat samisk troldom blev det klarlagt att samerna både fysiologiskt och genom sin mentala konstitution var odugliga som soldater. Beskyllningen att samiska trollkarlar eller nåjder använts för att förbättra krigslyckan avfärdades som djävulskt förtal. Sedan dess har samerna inte deltagit i några svenska krigsoperationer och därmed har myten om samernas fredlighet blivit stadfast. Så här i efterhand måste man konstatera att samerna i detta fall var lyckligt lottade som slapp att bli slaktade på krigsfälten i Europa. I gränstraktaten från år 1751 mellan Sverige och Danmark/Norge finns en särskild bilaga som rör samerna. I *Lappkodicillen*, som bilagan heter, garanteras samerna neutralitet i händelse av krig mellan Danmark/Norge och Sverige. Samerna och framförallt de renskötande samerna var fram till 1960-talet mer eller mindre befriade från att göra militärtjänst i Sverige.

Den hotfulla nomaden

I samband med den så kallade upptäckten av Amerika på 1500-talet fördes en diskussion framförallt inom den katolska kyrkan om huruvida indianerna var mänskliga eller inte. Resonemanget utmynnade i att indianer inte rimligtvis kunde vara människor eftersom de inte ärvt det antika Greklands politik och kristendomens dogmer. Det vi idag kallar rasism uppstod dock långt senare. I västerländsk filosofi har nomaden setts som civilisationens motsats, och det förklarar till en del det västerländska samhällets hållning till urfolk, som ofta är nomader och flyttar med sina djur till olika betesmarker under året. I västerländskt tänkande har det gjorts en skarp distinktion mellan nomaden och den fastboende jordbrukaren, där nomaden har fått representera det ociviliserade och det oförutsägbara. Enligt den tyske filosofen Friedrich Hegel var kulturer i ständig utveckling mot en högre nivå. Längst ner på utvecklingstrappan fanns nomadkulturen. Nomadsamhället är enligt Hegel ett naturtillstånd och civilisationens historia börjar först när nomaden slår sig ner som jordbrukare. Med jordbruket är det slut på nomadens planlösa liv, eftersom jordbruk kräver omsorg om framtiden.

Det centrala i Hegels teser är att civilisationen börjar först när människan tar kontrollen, härskar och är aktiv i förhållande till naturen. Nomaden förhåller sig däremot passiv till naturen och underkastar sig den. Nomaden är inte människa, i betydelsen oavhängig individ, enligt Hegel. Det är naturen som skapar nomaden och det är naturen som är aktören. Denna typ av existens utgjorde sålunda det absoluta hotet mot civilisationen. En annan av upplysningstidens filosofer, Immanuel Kant hävdade att vita och svarta var mänsklighetens grundraser –

Familjen Blind. Ringvassøy, Troms fylke, Norge, 1913.
Foto Janrik Bromé. Nordiska museet.

ändå ansåg han att indianerna var den mest underlägsna rasen. Trots vår bleka uppenbarelse räknades vi samer sällan till den vita rasen utan ansågs som ett underlägset och barbariskt folkslag. Filosofen och historikern David Hume jämförde samer med »negrer« och ansåg att båda saknade egen vilja. Trots att Hume var en slaverimotståndare var han rasist.

Friedrich Nietzsche, en annan känd filosof, har också försökt blottlägga nomaden. Enligt Nietzsche reser en nomad inte ef-

tersom man i ett nomadlandskap kan förflytta sig utan att röra sig framåt. Det är egentligen landskapet som förändras i takt med nomadens flyttning. I ett sådant landskap finns det inte spår, och inte heller historia och utveckling enligt Nietzsche. Skillnaden mellan natur och kultur upplöses och avståndet mellan det döda och levande minskar. I Nietzsches nomadlandskap är det också svårt att skilja mellan vad som är verkligt och vad som är önsketänkande. Nietzsches alter ego Zarathustra vandrar omkring i ett nomadlandskap »utan framtid, utan historia«. Man skulle nästan tro att det var Nietzsche som var de svenska markägarnas juridiska ombud i sedvaneprocessen om renbetet i Härjedalen. I Nietzsches värld var nomaden och staten två helt oförenliga storheter och deras mellanhavanden kunde bara lösas genom våld, eftersom staten utgjorde en hänsynslös krigsmaskin. Samtida franska filosofer menade dock i motsats till Nietzsche att det var nomaden som var den aggressiva krigiska ödeläggaren. Nomaden har enligt dessa filosofer en enorm förstörelsepotential och ekot av dem kan höras idag när samerna, rennäringen och den stora mängden renar anklagas för att vara det yttersta hotet mot fjälllämmeln och hela den biologiska mångfalden i fjällområdet. I norska tidningar kunde man för några år sedan läsa att rennäringen var ett större hot mot miljön i Nordnorge än atomavfallet på Kollahalvön.

Trots att vi lever på 2000-talet finns fortfarande mycket kvar av Hegels och Humes tankevärld och den kommer till uttryck på olika sätt även när man talar om samer, samisk kultur, rennäring och samiska rättigheter.

Kulturkampen

Under den tid samerna levte under de nordiska staternas överhöghet finns flera exempel både på etniska rensningar och försök till rensningar. Den så kallade kulturkampen i Härjedalen på 1880- och 90-talen är ett typexempel på ett försök till etnisk rensning. Här tänkte bruksägaren Farup fördriva samerna från området kring Ljusnedal. Han idkade både krypskytte mot samerna i riksdagen och tjuvskytte av ren i skogarna. Han ville köra i väg samerna från Härjedalen – men han misslyckades, tack vare motkrafter i det svenska samhället. Kulturkampen har i vår tid fullföljts av vissa markägare i Härjedalen, i form av juridiska processer rörande rätten till renbete. Många i majoritetssamhället verkar leva enligt devisen »lev med dina egna så kan du leva i fred, med mig och mina grabbar som beskyd-

Fjälllämmel, inte i första hand hotad av renar utan av en turist med kamera.

Foto Christina Westergren 1978.

dar dig«. Citatet är hämtat från en artikel om situationen i det forna Jugoslavien skriven av Carsten Jensen i *Dagens Nyheter* den 25 november 1994. Processen i Härjedalen där samebyarna förlorade på de flesta punkter är förvisso intressant från juridisk synpunkt, men den har också en jugoslavisk dimension. Statsmakten har genom regeringen visat förvånansvärd passivitet, en passivitet som lett till att den så kallade kulturkampen blivit en formaljuridisk fråga. Den samiska kulturens fortsatta existens i Härjedalen, som till sin natur är en politisk fråga, hanteras nu av svenska jurister och inte av Sveriges regering eller den lagstiftande församlingen, riksdagen. Det var inte de vita juristerna i Sydafrika som avvecklade apartheidsystemet, snarare var de motståndare till en sådan utveckling. En demokratisk stat och dess företrädare i regering och riksdag kan inte ställa sig neutrala med hänvisning till att den lagstiftande sfären inte ska blanda sig i vad den rättstillämpande sfären gör i en i grunden politisk fråga. I ett sådant samhälle där de demokratiska värdena vittrar sönder och de demokratiska institutionernas legitimitet undergrävs lever minoriteter farligt.

Det samiska kulturarvet

Det samiska kulturarvet inbegriper våra förfäders lämningar i markerna, flyttleder, boplatser, förkristna gravplatser (det samiska kulturlandskapet), heliga platser (det samiska sakrala landskapet), kulturhistoriska föremål, heliga föremål (heliga trummor, seitar) och samiska mänskliga kvarlevor.

När man diskuterar kulturarv och urfolk kommer man osökt in på makt och kolonialism. Samer har, liksom andra urfolk, bokstavligen blivit fråntagna och berövade sitt kulturarv.

Samtidigt är det tack vare dåtidens samlare – upptäcktsresande, missionärer och etnografer – som vi idag har kulturhistoriska föremål och heliga trummor bevarade på museer. Nordiska museet är ett exempel på detta.

Rätten till ett samiskt kulturarv handlar om rätten att tolka och definiera sin historia och sitt förflutna. Det handlar också om att få förvalta och förmedla sitt förflutna på samiska museer. I nuläget är det Riksantikvarieämbetet som förvaltar de samiska kulturminnesfrågorna i Sverige och Nordiska museet i Stockholm som är ansvarsmuseum för samisk kultur i Sverige. Det ter sig naturligt att Sametinget på sikt blir ansvarig förvaltningsmyndighet för samiska kulturminnesfrågor och att Ájtte blir huvudmuseet för samisk kultur i Sverige. Att museer,

Inför återbegravningen av mannen som enligt traditionen bär det samiska namnet Soejvengeelle (Skuggmannen). Sigrid Stångberg, ordförande i Vadtejen Saemiej Sijte, anländer med de jordiska kvarlevorna av den okände samens. Tärnaby, oktober 2002. Foto © Sven Mikaelsson.

institutioner och regeringar samarbetar med urfolken och tillgodoser deras krav när det gäller föremål och mänskliga kvarlevor innebär inte bara ett fysiskt återlämnade utan också en försoningshandling och ett erkännande där man återupprättat det förflutna. Det är inte bara en fråga om juridik och om vem som formellt »äger« heliga trummor eller samiska kranier utan i mycket högre grad en fråga om etik och moral.

När man talar om repatriering av samiska kvarlevor är det svårt att undvika *Soejvengeelle*, Skuggmannen på sydsamiska, som blev återförd till sin ursprungliga grav i oktober 2002, vid Atoklimpen i Tärnaby. På 1950-talet gjorde Ernst Manker en arkeologisk undersökning av graven. Han tog med sig delar av skelettet till Nordiska museet för vidare forskning mot löftet att skelettdelarna skulle återbördas till graven efter avslutad undersökning. Manker hade till och med skrivit ned löftet i sina anteckningar.

Vadtejen Saemiej Sijte, den lokala sameföreningen i trakten, började driva frågan efter att en av dess medlemmar, som för övrigt var sonson till den vägvisare som ledde Manker till graven, skrivit en motion om återföring av skelettdelarna. Tack vare det nedskrivna löftet om återföring kunde så Skuggmannen återbegravas på sin ursprungliga plats. Här var det alltså en lokal sameförening som mycket framgångsrikt fick igenom sitt krav. Man kan självfallet spekulera i om det hade gått lika lätt att återföra skelettdelarna om inte Mankers nedskrivna löfte funnits bevarat i Nordiska museets arkiv.

Frågan om repatriering av samiska mänskliga kvarlevor och kulturföremål har länge varit central i Sametingets agenda. Regeringen ställer sig idag positiv till återförandet och nu pågår en diskussion om hur det ska genomföras praktiskt.

Myterna möter verkligheten

Det bör understrykas att frågor som har att göra med samisk förvaltning av det egna kulturarvet har en gränsöverskridande dimension. I förslaget till Nordisk samekonvention som håller på att beredas i regeringskanslierna i Oslo, Stockholm och Helsingfors finns starka skrivningar om förvaltningen av det samiska kulturarvet. Detta har också varit en viktig fråga inom Samiskt parlamentariskt råd (SPR). SPR antog den 4–5 oktober 2004 i Honningsvåg följande uttalande om samisk kulturminnesförvaltning och en stärkt gemensam samisk kulturminnesvård i Sápmi:

- Samiskt parlamentariskt råd kräver att det i de olika staterna nu etableras bestämmelser för samisk kulturminnesförvaltning, där samerna har myndighet över eget kulturarv. Samiskt parlamentariskt råd ber statsmyndigheterna snarast sätta igång arbetet för en sådan etablering. Detta bör ske i samråd med sametingen i de nordiska länderna, och med representativa organ/institutioner i Ryssland, utifrån en klar målsättning om att uppnå enighet.
- Samiskt parlamentariskt råd ber de statliga myndigheterna aktivt verka för att det samiska och det nordiska samarbetet för dokumentation, vård och förvaltning av samiska kulturminnen utvecklas och stärks.
- Samiskt parlamentariskt råd hänvisar också till att samiska kulturminnen är bortförda från de samiska områdena genom tiderna, till sydligare delar av de länder där samerna bor, och till utlandet. Samiskt parlamentariskt råd ber därför styrelsen att arbeta med denna sak med målet att utfor-

ma en gemensam strategi för att föra dessa kulturminnen tillbaka till Sápmi.

I detta sammanhang bör också nämnas att FN:s generalförsamling den 13 september 2007 antog en deklARATION om urfolkens rättigheter som anger en minimistandard för hur stater ska behandla dessa folk. För samernas del innebär detta en långtgående rätt till självbestämmande, vilket innefattar rätten att fritt avgöra sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling, samt kontrollera och besluta om sina egna naturresurser. Deklarationen förpliktigar staterna att erkänna att samerna är ägare av traditionella landområden och naturresurser. Deklarationen tar också upp frågan om urfolks obestridliga rätt att förvalta sitt kulturarv och sitt förflutna och även rätten till repatriering av mänskliga kvarlevor (artikel 11, 12 och 31).

Det är först nu verkligheten börjar komma ikapp myterna. Samerna försöker nu själva i samarbete med museer och myndigheter synliggöra den samiska blicken, rösten och berättelsen. Som avslutning passar det därför bra att påminna om vad som står inristat i Carl Eldhs reliefer ovanför porten till Nordiska museet. Besökaren möts här av August Strindbergs ord »Sagor jag täljer att arv sitt de unga minnas må«. August Strindberg som för övrigt var en av museets tillskyndare är känd på många sätt, men få har uppmärksammat hans funderingar kring frågan om han själv var av samisk börd. Strindbergs familjebakgrund och författarskap visar att gränsen mellan det samiska och det svenska inte är absolut – det finns många beröringspunkter bara man tar bort skygglapparna.

Samerna i språkhistorien

MIKAEL SVONNI är professor i samiska språk, samisk kultur och samiskt samhällsliv vid Umeå universitet samt professor i samisk språkvetenskap vid universitetet i Tromsø.

Jag har många gånger mötts av frågan *när* samerna invandrade till Skandinavien. Utgångspunkten har då varit att samerna invandrade till Skandinavien »för inte så länge sedan«. Det är i och för sig inte så konstigt att frågan ställts, eftersom både språkforskare och arkeologer har varit ganska övertygade om att samerna invandrade österifrån någon gång under det första årtusendet efter Kristi födelse. De senaste två decennierna har emellertid ny forskning, framför allt om det sydsamiska området, helt förändrat bilden av samernas »invandring«. Jag ska här diskutera de nya forskningsrönen och vilka slutsatser man kan dra av de nya kunskaperna.

Språkhistorisk bakgrund

Samiska är ett finsk-ugriskt språk och är närmast besläktat med östersjöfinska språk som finska och estniska. Även om det finns många likheter mellan språken i fråga om uppbyggnad, så är det länge sedan de samiska språken och de östersjöfinska språken blev åtskilda från varandra. När det gäller samiska

Hällmålningar i Ruändan, Flatruet. Mittådalen's sameby, Tännäs socken, Härjedalen.
Foto Ernst Manker 1938, © Nordiska museet.

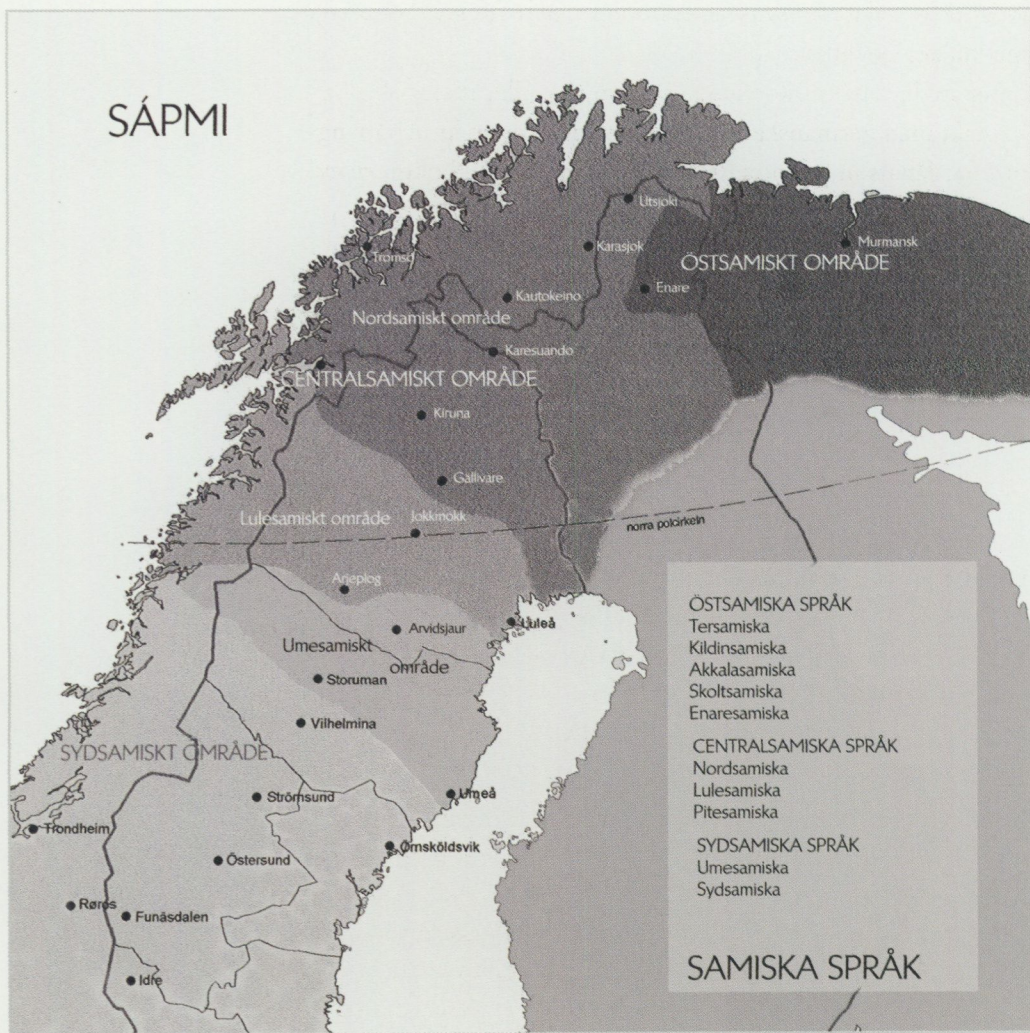
måste man också tala om *olika* språk, eftersom talare av exempelvis sydsamiska inte enkelt kan förstå en talare av centralsamiska eller östsamiska. En ganska utbredd uppfattning bland språkforskare är nu att de samiska och de östersjöfinska språken har haft en gemensam bas, som för 4 500 år sedan började bli uppdelad i en ursamisk och en urfinsk gren. Skälet till denna uppdelning var att en indoeuropeisk befolkning, som livnärde sig på en tidig form av jordbruk, invandrade till de baltiska områdena vid den tiden. Den slutliga uppdelningen i ursamiska och urfinska var en följd av kontakterna mellan människor som talade urgermanska och urfinska för ungefär 3 500 år sedan, eftersom dessa kontakter starkt påverkade ljudsystemet i urfinskan.

Ursamiska ansågs tidigare ha varit ett ganska enhetligt språk under en lång period, ända fram till ungefär år 800 efter Kristus. I *The history of the Lapp language* från 1988 utgick språkvetaren Mikko Korhonen från att samerna vid den tiden hade nått till nuvarande Bodö i Norge och först under medeltiden nått Jämtland, men denna teori har numera inte mycket stöd. Arkeologer, språkvetare och medeltidsforskare har sammantaget visat att samer bodde i nuvarande Jämtland och Härjedalen och i motsvarande områden – och ännu längre söderut – på norsk sida för mer än tusen år sedan. Språkvetaren Knut Bergsland har visat att det har funnits oberoende kontakter mellan samer och skandinaver både på sydsamiskt och nordsamiskt område på 500-talet efter Kristus eller ännu tidigare. De nya forskningsrönen har gett språkforskare anledning att ompröva hur länge samiskan har varit ett enhetligt språk. Mycket tyder nu på att åtminstone sydsamiskan har varit åtskild alla andra samiska språk i kanske mer än två tusen år.

Ordförrådet speglar forntida kontakter

Det finns ordstammar i samiskan som tyder på kontakt med befolkningsgrupper längre österut för mycket länge sedan under förhistorisk tid. Ord som till exempel *guolli* (fisk), *njoammil* (hare), *giella* (språk), *dolla* (eld), *juoksa* (pillbåge) och *suoskat* (tugga) har en ordstam som är gemensam med andra uraliska språk, språk som talades av folk och folkgrupper i området fram till Uralbergen (finsk-ugriska språk) och ännu längre österut till Västsibirien (samojediska språk). Det är ett hisnande perspektiv att samiskan innehåller ett hundratal ordstammar som kan härledas till en period som ligger 6 000 år tillbaka i tiden. Kontakterna kan ha upphört under det följande årtusendet – det är en slutsats kan man dra av att ett antal ordstammar som är gemensamma för de finsk-ugriska språken inte finns i de samojediska. Förbindelserna med ugriska språk, exempelvis ungerska, kan ha brutits för 5 000 år sedan, eftersom vissa ordstammar finns i de finsk-permiska språken, men inte i de ugriska.

Den indoeuropeiska jordbrukarbefolkningen som kom till de baltiska områdena för cirka 4 500 år sedan och som tillhörde den så kallade båtyx- eller stridsyxkulturen, förde med sig lånord till den gemensamma urfinsk-samiskan, till exempel *ráigi* (hål), *sarva* (älg), *suoidni* (hö) och *luossa* (lax). De finska språken har dock betydligt fler baltiska lånord än de samiska och orden är av den karaktären att kontakterna mellan de nya immigranterna och den urfinsktalande befolkningen måste ha varit nära. Kontakterna med den ursamisktalande befolkningen kan däremot inte ha varit så omfattande. Det finns några mycket gamla baltiska lånord i sydsamiskan, men inte i de övriga samiska språken. Ett sådant ord är *daktere* (dotter), vilket skulle kunna

Samiska språk och språkområden. Pitesamiskan som nämns i listan över språken har talats i ett område runt Arjeplog. Karta Mikael Svonni.

tyda på att talare av sydsamiska tidigt har haft egna kontakter med talare av baltiska språk.

Senare har människor som talat samiska, eller ursamiska, haft kontakt med germanska folkgrupper i flera tusen år och många ord har lånats in, exempelvis *borjjas* (segel), *bassi* (helig), *ruovdi* (järn) och *dohppa* (knivslida). Till samiskan har det också kommit flera hundra lånord från urfinskan. Det finns också urnordiska lånord i samiskan, *áiru* (åra), *ákšu* (yxa), *gussa* (ko) och *vuostá* (ost), vilket tyder på kontakter mellan samerna och skandinaverna redan under de första århundradena efter Kristus.

Nya perspektiv

Hypotesen att samerna invandrat till Skandinavien under de första århundradena efter Kristi födelse började bli starkt ifrågasatt under 1990-talet. Framför allt arkeologisk forskning inom det sydsamiska området gav en annan bild av samernas historia. Det blev alltmer tydligt att samerna redan för tusen år sedan eller mer hade bott i nuvarande Jämtland och Härjedalen och motsvarande områden i Norge. Det blev också uppenbart att kontakterna mellan samerna och skandinaverna, eller germanerna, var omfattande och att samer assimilerades i den skandinaviska gruppen. Det finns flera tusen skandinaviska lånord i samiskan, men inte många samiska lånord i de skandinaviska språken. Detta faktum har man tidigare tagit som intäkt för att samerna alltid har varit underlägsna skandinaverna, men de arkeologiska fynden tydde på att detta inte var hela sanningen.

Tyska språkforskare fäste uppmärksamheten på att de nordöstra skandinaviska dialekterna skilde sig från övriga skandina-

viska dialekter i flera avseenden och drog slutsatsen att fenomenet var ett resultat av språkkontakt med samisktalande. De argumenterade för att dessa dialekter hade blivit påverkade av samiskan under vikingatiden och under tidig medeltid med avseende på bland annat vokalbalans och konsonantförlängning – något som visade att samerna inte var underlägsna skandinaverna vid den tiden. I själva verket var samerna överlägsna skandinaverna när det gällde sådana ting som skidåkning och jakt, vilket var mycket viktigt eftersom skinnhandeln hade stor ekonomisk betydelse vid den tiden. En annan omständighet som gjorde en samisk påverkan möjlig var att det fanns samer som var tvåspråkiga, och många assimilerades i den skandinaviska gruppen. Följden blev att deras svenska/norska som var influerad av samiskan överfördes till barnen och införlivades med dialekten.

Samerna var också överlägsna skandinaverna när det gällde *noaidevuohhta* (nåjdkonst eller trolldom). Föreställningar om trolldom var accepterade och inte ovanliga, vare sig hos samerna eller hos skandinaverna under vikingatiden och i början av medeltiden, men förbjöds i samband med kristendomens utbredning.

Studier av medeltida texter, framför allt lagtexter, har tydligt visat samernas närvaro i det sydsamiska området för tusen år sedan. I en uppsats från 2006 drar Else Mundal slutsatsen att skandinaverna och samerna i det sydsamiska området blev kristnade samtidigt, på medeltiden och under en lång tidsperiod. Samerna övergav dock inte den egna tron helt och hållet utan behöll den hela tiden parallellt med den kristna tron. Skälet till att samerna valde att bli kristna hade med handel att göra, eftersom de kristna skandinaverna var förbjudna att göra affärer

med icke-kristna människor, det vill säga samer. Skinnhandeln var ju viktig vid den här tiden både för skandinaver och samer. Ett annat skäl för samerna att låta döpa sig var att de på så sätt kunde upprätthålla de redan etablerade kontakterna med den skandinaviska befolkningen.

I norska lagtexter fanns det i början av medeltiden uttryckligen förbud för kristna människor att ta kontakt med folk, det vill säga samer, som utövade *noaidevuohta*. Detta tyder dels på att *noaidevuohta* var vanligt förekommande både bland skandinaver och samer, dels på att samerna levde ganska långt söderut i Norge. Även om samer som bodde nära skandinaverna till en viss del blev kristnade, fanns det under den här tiden grupper av samer längre norrut som inte blev det.

Ortnamn, svågrar och svägerskor

Man har tidigare utgått ifrån att samernas första möten med skandinaverna har skett långt norrut, i det nordsamiska området, men språkforskningen visar att skandinaver och samer har haft kontakt både i det sydsamiska och nordsamiska området redan under urnordisk tid, och att kontakterna i de båda områdena har varit oberoende av varandra. I *Bidrag till sydsamenes historie* från 1969 visar Knut Bergsland att ett urnordiskt lånord förekommer som *aavtjoe* i det sydsamiska området och som *avju – aivu* i det nordsamiska området. Den nordsamiska formen kan inte förklaras av den sydsamiska eller tvärtom. Ett annat lånord som pekar på kontakter under urnordisk tid är ortnamnet *Viddja*, som finns i flera samiska ortnamn, till exempel vid *Rávttasjávri* väster om Kiruna. Lånordet går tillbaka på ett urnordiskt lånord *vii-ha*, med en betydelse som har med

den förkristna religionen att göra. Vid Viddja i Rávttasjávri finns en gammal samisk offerplats. Efterleden *-vi* i ortnamnet Ullevi har samma bakgrund. De urnordiska lånorden i samiskan pekar på förbindelser mellan samer och skandinaver redan under de första århundradena efter Kristus både inom sydsamiskt och nordsamiskt område.

De arkeologiska fynden inom det sydsamiska området visar att det förekom giftermål mellan samer och skandinaver. Skandinaviska lånord i samiskan för personer som är ingifta är också en god indikation på att det förekom giftermål mellan individer ur grupperna. Det finns gamla nordiska lånord i samiskan som går tillbaka till vikingatiden, och som i nusamiskan betraktas som samiska ord. Det gäller orden *mábka*, *sivjjot* och *spile*. Samtliga termer har att göra med ingifta personer. En svåger till en kvinna benämns *sivjjot*, alltså ett lånord, medan svägerskan benämns med ett gammalt samiskt ord, *mannji*. En svåger till en man benämns med ett lånord, *mábka*, likaså benämns svägerskan med ett lånord, nämligen *spile*. Det mönster som framträder är att de ingifta personerna benämns med lånord och detta gäller särskilt män som blir ingifta. Det har säkert tidigare funnits inhemska samiska ord för ingifta personer, för det finns samiska ord för svärmor och svärfar (*vuoni* resp. *vuohppa*) som går tillbaka till uralisk tid. Lånorden kan ha kommit till samiskan under vikingatiden eller något senare, i varje fall i ett tidsskede då det var vanligt att personer ur de olika grupperna gifte sig med varandra och då åtminstone samerna var tvåspråkiga. Efterhand – under medeltiden – då kontakterna mellan samerna och skandinaverna minskade i omfattning beroende på att den skandinaviska jordbrukande befolkningen ökade, och då statusförhållandet mellan grupperna förändra-

Vid toppröset på Korpåsen, Flatruet. Mittådalens sameby, Tännäs socken, Härjedalen. Foto Ernst Manker 1938, © Nordiska museet.

des till samernas nackdel, blev lånorden inte bara släktskapsbenämningar utan också etniska markörer.

En annan bild

Den bild som börjar framträda är att samerna har bott både i Skandinavien och nuvarande Finland under mycket lång tid – flera tusen år. De har också under en mycket lång tidsperiod levt i nära kontakt med andra befolkningsgrupper, speciellt i södra delarna av Fennoskandia, med finnar i Finland och med germaner/skandinaver i Skandinavien. Dessa kontakter har lett till assimilation i båda riktningarna – samer har blivit finnar eller skandinaver, men motsatsen har också gällt. Under urnordisk tid var skillnaderna mellan samer och skandinaver inte så stora. I början av medeltiden, då den jordbrukande befolkningen ökade i de »samiska« områdena och när kristendomen gjorde sitt intåg, förändrades maktbalansen mellan grupperna och samerna hamnade efterhand i ett underläge, både socialt och ekonomiskt.

Det är mycket troligt att ursamiskan kan ha talats i ett område som omfattar nuvarande Fennoskandia och ett stycke till österut under mycket lång tid och att sydsamiskan, som i många avseenden har fler ålderdomliga drag än andra samiska språk, inte har påverkats av befolkningsrörelser österifrån och västerut de senaste årtusendena. Sydsamiskan är av allt att döma det äldsta språk som har talats och som fortfarande talas i Skandinavien.

Samerna i den kulturella konstruktionen av territoriet

Samerna hade redan från början en framträdande plats på Nordiska museet. Att så var fallet hänger samman med att museets tillkomst var del av ett större samhällsligt fenomen. Museerna och kulturen spelade nämligen viktiga roller i en av de stora historiska processerna under 1800- och 1900-talen – skapandet av territoriet. Kanske låter det konstaterandet främmande i vår tid. Det beror dels på att vi har förbisett att territoriet är en process, det vill säga att dess innebörd är föränderlig genom historien. Dels beror det på den pågående upplösningen av etablerade gränser och av nationalstatens territorium, som länge har varit en självklarhet. Idag formas nya nätverk, nya gemenskaper och kanske nya former av territorier. I den processen frestas vi lätt att tro att den historia som vi å ena sidan tar avstånd från och som vi å andra sidan vill vara en del av har sett likadan ut i de olika europeiska länderna. Alla nationer har dock inte haft samma förhållande till det egna territoriet. Detta faktum har haft avgörande betydelse både för enskilda länders historiska utveckling och för vad som an-

LARS JÖNSES är antikvarie vid Dalarnas museum. Hans forskning är inriktad på friluftsmuseer och turism i den kulturella konstruktionen av territoriet i Sverige och övriga nordiska länder.

Samerna som en del av svensk kulturhistoria. En av de sex första utställda scenerna i Skandinavisk-etnografiska samlingen 1873–74. Foto R. Söderblom, © Nordiska museet.

setts vara den egna kulturhistorien, och därmed för vad som visas på museum.

Nordiska museet och vandringen genom nationen

Nordiska museet öppnade i början av 1870-talet under namnet Skandinavisk-etnografiska samlingen. Utställningarna bestod främst av sex stycken »bilder« placerade i två olika byggnader mitt i den svenska huvudstaden. Bilderna var konstruerade stuginteriörer från Skåne, Halland, Södermanland och Hälsingland samt två landskapsscener, den ena från Hälsingland och den andra från Lule lappmark, där den senare visade samer under höstflyttningen. Utställningarna kan ses som en form av medborgarfostran. Besökaren kunde från Drottninggatan i Stockholm vandra in i Skåne och vidare upp genom södra hälften av landet. I nästa byggnad fortsatte vandringen genom norra Sverige. Väl ute på gatan igen hade besökaren längs vandringen mött olika kulturer som representerade olika delar av den svenska statens territorium. Besökaren hade i själva verket byggt ihop sin nation och sitt landområde med hjälp av kulturhistoria.

Det var medborgarprincipernas framväxt som kom att sätta ljuset på problemet med territoriet under 1800-talet. Nationalismen blev ett svar på de växande kraven på medborgarrättigheter från industrisamhällets nya sociala grupper. Det främsta sättet att skilja de nya medborgarnationerna från varandra blev deras markområden. Ett problem var att de befintliga fursteterritorierna bar med sig en historisk barlast, som betydde att en förändring av dessa var mycket invecklad. Om den nya nationella gemenskapen fann sig sittandes med fel territorium kun-

de det komma till en punkt då någon grep till vapen för att komma till rätta med problemet. Så kom det sig att man började upptäcka, beskriva, försvara och föra krig om områden av symboliska skäl. I och med nationalismen uppstod därför ett nytt slags territorium som i det närmaste kom att betraktas som heligt.

Nationernas nya former av territorier måste skapas och kulturen blev ett nytt och mycket viktigt moment i den uppgiften. En betydelsefull innebörd i Artur Hazelius museiprojekt var att han öppnade ett nytt symbolfält för nationell konkurrens, i första hand genom att samla in och ställa ut det försvinnande ståndssamhällets materiella kultur. Det är viktigt att komma ihåg att den svenska nationens territorium vid mitten av 1800-talet alls inte var en självklarhet. Så föreslog exempelvis den populära skandinavistiska rörelsen en nationell gemenskap som sträckte sig över flera olika stater. I den strävan var Hazelius själv en hängiven aktör och det integrationsredskap som han då främst ägnade sig åt var frågan om ett gemensamt skandinaviskt språk. Samtidigt som skandinavismen havererade under 1860-talet lade Hazelius språkfrågan åt sidan och påbörjade i stället sitt museiprojekt. Helt och hållet släppte han dock inte tanken på grannländerna.

Skandinavisk-etnografiska samlingen tog i första hand sikte på ett Sverige inom de gränser som hade blivit ett faktum år 1809. Museets namn pekade emellertid på att helheten omfattade Sverige och Norge, brödraländerna. Den fortsatta utvecklingen av verksamheten kom att innesluta fler kringliggande områden. Den idé om brödraländerna som museet uttryckte kom därför att omfatta Norden i en vid betydelse.

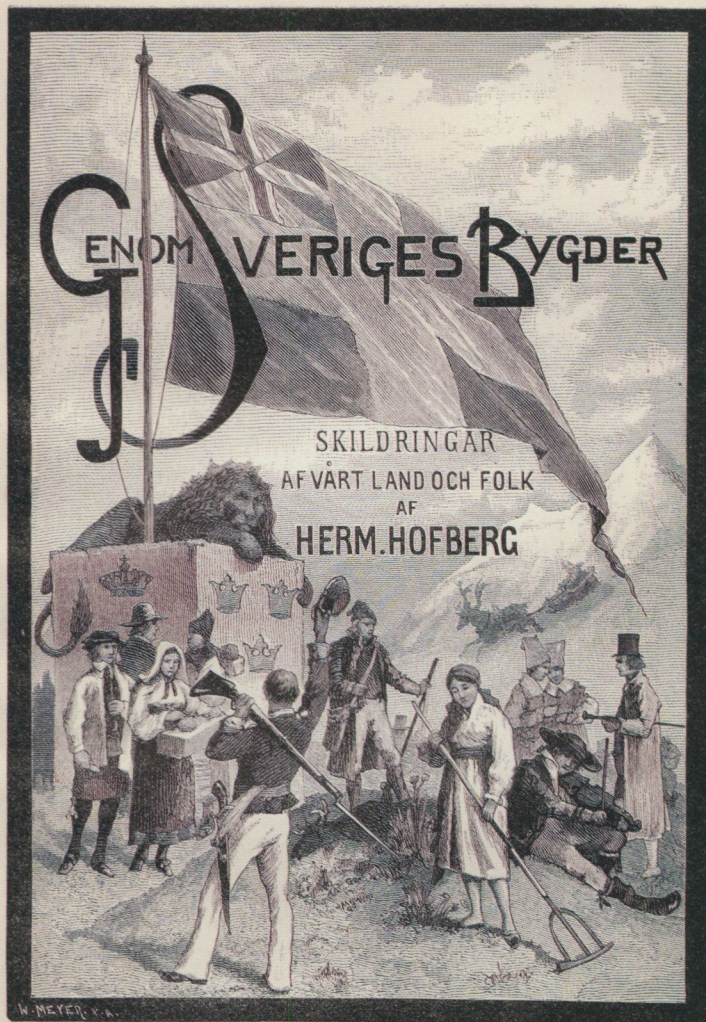
För att göra idén tydligare ändrades namnet 1880 till Nordis-

ka museet. Ju mer tillspetsad frågan om genomdrivandet av demokratin blev mot slutet av 1800-talet, desto större blev också kraven på en tydligare definition av det egna territoriet. Idén om brödraländerna och unionen med Norge tycktes inte bli lösningen på den frågan. Därmed blev också det kulturhistoriska sammanhang som Nordiska museet formade för otydligt. Det skulle visa sig att Artur Hazelius hade ett svar även på det problemet: friluftsmuseet Skansen.

Kulturhistorien och territoriet

I ståndssamhällets kultur visade det sig att särskilt allmogekulturen genom de historiska landskapen hade en smidig koppling till territoriet. Nordiska museets interiörer och landskapsscener som förevisade allmogekultur skulle vara typiska för respektive landskap: stugan från Ingelstads härad representerade Skåne, Bålastugan från Årstads härad representerade Halland, interiören från Delsbo representerade Hälsingland liksom även landskapet från Järvsö och Bjuråkers socknar.

Det omfattande inslaget från Hälsingland antyder att det fanns ett problem med att få med norra Sverige. Intresset för ståndssamhällets materiella kultur medförde nämligen en inriktning på bebyggda områden och i Sverige var norra hälften av landet endast glest befolkat. Hälsingland kunde visserligen genom Hälsingelagens historiska koppling till stora delar av norra Sverige spela en viss roll för representationen av Norrland. Det krävdes emellertid en starkare kulturell koppling om nationen skulle kunna hävda den nordligaste delen av landet. Det är i det här sammanhanget samerna får en framträdande roll i svensk kulturhistoria.

Titelsida till Herman Hofbergs bok om Sveriges land och folk som kom i flera upplagor 1872–1898.

I bakgrunden är samerna i full färd med att täcka in de svenska fjällen.

Stockholm. Albert Bonniers förlag.

Samerna som territorietäckare

Historiskt hade samernas samhälle delvis fungerat som en form av förflyttningssystem fram och tillbaka över skandinaviska halvön. Samernas rörliga levnadsmönster över stora delar av den fjällvärld som annars knappt hyste någon befolkning gjorde att de blev perfekta »territorietäckare« i idén om Sverige. Det var i den rollen som de framställdes i den första utställningen på Skandinavisk-etnografiska samlingen. Det var sammen som nomad som blev intressant i skapandet av det svenska territoriet och därmed också för svensk kulturhistoria. Den renskötande förflyttande samnen blev en stereotyp för samerna.

I bygget av den samiska utställningen på museet hade Hazelius haft hjälp av flera kännare av Lappland. Bland dem fanns Lotten och Gustaf von Düben, som hade rest i Lappland på 1860-talet. Lottens fotografier från resan blev förebilder i Hazelius arbete. Ett allvarligt hot mot tanken på samernas betydelse i konstruktionen av ett svenskt område var att de kunde upphöra att vara nomader. Hotbilden återkommer i många av tidens diskussioner och identifierades dels som det moderna industrisamhällets frammarsch, dels som Rysslands och Norges stängning av gränserna. Det förra fick till följd att den renskötande samnen gavs en särskild status. Det senare ledde till en tidig form av regionalpolitik till stöd för förflyttning av de drabbade renskötande samerna till andra delar av den svenska fjällkedjan.

Gustaf von Dübens bok *Om Lappland och lapparna* från 1873 formulerar delvis i ord det som Hazelius utställning visade. Författaren argumenterade för att det var samerna som hörde hemma i fjällen, bland annat av historiska skäl. Om samerna skulle kunna täcka in det nordligaste territoriet krävdes det också enligt von Düben att de var nomader och renskötare.

Ingen annan grupp kunde klara den uppgiften. Samerna hade alltså en speciell uppgift i Sverige. Nybyggaren däremot hade ingen framtid i Lappland, hävdade von Düben. Det sistnämnda illustrerades i boken med en bild på ett nybygge i ruiner.

Samerna som nationella föredömen

En viktig fråga var om samerna kunde uppfylla den tilldelade rollen att täcka in och hävda den nordligaste delen av landet. I litteratur och beskrivningar återkom man ofta till hur fåtaliga de var. Prognosen för framtiden tycks ha varit dyster. Andra sektorer i stat och samhälle förde fram satsningar som nybyggare, nationalparker, särskilda vetenskapliga forskningsobjekt och turism för att hävda territoriet i norr. Vissa av satsningarna skulle i realiteten komma att motverka varandra.

En viktig komponent i territorieskapandet var att producera kartor och fastställa namn på geografiska platser. På Generalstabens nya karta över Norrbotten år 1904 var de flesta namn i fjällkedjan samiska och i övrigt ofta finska. Diskussionen om kartan förefaller ha utspelat sig kring frågan om hur de samiska – eller de finska – namnen skulle stavas, inte att de användes. En ivrig debattör i sammanhanget var statsgeologen och Norrlands-kännaren Fredrik Svenonius, som också var aktiv inom Svenska Turistföreningen – en av tidens viktiga aktörer i norra Sverige.

Svenska Turistföreningen, STF, som bildades 1885 kom att fungera som en parallell aktör till Nordiska museet och senare till Skansen. Där museerna främst ägnade sig åt kulturhistorien och bygden, koncentrerade sig STF till en början på det obebyggda Sverige och framför allt på fjällkedjan. STF:s verksamhet handlade i realiteten om medborgarfostran och turismen

LAPPAR MED RENAR.

»Lappar med renar«, plansch av Johan Tirén i bokverket *Bilder från Skansen. Skildringar af svensk natur och svenskt folklif* från 1893. Bokverket uttrycker den idé om överensstämmelse mellan Sveriges territorium och Skansen som man ville sprida. Foto Birgit Brånvall, © Nordiska museet.

sågs som ett medel som skulle tjäna föreningens motto »Känn ditt land«. Precis som vandringen på Nordiska museet syftade till att bygga ihop det egna landet var målet med vandringen i fjällen att förmedla kunskapen om Sveriges land. Vandringen sågs som en etablerad patriotisk och nationalistisk handling. För STF var dock det viktigaste inte att få ut stora skaror av befolkningen på fjällvandring. STF sysslade i själva verket med symbolisk turism och byggandet av symboliska vandringsleder. Det var berättelsen om vandringarna och lederna via publikatio-

ner och fotografier för en större allmänhet som var huvudsaken.

Fjällvandringen skulle följaktligen inte ske på måfå. De första vandringsleder som STF ordnade i slutet av 1880-talet kan betraktas som komplement till Nordiska museets utställningar. Lederna byggdes för att främja idén om samhörigheten mellan Sverige och Norge. De skulle kunna kallas för brödralandsleder fastän STF själv aldrig använde den benämningen. Meningen var att turisten skulle vandra över fjällen i östvästlig riktning mellan det svenska och det norska territoriet. I berättelserna om vandringarna beskrevs hur man vid korsandet av riksgränsen skålade i fjällbäcksvatten för Sverige och för Norge och konstaterade att deras respektive territorier var korrekta till sin utsträckning och att länderna hade en fredlig relation – de var syskon, brödraländer.

I början av 1890-talet ändrade Turistföreningen vandringsriktningen och påbörjade i stället anläggandet av leder i nord-sydlig riktning helt och hållet inom Sveriges gränser. »Brödralandslederna« övergavs och fick förfalla. Det var nu Trieriksroset uppfanns fast man till en början inte riktigt visste var det låg. Det hade främst en symbolisk funktion med andemeningen att ryska imperiet sträckte sig hit men inte längre. På ett av STF:s årsmöten i början av 1890-talet lästes en poetisk allegori upp. Handlingen utspelade sig på Trieriksroset där de symboliska gestalterna Svea och Nore bryter sin förlovning och skiljs åt inför en på roset sittande yngling. En örn dyker upp österifrån och deklarerar för den ledsna ynglingen att om man inte vill vakta sitt land är man välkommen att söka skydd under örnens vingar. Då kommer samernas huldra fram och berättar historien om samefolket. Hon uppmanar slutligen ynglingen att älska sitt land så som samerna gör. Örnen drar iväg i vredesmod och

De svenska fjällen och dess invånare. Del av utställningen om Lappland och samerna på Skansen i Stockholm. Vykort från sekelskiftet 1900. Privat ägo.

berättelsen slutar med att ynglingen med glädje och ny kraft ser framtiden an. Efter uppläsningen höjde årsmötesdeltagarna sina glas och utbringade en skål för samerna.

Samerna kunde således betraktas som förebilder i nationsbygget. Den i STF aktive Fredrik Svenonius menade att samerna också var föredömen för fjällvandrarerna. Genom att de rörde sig från fjäll till fjäll lärde de känna och älska sitt land. Det var också målet för turismen.

Turistföreningens ändrade vandringsriktningar var ett tecken på att territorieskapandet helt inriktades på det egna landet.

Bild 1. Träställningen till en lappkåta.

Upplysning om samisk byggnadskultur i *Svenska Turistföreningens årskrift* 1892.

Det territorium som år 1809 hade tillkommit i stort sett genom en slump började i slutet av 1800-talet omvandlas till något okränkbart. Norge och unionen var inte längre av så stort intresse. Parallellt med STF:s förändring utvidgades Nordiska museet genom etableringen av friluftsmuseet Skansen år 1891. Från stuginteriörer tog Hazelius nu steget till att samla och ställa ut hela byggnader. Hazelius var själv av den åsikten att museets samlingar från norra Sverige var mycket ofullständiga. Det hindrade inte att samerna även på Skansen fanns med från början. En stor del av förarbetet till uppförandet av samiska byggnader och samlingar på Skansen utfördes genom jägmästaren Hugo Samzelius expeditioner till lappmarkerna i början av 1890-talet. Förhållningsordern från Artur Hazelius var att

Lappläger vid Rautasuoma, Lappland

Med enkla medel överlämnas budskapet om samerna som utmärkande för en del av landet Sverige. Vykort och kuvert från Svenska Turistföreningens turiststation vid Abisko från början av 1900-talet. Privat ägo.

skaffa material som var representativt för olika samiska folkgrupper och för olika lappmarker. Det var inte det pittoreska eller det exotiska som var intressant.

Skansen gjorde sensation i samtiden. Anledningen var att stugorna fungerade som symboler för olika geografiska områden, vilka vanligen men inte alltid var lika med de svenska historiska landskapen. Tillsammans bildade byggnaderna en helhet. Genom att vandra från byggnad till byggnad kunde besökaren lägga ihop det svenska territoriet, det egna landet. Idén var att Sverige utgjorde en mosaik av olika kulturer som representerade olika områden. Skansen kom därigenom att fungera som en tydlig modell av landet.

Nationens territorium eller territoriets nation?

Samtidigt som den svenska demokratiska nationalstaten etablerades inträffade genombrottsfasen för det närmast heliga territoriet. Landet skulle upptäckas, beskrivas och kunskapen om det skulle förmedlas till varje medborgare. Varje tumsbredd av det skulle också försvaras vilket anläggandet av Bodens fästning kring år 1900 var ett uttryck för. Den svenska inställningen kan formuleras som att här fanns ett territorium som man skulle skaffa en nation till. Alla som bebodde 1809 års landområde var svenskar. På motsvarande sätt blev svensk kulturhistoria allt inom 1809 års gränser. På Skansen uppfördes aldrig några byggnader som skulle representera forna delar av det svenska riket såsom Finland eller Sveriges utbredning under stormaktstiden. Vastveitloftet fick påminna om unionen med Norge, men det blev en rätt bortglömd byggnad. Språket var aldrig avgörande för bestämningen av den svenska geogra-

fin, även om det svenska språkets ställning småningom blev allena rådande.

Det svenska förhållandet till territoriet var i själva verket en extrem variant. I de flesta andra europeiska länder har problemet varit mer av det omvända slaget: man hade en utvecklad nationalism eller en nation som man skulle skaffa ett territorium till. En motsvarande tysk vandring för att fostra medborgarna skulle aktualisera historien om det tyska folket eller det germanska språket, vilket gjorde frågan om territoriet mycket mer problematisk. De nordiska grannländernas förhållande till sina respektive territorier skilde sig också från det svenska. I uppbyggnaden av friluftsmuseet på Bygdøy i Kristiania/Oslo fanns inte samerna med, vilket speglar att samernas ställning i det norska nationsbygget har varit annorlunda. På friluftsmuseet på Fölisön utanför Helsingfors var samerna visserligen representerade men i det finska territorieskapandet var idén om den finska barrskogen bestämmande, något som saknar motsvarighet i Sverige.

Samerna var av fundamental betydelse för skapandet av den svenska nationalstaten och för vad som skulle utgöra en svensk kulturhistoria. I Sverige blev konstruktionen av territoriet i stort sett klar ett stycke in på 1900-talet. Det förorsakade ingen strid och småningom blev det svenska territoriet en självklarhet. I stället kunde man från 1930-talet koncentrera sig på bygget av välfärdsstaten. I vilken utsträckning olika grupper av befolkningen blev en del av den utvecklingen är en historia för sig. Idén om nationen och dess gränser är sedan slutet av 1900-talet i sönderfall, men i de nya kulturmöten som pågår i Europa bär vi alla med oss olika historier om förhållandet till det egna territoriet och den egna kulturhistorien.

Mattias Sjulsson bredvid ett flyttblock i Arvidsjaurs socken, Levatfsjället, Lappland 1938. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

Från »lappprivilegier« till rättigheter som urfolk

Svensk samepolitik och samernas politiska mobilisering

I den diskussion som fördes i Sverige i slutet av 1800-talet om samernas rättsliga situation ansågs det obestritt »att Lapparne varit de förste, som gjort sig till nytta Sveriges lappmarker« och därför borde inte staten inkräkta på »de rättigheter, de från urminnes tid innehaft«. Idag, mer än ett sekel senare, är frågan om samernas rättigheter som urfolk fortfarande aktuell. Från samiskt håll riktas kontinuerligt en kraftfull kritik mot den förda politiken, exempelvis i fråga om rätten till historiska land- och vattenområden, möjligheten att bevara och stärka samisk kultur och rätten till självbestämmande. Denna kritik upprepas även på internationell nivå, när Förenta Nationerna uttrycker en oro över samernas situation i sina observationer av hur Sverige uppfyller konventionerna om avskaffande av alla former av rasdiskriminering och om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

För att förstå svensk samepolitik och den kritik som framförs är ett historiskt perspektiv viktigt. I diskussionen för ett drygt

PATRIK LANTTO är docent och universitetslektor vid Centrum för samisk forskning, Umeå universitet. I doktorsavhandlingen *Tiden börjar på nytt* har han skrivit om framväxten av samerörelsen i Sverige under 1900-talet och i böcker och artiklar behandlat samisk historia.

ULF MÖRKENSTAM är fil.dr i statsvetenskap och verksam som universitetslektor vid Stockholms universitet. Hans forskningsfält är politisk teori och svensk politisk historia med inriktning på minoriteters rättigheter.

Foto Borg Mesch. Nordiska museet.

sekel sedan – när de första renbeteslagarna instiftades 1886 och 1898 – formulerades nämligen många centrala idéer, som kommit att ligga till grund för samepolitikens vidare utveckling fram till idag. Den nya lagstiftningens reglering av rennäringen utgjorde även grogrund för samerörelsens framväxt, dels då den innebar mer omfattande ingrepp i renskötarnas vardag än de tidigare upplevt, dels då andra aspekter av samisk kultur vid sidan av denna näring osynliggjordes. Ett växande missnöje bland samerna med statsmakternas åtgärder ledde till samerörelsens första aktioner och till att en bas lades för ett framtida politiskt medvetande och agerande hos ledande samiska aktivister.

En föreställning om det samiska

Vår tids svenska samepolitik har sitt ursprung i den första renbeteslagen 1886, när sedvanerätten övergavs och ersattes med särskild lagstiftning. Samer erhöll genom denna lag särskild rätt till renskötsel – vad som betecknades som ett renskötselmonopol – samt rätt till jakt, fiske och skogsfång på kronans (statens) mark. Konsekvenserna av denna lagstiftning blev dock stora: samerna förlorade definitivt äganderätten till land och den individuella renbetesrätten omvandlades till en kollektiv rätt för samebyarna. Tanken bakom lagen var att rumsligt separera två skilda aktiviteter, renskötsel och jordbruk. Renarna åstadkom skador på de bofastas ägor, vilket sågs som en följd av en allmän förslappning inom rennäringen. Med denna grundläggande problemformulering blev frågan om hur renskötsel bäst utövas avgörande i debatten och lagstiftningen organiserades utifrån en föreställning om god renskötsel. Och den gode renskötaren var nomad: »Renskötseln fordrar [...] att lappen förer ett nomadiserande liv«, som det anfördes i biskop Olof Bergqvists utredning om lappskolväsendet och dess organisation från 1909.

Rennäringen blev med detta politikens för givet tagna utgångspunkt – det var för renskötsel och inga andra ändamål staten ansågs ha avsatt mark för samer – och idén om att skydda den nomadiserande samiska kulturen fungerade som en sammanhållande grund för svensk samepolitik. Endast genom skyddet av nomadkulturen kunde förutsättningar för en god renskötsel skapas, samtidigt som det tillät odlingen att fortsätta utvecklas och utbredas. I denna initiala diskussion om samiska rättigheter konstituerades också en kollektiv samisk identitet – den nomadiserande renskötaren – som förklarade och rättfä-

Samer på besök i Stockholm. Bilderna är troligen tagna i samband med en populärvetenskaplig nykterhetskonferens som hölls i Stockholm i januari 1905. Till denna konferens lyckades det då nybildade Lapparnes Centralförbundet, som bildats året innan, samla en större grupp unga samer för att diskutera samepolitiska frågor. Deltagarna kom från stora delar av det samiska området, Härjedalen, Jämtland, Västerbotten och södra Norrbotten. Resan bekostades genom medel som förbundet hade samlat in via upprop i pressen. Elsa Lauula finns med på båda bilderna, sittande till vänster respektive i mitten, och på den ena bilden syns också *Lapparnes Egen Tidning*. Foto C. K. Thorncliff (till vänster) och okänd. Nordiska museet.

digade det system av samiska rättigheter som kring sekelskiftet fick en allt mer ordnad form. Detta blir exempelvis tydligt i Bergqvists diskussion om statens utgifter för samernas särskilda skolgång: »Endast nomadlappar kunde göra anspråk på att understödjas i egenskap av lappar [...] Andra lappar och lappbarn borde icke äga andra eller större anspråk på understöd än övriga svenska medborgare.« Denna föreställning om det samiska institutionaliserades i och genom lagstiftning för första gången 1917, när en same definierades som den »vars fader i någon mån är av lapsk härstamning, dock endast såvitt anting-

en fadern eller dennes fader drivit rensköttsel såsom stadigvarande yrke utan att samtidigt bruka hemman eller nybygge eller biträda vid bruket av sådan fastighet«.

Samerörelsen växer fram

Den politiska mobiliseringen bland samerna i Sverige tog sin början kring sekelskiftet 1900, när samerna i framför allt Västerbotten började organisera sig. I sin inledningsfas var samerörelsen främst en reaktion på de inskränkningar de första renbeteslagarna hade inneburit för renskötselförhållandena, men den kom snart att även omfatta krav på samisk besittningsrätt till all mark ovanför odlingsgränsen. Den som med störst styrka framförde detta krav var Elsa Laula, som menade att det stred mot svensk rättspraxis att samernas äldre hävd till markerna inte erkändes i form av äganderätt. Rennäringens utrymme inskränktes av den växande nybyggarverksamheten och allt fler samer tvingades att lämna renskötselförhållandena. För många innebar detta att kontakten med det samiska förlorades, eftersom de då även tvingades lämna sina marker. Laula menade därför att den enda lösningen på problemet var att all mark ovan odlingsgränsen förbehölls samerna, för att utnyttjas till både rensköttsel och jordbruk. Det var därmed samerna som etnisk grupp som stod i centrum för Laulas argument. Hennes krav vann dock inget gehör hos statsmakterna. Samepolitikens ensidiga fokusering på renskötselförhållandena uteslöt alternativa lösningar.

Efter 1905 ebbade mobiliseringen ut och följdes av ett drygt decennium av begränsad politisk aktivitet, men den tog återigen fart runt 1917 till följd av den politiska utvecklingen. Den ledande sameföreträdaren var nu Torkel Tomasson, som

Renskötande nomader, en föreställning om det samiska som institutionaliserades genom 1900-talets lagstiftning. Flyttningsraid i Loussajärvi, Jukkasjärvi socken, Norrbotten 1913. Foto Oscar Halldin. Nordiska museet.

bland annat startade utgivningen av *Samefolkets Egen Tidning* (SET) 1918, en tidning som blev ett viktigt samiskt språkrör inte minst i frågor rörande renskötseln. I likhet med Laula ville Tomasson bredda den så kallade lappfrågan till att omfatta mer än renskötseln och skapa en förståelse för att denna näring inte ensam kunde utgöra lösningen på samernas problem. Han hade dock tagit lärdom av pionjärårens erfarenheter och utgick i sin argumentation på ett helt annat sätt från renskötselns

behov och framtid. Åtgärder till förmån för samer utanför näringen motiverades med hänvisning till renskötelsns behov.

Nya definitioner och kategorier

Under 1920-talet formulerades det centrala problemet i svensk samepolitik allt mer som en nödvändig reglering och begränsning av renantalet. Statens representanter hävdade att det stora antalet renar bidrog till konflikter mellan bofasta och nomader och hindrade jordbrukets fortsatta utveckling. Denna reglering ansågs vara särskilt viktig efter renbeteskonventionen med Norge 1919, som medförde en inskränkning av de traditionella betesrättigheterna för svenska samer i Norge och ledde till tvångsförflyttningar av renskötare. De »missförhållanden i rensköteln«, som beskrevs i den offentliga debatten, sågs dock inte bara som en fråga om antalet renar, utan också som en följd av förändrade renskötelsesmetoder, renskötarnas val av levnadssätt och en förändring i mentalitet. Samerna hade inte kunnat undgå att jämföra sitt arbete med de bofastas, påstods det, men eftersom samer bedrev en näring som krävde ett nomadiserande liv kunde de inte arbeta under samma betingelser som bofasta jordbrukare, då följderna skulle bli en försämrad renskötsel. I statens ögon förutsatte god renskötsel således, liksom tidigare, ett specifikt levnadssätt.

Strävan att minska renantalet tydliggjorde dock att samer inte bara var nomadiserande renskötare. Man framhöll att de som lämnade rennäringen inte automatiskt assimilerades i det svenska samhället. Istället riskerade de att ligga fattigvården till last. Därför måste statligt stöd också utgå till dem som tvingades överge nomadlivet. Särskild lagstiftning för samer utanför

Kvinnorna hörde till förlorarna i 1928 års renbeteslag. En kvinna gick miste om sin rätt till renskötsel om hon gifte sig med en man utan sådana rättigheter. Här ses kvinnor med klövjerrenar på väg hem till sommarvistet vid Vastenjaure. Sirkas sameby, Vaisaluokta 1937. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

renskötseln skapade dock problem. Dels menade exempelvis Domänstyrelsen att de särskilda samiska rättigheterna endast borde tillfalla den nomadiserande befolkningen och så fort samer övergav det livet, skulle de ges samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare. Dels ställdes frågan vem av »lapsk stam« som de facto skulle ha rätt att erhålla statens hjälp för att integreras i det svenska samhället.

En ny definition av vem som vore att räkna som same var därför nödvändig, särskilt som det ytterst bedömdes vara en fråga om att begränsa rätten till de samiska rättigheterna – till det som i debatten nu kallades »lappprivilegier« – alltså den traditionella rätten till mark och vatten för underhåll av renar, rätt till fiske, jakt och skogsfång. Om alla med samisk härkomst skulle kunna komma ifråga hävdades det vara att »fastställa lappegenskapen på ett sätt, som strider mot den allmänna uppfattningen«, som det uttrycktes i en offentlig utredning 1927. I första paragrafen i 1928 års renbeteslag infördes därför ett delvis nytt kriterium för att räknas som same. Med lapp avses i denna lag »en var, som enligt vad nu är sagt äger rätt till rensköttsel [...] Rätt till rensköttsel [...] tillkommer den som är av lapsk härkomst, såframt hans fader eller moder eller någon av dessas föräldrar såsom stadigvarande yrke drivit rensköttsel eller biträtt däri [...] Rätt till rensköttsel tillkommer ock kvinna, som är eller varit gift med man med dylik rätt. Ingår kvinna, som har rätt till rensköttsel, äktenskap med man som saknar dylik rätt, går hon rätten förlustig [...]».

Som en följd av den här diskussionen skapades två kategorier samer – renskötare och icke renskötare – som stod i olika relation till de samiska rättigheterna. Avgörande för denna distinktion var den väl etablerade föreställningen om den »sanna« samiska identiteten, som fortfarande representerades av den nomadiserande renskötaren. Den samiska identitet som konstituerades förklarade och rättfärdigade att de icke renskötande samerna, det vill säga majoriteten av personer med samiskt ursprung, inte kunde göra anspråk på de särskilda samiska rättigheterna. Icke renskötande samer inkluderades i debatten enbart i egenskap av vad de inte var, nomader eller svenskar, och

de definierades således genom negationer.

I denna debatt ignorerades konsekvent de potentiella rättigheter samer hade i egenskap av urfolk. Istället diskuterades samiska rättigheter som »lappprivilegier« förlänade av svenska staten. Och som dessa rättigheter eller »privilegier« definierades genom särskild lagstiftning kunde de även dras tillbaka i sin helhet, eller gradvis urholkas. Dessutom kunde de samer som inte levde upp till de kriterier som stipulerades i gällande lagstiftning, eller inte delade ett specifikt levnadssätt, fullkomligt legitimt exkluderas från systemet av samiska rättigheter (det vill säga de icke renskötande). Samtidigt löpte även de som de facto inkluderades en ständig risk att exkluderas, om de avvek från den homogena samiska identiteten. Kvinnor som gifte sig med män utan renskötselrätt förlorade sina rättigheter, precis som personer som övergav ett traditionellt levnadssätt.

Renskötseln och samerörelsen

Den politiska utvecklingen – och särskilt 1919 års renbeteskonvention med Norge – hade en stor inverkan på renskötseln och därmed även på samerörelsen. Konventionen medförde en inskränkning av de svenska samernas renbetesrätt i Norge och ledde till tvångsförflyttningar av renskötare från de nordligaste samebyarna söderut inom det samiska området. För renskötseln innebar detta stora förändringar då olika renskötselmetoder nu kolliderade, vilket ledde till konflikter inom näringen. Den som framför allt tog upp dessa frågor till diskussion var Gustav Park, som successivt intog en ledande position i same-rörelsen. Han uttryckte sig mycket pessimistiskt rörande renskötselns överlevnadsmöjligheter om inte statsmakterna kom

till rätta med de problem som uppstått. Park framhöll det absurda i att svenska tjänstemän »med sin ytliga erfarenhet och ringa kunskap på renskötelsns område« skulle detaljreglera en näring som de endast kunde iaktta vid ett fåtal tillfällen under året och efterlyste ett större inflytande för renskötarna över den egna näringen, med färre statliga regleringar och ingrepp. Under 1930-talet fördjupades krisen till följd av svåra betesförhållanden och minskande hjordar. Renskötelsen betraktades fortfarande som den samiska näringen, framför alla andra, men, som Park uttryckte sig i SET i slutet av 1930-talet: »Samefolkets framtid kommer [...] inte längre att i stort grundas på den fäderneärvda näringen, renskötelsen, utan i stället på jordbruk i förening med ladugårdsskötsel.« Utvecklingen framställdes dock inte som ett hot mot samerna. Att renskötelsen successivt försvann var ett led i samhällets moderniseringsprocess, men näringen var inte outhärlig för samisk identitet och kultur.

Under 1940-talet upplevde renskötelsen ett uppsving med stigande priser på renprodukter, och började successivt återhämta sig. Tilltron till näringens möjligheter blev starkare och dess position i den samiska identiteten stärktes. Park arbetade nu i större utsträckning för att slå vakt om renskötelsen och de specifikt samiska rättigheter som var knutna till denna. Det var också ett uppfattat hot mot renskötelsen som inledde den process som 1950 utmynnade i bildandet av Svenska Samernas Riksförbund (SSR), den första samiska riksorganisationen i Sverige. Enligt Park innebar detta beslut att »de svenska samerna tagit ett stort steg mot likställdhet med övriga svenska medborgare för att få bli betraktade som fullmyndiga svenska medborgare«. Bildandet av SSR förstärkte renskötelsns ställ-

Under 1940-talet ökade tilltron till rennäringens möjligheter. Per Labba, Jällejaure, 1942. Foto okänd. Nordiska museet.

ning som den gemensamma samiska nämnanen genom att förbundet i första hand baserades på samebyarna och därigenom fick karaktären av en näringsorganisation. Renskötseln hade därmed definitivt hamnat i fokus för samerörelsen.

Under den första hälften av 1900-talet konstituerades alltså en samisk identitet – den nomadiserande renskötaren – som både förklarade och rättfärdigade den politik som fördes och som var nödvändig för samerörelsen att förhålla sig till. Därmed utestängdes och uteslöts andra möjliga identiteter och levnadsätt ur den offentliga debatten. Statens föreställning om samer som nomader inbegrep också att de var »ociviliserade«. Det i sin tur implicerade att samer ansågs oförmögna att handha och besluta i egna angelägenheter, vilket förklarade och rättfärdi-

Med 1950-talet började en tid av lönsamhetstänkande och rationaliseringar inom renskötseln som ansågs jämförbar med andra svenska näringsgrenar.

Renar i Kraipe rengärde, Ammarnäs, Lappland.

Foto Mark Markefelt,

© Nordiska museet.

Renvaktarstuga i Lappland

1978. Foto Christina

Westergren.

gade en paternalistisk svensk politik. Därmed förstärktes en politisk ordning där relationen mellan det samiska folket och det dominerande samhället definierades i termer av samernas lägre värde, en värdering som gjordes på till synes »neutral« och »objektiv« grund. Inledningsvis ifrågasattes och kritiserades denna definition av det samiska av samerörelsen, men successivt närmade sig denna allt mer det officiella synsättet i sin argumentering.

Är du lönsam lilla ren?

Under 1950- och 60-talen inordnades svensk samepolitik alltmer i den välfärdsstatspolitik som dominerade i samhället i stort. Rennäringen antogs vara lik annan ekonomisk verksam-

het och de problem renskötarna mötte liknades vid dem som andra yrkesverksamma möter under en rationaliseringsprocess. Rennäringen i sig betraktades dock »som en underutvecklad näring«, som måste hinna ikapp tiden och civilisationens utveckling för att kunna överleva i konkurrens med andra näringar. I denna strävan ansågs ett nomadiserande levnadssätt vara ett hinder för utvecklingen.

Rationaliseringen av renskötseln förutsatte således en förändrad syn på det specifikt samiska. Den gode renskötaren ansågs inte längre vara den skötsamme nomaden, utan god renskötsel

mättes i ekonomisk lönsamhet, effektivitet och teknisk utveckling. I den diskussion som fördes om samiska rättigheter skulle denna »normalisering« av renskötarna kunna bli problematisk, eftersom den tidigare grunden för särbehandling därmed rycktes undan. Varför skulle rennäringen, när den betraktades som en näring som andra, behandlas särskilt? För att legitimera ett särskilt stöd måste rennäringen fortfarande på något sätt vara annorlunda. En delvis ny föreställningsvärld etablerades också. Parallellt med frågan om rationalisering diskuterades nämligen under 1960-talet frågan om samernas ställning alltmer med hänsyn till att samer var en minoritet och etnisk grupp med en egen unik kultur. Systemet av samiska rättigheter förklarades och rättfärdigades för första gången som ett explicit skydd för samisk kultur. Även om det förändrade synsättet potentiellt utmanade den rådande politiska ordningen – både ifråga om vem som skulle inkluderas i särrättighetssystemet och ifråga om utvidgning av de rättigheter samer tillerkändes – fungerade det i praktiken i motsatt riktning och förstärkte tidigare kategoriseringar och gränsdragningar. Eftersom samiskhet hade likställts med den nomadiserande renskötarens levnadssätt, hävdades i debatten att den »sanna«, »autentiska« och »traditionella« kulturen bäst bevarats av renskötarna. De icke renskötande definierades återigen som avvikande.

Med detta synsätt följde också att rennäringen diskuterades som en »förutsättning för bevarande av den samiska kulturen«, som det uttrycktes i en proposition 1971. Den naturliga slutsatsen var då också att det egentligen inte varit något fel på den politik som förts. Tvärtom. Den hade varit till godo för samerna, hävdades det. Svensk samepolitik och systemet av särrättigheter var helt i sin ordning, så länge som rennäringen fick det

stöd den behövde för att överleva. Denna diskussion utmynnade i 1971 års rennärlingslag, som var i det närmaste identisk med de föregående och bekräftade lagstiftningens exkluderande och begränsande karaktär.

Rättigheter som urfolk i fokus

För SSR med Park som förbundets förste ordförande stod renskötselfrågorna inledningsvis i fokus, framför allt de hot mot näringen som fanns. Även inom samerörelsen framträdde en bild av renskötseln som en näring i kris, men fler faktorer lyftes fram för att förklara situationen: krisen bottnade i både externa, strukturella och individbaserade faktorer. Det största hotet bland dessa var enligt förbundet den snabba utbyggnaden av vattenkraften inom renbetesområdet. I diskussionen rörande renskötseln utgick SSR dock från resonemang om samiska rättigheter till land och vatten. Det argument som inledningsvis fördes fram var att samerna hade äldre hävd till markerna än den svenska staten. Det samiska nyttjandet av markerna hade därför en stark rättsgrund, något som borde erkännas från statsmakternas sida. Att det samiska markutnyttjandet skulle vara beroende av ett statligt förlänat »privilegium« bestreds bestämt med dessa argument. Från 1960-talet började SSR föra fram argument baserade på samernas ställning som urfolk. Förbundet hävdade att samernas ställning som urfolk inte enbart utgjorde grunden för deras rätt att utnyttja markerna, utan även för den svenska renbeteslagstiftningen. Man menade att denna var ett erkännande av samerna som urfolk.

När Israel Ruong 1960 tog över ordförandeskapet i SSR ville han, i likhet med Laula vid seklets början, även lyfta fram sam-

Demonstration i Kiruna 1993. Foto Sonia Larsson.

erna utanför renskötelsen och göra dem delaktiga i SSR:s arbete. Ruong framhöll att det var den svenska lagstiftningen i form av renbeteslagarna som i stor utsträckning hade bidragit till klyvningen av samerna i två kategorier: »Detta är särskilt tydligt i fråga om de lapska rättigheterna till jakt och fiske, vilka ju är förbundna med renskötaryrket och därmed lappbyatillhörigheten.« Han förespråkade att rättigheterna skulle utvidgas till att omfatta även andra naturtillgångar än renbetet i det samiska området, samt att grunden för att ta del av dessa rättigheter inte enbart skulle läggas på renskötaryrket utan på språktradi-

tioner. Genom att argumentera utifrån dessa nya kriterier utmanades gränserna för den svenska samepolitiken och därmed ifrågasatte samerörelsen för första gången sedan början av 1900-talet på allvar grundvalarna för politikområdet. Detta var en nödvändig förutsättning för att bilden av det samiska skulle förändras och för att samepolitiken skulle utvidgas till att omfatta mer än enbart näringsfrågor.

Trots denna helhetsbild stod renskötelsen fortfarande i centrum. Enligt Ruong utgjorde den »samiska tanken« grunden, men arbetet inriktades på att »hjälpa kärngruppen« – renskötarna – i första hand. Renskötarnas starka ställning i organisationen framträdde också tydligt genom det motstånd som framkom i olika frågor där förstärkta rättigheter för de icke renskötande diskuterades. Successivt växte det därför fram en kritik mot SSR för den bristfälliga uppmärksamhet organisationen ägnade åt de icke renskötande samernas behov. Kritiken ledde till splittring inom samerörelsen, vilket i förlängningen medförde att de icke renskötande samerna bildade egna organisationer. Ett antal av dessa gick 1980 ihop och bildade Landsförbundet Svenska Samer (LSS), en riksorganisation som stod i opposition till SSR:s dominerande ställning som samernas företrädare. Denna utveckling medförde att samerörelsen fick ett allt mer heterogent utseende där fler intressen började artikuleras.

Samerörelsens utveckling har på ett påtagligt sätt bidragit till att den offentliga politiken sedan början av 1980-talet allt tydligare formulerats som en explicit fråga om samiska rättigheter och till att den svenska staten har erkänt samer som urfolk och nationell minoritet. Vid sidan av den har två faktorer varit av stor betydelse för att styra debatten i en riktning där rättigheter står i fokus. Den första var Högsta domstolens dom i

Skattefällsmålet 1981, som ansågs klargöra renskötselns rättsliga ställning. I målet hade flera samebyar och enskilda personer i Jämtland, med stöd från SSR, gått samman och stämt den svenska staten. De hävdade full äganderätt till vissa områden, de så kallade Skattefjällen. Den svenska staten hävdade i sin tur äganderätt till samma områden. HD:s beslut – att staten var rättmätig ägare till Skattefjällen – är kanske inte förvånande, om vi beaktar statens företräde i fråga om att såväl definiera och tolka som administrera den nationella lagstiftningen. Samtidigt ansågs dock domen stärka renskötarens rättsliga ställning, då HD anförde att samerna har »en starkt skyddad bruksrätt av speciellt slag som ytterst är grundad på urminnes hävd [...]«. För SSR och samerörelsen var dock domen ett hårt slag och i början av 1980-talet var förbundet märkt av målets utgång.

Vid sidan av detta domstolsförfarande har internationella konventioner om minoriteters och urfolks rättigheter kommit att inta en allt större plats i den svenska debatten. Som särskilt viktigt anses artikel 27 i 1966 års FN-konvention om medborgerliga och politiska rättigheter. Den stadgar nämligen att personer som tillhör etniska, religiösa eller språkliga minoriteter inte ska »förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, att bekänna sig till och utöva sin egen religion eller att använda sitt eget språk«. Denna artikel – och särskilt skrivningen »i gemenskap med andra« – tolkas i den offentliga debatten som ett rättfärdigande av kollektiva rättigheter, som syftar till ett direkt skydd för minoriteter. Staten har – som det anfördes i en offentlig utredning 1983 – »förpliktelser att visa respekt för samisk kultur och samiska näringar och ge utrymme för samerna att bestämma och påverka sin livssituation utifrån samiska värderingar«. Det före-

faller med detta som om det har skett en omfattande förändring i den offentliga politiken. Men i vilken utsträckning kan den sägas dominera den praktiska politiken? För att svara på denna fråga måste vi fördjupa oss något i de politiska förslag som förts fram de senaste decennierna som en konsekvens av detta nya synsätt.

Sameting med dubbla roller

Utan tvekan har den samtida debatten haft en stor betydelse för rennäringens rättsliga ställning, inte minst genom HD:s dom i Skattefjällsmålet. Dessutom får nu rennäringen genom artikel 27 ett starkt skydd – då den betraktas »som grunden för den samiska kulturen« – och staten bör ur ett folkrättsligt perspektiv ta på sig ansvar för att renskötelsen ska kunna hävda sig ekonomiskt i konkurrens med andra näringar, liksom för att skydda förutsättningarna för näringens bedrivande. En förstärkt rättslig ställning för rennäringen är dock en fråga som också berör andra markanvändares intressen och även samerna måste ta hänsyn till andra näringar i renskötseområdet, anför det i en offentlig utredning 1999. När motstridiga »intressen« vägs in förskjuts dock perspektivet från att vara en fråga om samiska rättigheter i egenskap av urfolk, till att handla om en konkurrens mellan olika intressen där statens uppgift i första hand är att avväga och skapa balans. Detta har varit (och är) ett kraftfullt argument för ett begränsat system av rättigheter, som samtidigt förklarar och rättfärdigar en fortsatt hierarkisk och paternalistisk politik med en stark statlig reglering och kontroll av rennäringen.

Erkännandet av samer som urfolk legitimerade också att

Sametinget etablerades 1993, vilket innebar att en form av kulturell autonomi institutionaliserades. Sametingets uppgift är bland annat att besluta om fördelning av bidrag till samisk kultur och samiska organisationer, att leda det samiska språkarbetet samt att bevaka samiska intressen och behov i frågor som rör det samiska folket. Sametinget var naturligtvis ett viktigt steg framåt för samerörelsen, inte minst för de icke rensköttande samerna. Inrättandet av tinget gav tidigare osynliggjorda samiska grupper en möjlighet att bli representerade i den politiska församlingen. Formen för Sametinget överensstämmer dock väl med det mönster som är etablerat i svensk samepolitik och dess handlingsutrymme är begränsat. Tinget fick en ställning som statlig myndighet under regeringen och »skulle inte vara ett organ för självstyre«. Det folkvalda samiska organet – som alltså samtidigt är en statlig myndighet – tillerkändes med detta varken konstitutionella befogenheter eller ett reellt politiskt inflytande, exempelvis genom medbestämmanderätt i lagstiftningsfrågor, vetorätt vad gäller förvaltningsbeslut eller en status som obligatorisk remissinstans i frågor som berör samiska intressen. De två olika roller som uppstår i och med denna ordning har skapat problem för Sametinget. Hur oberoende kan det agera i förhållande till andra offentliga myndigheter och hur långtgående kritik av den offentliga svenska politiken kan tolereras?

Förändrat synsätt – oförändrad praktik?

Den förändring som kan urskiljas legitimerar också en offentlig utredning, som för första gången föreslår att ILO:s konvention 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande

Sametinget. Foto Sametinget.

länder ska ratificeras. Tidigare grund för att avvisa konventionen – att den tillerkänner urfolk en ägande- eller besittningsrätt som inte är »förenlig med svenska rättsförhållanden« – har dock nu ersatts av föreställningen att det är Sverige som inte uppfyller de villkor som stadgas i konventionen i fråga om landrättigheter. Den omedelbara politiska slutsatsen blir därför densamma: Sverige kan inte ratificera konventionen här och nu. Ratificering bör istället ses som ett långsiktigt mål, som måste grundas i ett antal olika undersökningar, som i första hand berör frågan om samernas »faktiska« rätt till land. Därmed skjuts en eventuell ratificering på framtiden.

Med den förändring som har skett definieras inte längre samiskhet och samisk kultur enbart i förhållande till renskötseln. I stället betonas känslan av samhörighet genom kulturarv, reli-

gion, språk och traditioner som en viktig del av den kollektiva samiska identiteten. Starkast kommer denna förändrade syn till uttryck i den ökade vikt som fästs vid språket, som till stora delar ersatt renskötseln som den centrala markören för identitet/ethnicitet. Alla förslag om särskilda samiska språkrättigheter avvisades dock fram till dess att Sverige år 2000 ratificerade Europarådets konvention om skydd för nationella minoriteter och stadgan om historiska minoritetsspråk. Dessa implicerar särskilda språkrättigheter, som främjar språkets användning, och innefattar bland annat krav på att vissa föreskrifter och lagar ska översättas till samiska och rätt att inom ett begränsat geografiskt område tala samiska i domstolar och med förvaltningsmyndigheter. Tillämpningen av lagen väcker dock fortfarande stor kritik från samerörelsen. Samiskan erkänns fortfarande inte som likvärdigt det svenska språket, de ekonomiska resurser staten tillhandahåller är alltför begränsade och dessutom saknar många lokala myndigheter personal med kunskaper i samiska.

Sammanfattningsvis är det å ena sidan uppenbart att erkännandet av samer som urfolk utmanar en traditionell svensk politik; å den andra är det lika uppenbart att denna förändring inte har åtföljts av några radikala förändringar i politisk praktik. Det förefaller i många stycken fortfarande vara legitimt med en exkluderande lagstiftning och ett begränsat system av samiska rättigheter. Detta blir särskilt påtagligt i avgörande beslutsprocesser, då samer fortfarande marginaliseras, exempelvis i fråga om rennäringen och Sametingets snäva handlingsutrymme. Det är också tydligt att samerörelsens inflytande i realiteten inte stärkts trots en mer framskjuten position, men att Sametinget nu kan sägas representera hela det samiska samhället.

Slutord

Avsaknaden av några större politiska förändringar i svensk samepolitik kan, tror vi, förstås i termer av hur dominerande samhällseliga föreställningar om samiskhet – statens makt att definiera – varit avgörande för vilka rättvisekrav som varit legitima i den offentliga debatten. Vi kan också se att en aktiv samerörelse har varit en pådrivande faktor för att förändra detta synsätt, genom att utmana etablerade offentliga föreställningar. Samtidigt har samernas möjlighet att påverka varit starkt begränsad, både genom lagstiftningens utformning och på grund av den dominerande föreställningen om gruppen i sig, vilken tidvis även har internaliserats inom gruppen. Vad vår studie visar är att det i fråga om urfolks rättigheter är nödvändigt att det förs en dialog mellan det dominerande samhället och den dominerade gruppen, där en gemensam förståelse endast är möjlig genom en praktisk diskussion som grundas i ömsesidigt erkännande mellan motstridiga parter. Detta är dock inte tillräckligt om inte urfolk först garanteras ett reellt jämlikt deltagande i den demokratiska processen. I vår mening innebär det olika former av självbestämmande, icke-diskriminering, kulturell integritet och rätt till land och andra naturresurser.

I svensk samepolitik skulle ett första steg i en sådan riktning kunna vara en ratificering av ILO:s konvention 169. En ratificering skulle antyda ett nytt förhållningssätt som erkänner same rörelsens ambitioner att själv utöva kontrollen över sina institutioner, sitt levnadssätt och sin ekonomiska utveckling, liksom över hur deras identitet, språk och traditionella näringar utvecklas inom de stater där de lever. Vidare garanterar konventionen det samiska folket en legitim förhandlingsposition i den offentliga debatten, inom ramarna för folkrätten och en

pågående internationell diskussion. För att tillerkänna samer en starkare position på nationell nivå vore också någon form av särskild politisk representation viktig, exempelvis genom att Sametingets verksamhet utvidgas och genom att det ges en mer självständig position med reell autonomi.

Under hundra år har samerörelsen kontinuerligt och starkt utmanat den svenska staten. Men så länge det råder en grundläggande maktobalans till förmån för det dominerande samhället är förutsättningarna för grundläggande förändringar av politiken små.

Lulevattnet, Jokkmokks socken, Vaisaluokta, 1968. Foto Rolf Kjellström,
© Nordiska museet.

Skärskådad samling

Samiskt kulturarv i Nordiska museet

Nordiska museet har den största samlingen i världen av samiska föremål. Med »samiska föremål« avses här föremål som antingen har tillverkats, ägts och brukats av samer eller föremål som på annat sätt har anknytning till samisk kultur och historia, som till exempel bildkonstverk som föreställer samer. Drygt 6 260 föremål är i Nordiska museets samlingar klassificerade som samiska. Det egentliga antalet är dock större beroende på att det bakom ett och samma inventarienummer kan dölja sig fler enskilda objekt. Så kan till exempel ett bälte med skedpung, sked och sydonsgehäng vara registrerat under ett inventarienummer, liksom ett par skor med tillhörande skoband.

De största föremålsgrupperna är bohag, dräkt, hantverk och personlig utrustning som skedar, knivar och penningpungar. De skilda samiska områdena är representerade i olika omfattning, flest föremål kommer från Lule lappmark, följt av Torne lappmark, därefter kommer Pite, Åsele och Lycksele lappmarker. Ett fåtal föremål har sitt ursprung i Jämtlands och Härjedalens

CECILIA HAMMAR-LUND-LARSSON är intendent vid Nordiska museet. Hon ansvarar bland annat för den samiska föremålssamlingen och har medverkat som sakkunnig i produktionen av utställningen *Sápmi*.

Maria Larsson, dotter till den berömda rotslöjdaren Stor-Stina i Glen, binder en korg. Glen, Tossåsens sameby, Jämtland. Foto Ernst Manker 1948, © Nordiska museet. Till höger en sydsamisk sked av älghorn, tillverkad omkring 1862 av Pål Zakrisson i Idre, Dalarna. Ett exempel på de många vackra samiska bruksföremål som Nordiska museet har i sin samling. Foto Bertil Wreting, © Nordiska museet.

lappmarker. En stor grupp har endast »svenska lappmarker« som proveniens. Museet har således valt att ange föremålens härkomst efter den historiskt administrativa benämningen och indelningen av samernas land – lappmarken. Samlingen rymmer också föremål från samiska områden i Norge, Finland och Ryssland.

Även i museets arkiv finns ett omfattande material med anknytning till samisk kulturhistoria. Material från museets dokumentationsresor, som uppteckningar, teckningar och fotografier utgör en omfattande del, men här finns också originalmaterial, som den samiske författaren Johan Turis anteckningsböcker och manuskript.

Redan nummer 40

Det första samiska föremålet som fördes till museisamlingen var ett sydsamiskt tennbroderat kvinnobälte med skedpung och sked. Det skrevs in i museets accessionsloggare som föremål nummer 40 och skänktes till museet av en privatperson redan 1872, alltså under museets första år och ett år innan museets utställningar öppnades för allmänheten.

Drygt 40 % av museets samiska föremålssamling har registrerats före år 1900. Endast 15 % är förvärvat efter 1950. Omkring hälften av föremålen har förts till samlingen på direkt initiativ av museet, den andra hälften har erbjudits museet av privatpersoner, samlare och forskare. Under 1880-talet tillfördes i genomsnitt tjugo samiska föremål per år. Vid 1890-talets början intensifierades insamlingsarbetet och ännu under 1900-talets första årtionden skaffades många föremål till museet. Under 1910- och 20-talen avtog insamlingen för att un-

der senare delen av 1930-talet och under 1940-talet åter öka. Därefter minskade förvärven återigen, och sedan 1970-talet är insamlingen av föremål med samisk anknytning mycket sparsam.

Under 1940-talet överfördes också ett antal samiska föremål från Statens historiska museum till Nordiska museet som deposition. På så sätt kom Nordiska museet att överta förvaltningen av tjugofyra samiska trummor.

Det tidiga samlandet

I april 1873, några månader innan museets utställningar skulle öppnas, erbjöd Gustaf von Düben museets grundare Artur Hazelius att köpa hans »lapska samling«. Han underströk att han önskade att hela samlingen skulle överföras till museet, inte endast enstaka föremål. Så skedde också i februari 1874. Föremålen hade införskaffats av von Düben under hans och hans hustru Lottens resa i Lappland 1868. Många av föremålen, deras ursprung och användning finns beskrivna i hans bok *Lappland och lapparne* som utkom 1871. I museets accessionsloggare kan vi se att åtskilliga föremål har en tydligt angiven proveniens och i flera fall finns även uppgifter om vem som tillverkat dem. Ofta finns också de samiska benämningarna angivna.

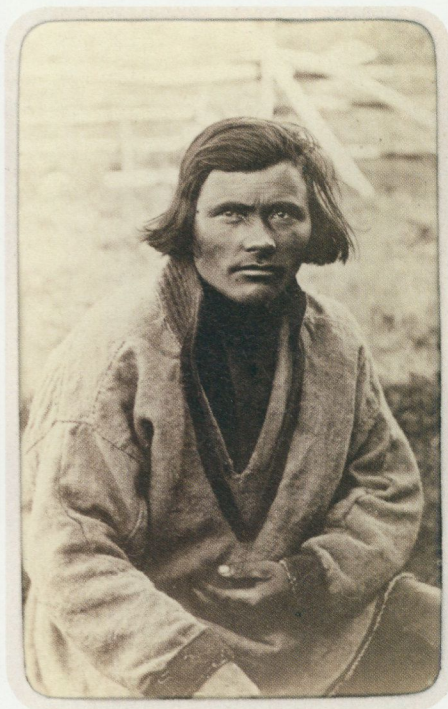
En del av de föremål von Düben sålde till Hazelius hade, innan de kom till museet, visats vid världsutställningen i Wien i december 1873. Samma år som von Dübens samling förvärvades tog museet emot några prov på samiska slöjdarbeten som också hade varit utställda i Wien, vid den »svenska sektionen för kvinnans arbete«.

Den första insamlingen av samiska föremål som Artur Haze-

lius själv tog initiativ till ägde rum 1874 då landshövdingen i Norrbottens län, Henrik Adolf Widmark, genom länsman Skarin i Arvidsjaur, skaffade ett antal föremål som Hazelius behövde för att konstruera en av de samiska tablåer som skulle visas i museets lokaler på Drottninggatan. Den som förmedlade kontakten med Widmark kan ha varit Gustaf von Düben. Tilläggas kan att denna scen, som hade rubriken *Höstflyttning i Lule lappmark*, var densamma som senare ställdes ut vid världsutställningen i Paris 1878.

1878 kontaktades Artur Hazelius av Fredrik Svenonius, till professionen geolog men med ett stort intresse för samisk kultur och fjällnatur. Han omtalar i ett brev det initiativ som tagits i Luleå för att där grunda ett museum. Han skriver »att i Luleå en ringa början gjorts till bildande av ett de norra orterna omfattande etnografiskt *minnesbem*, huvudsakligen avsedt för lapska egendomligheter«. Han skriver för att få Hazelius synpunkter på detta initiativ. Tyvärr har vi inte Hazelius svar att tillgå och vet därför inte vad han då ansåg om detta initiativ. Däremot framskyntar hans åsikter om att förlägga ett museum med samiska samlingar till Luleå i ett brev till jägmästare Hugo Samzelius ett drygt årtionde senare.

1884 kontaktar Svenonius återigen Hazelius och skriver att han skulle vilja »använda ett helt år på resor bland lapparne för att uppskriva, fotografera och jämföra«. Han gör reflektionen att det borde vara lika angeläget att studera samiskt liv och

Olof Grufvisare fotograferad av Lotten von Düben under hennes och maken Gustafs resa i Lappland 1871.
© Nordiska museet.

kultur som att bedriva etnografiska och antropologiska studier på andra håll i världen. Han skriver: »Mig synes nästan som om det låge oss svenskar väl så nära till hands att offra lite på studiet och tillvaratagandet av lapparnas egendomligheter, som polynesiernes; att lika väl som Dr Hj. Stolpe kunnat få så hederligt anslag, borde och en lapp-forskare understödjas. Emellertid vill jag ej mer än framkasta detta som en idé.« Han framhåller att han skulle kunna kombinera sina geologiska studier med studier av samisk kultur. Dessa planer förverkligades dock inte inom ramarna för museets verksamhet.

I december 1890, denna gång i ett brev från Hugo Samzelius till Artur Hazelius, omtalas än en gång tankarna på att inrätta ett museum i Luleå särskilt ägnat den samiska kulturen. Samzelius kallar detta för ett »lapskt centralmuseum«. Samzelius har för avsikt att samla föremål till ett sådant museum och undrar vad Hazelius anser om detta och om själva museet. Hazelius svarar att han är skeptisk till placeringen av det planerade museet och framhåller att det vore bäst och mest naturligt att en sådan samling förvaras i Stockholm. Han tror också att det skulle vara svårt att hitta finansörer till ett museum i Luleå och uppmuntrar istället Samzelius att samla föremål till Nordiska museet. Han understryker att även om Nordiska museet redan har »en rätt vacker samling« av samiska föremål, kan museet ha plats för åtskilligt mer. Han berättar också i sitt svar till Samzelius att han har planer på att »i det fria uppföra trogna kopior i naturlig storlek af lapparnas alla olika byggnader«. Han fortsätter: »Och kanske kunde detta göras redan i sommar ute på Djurgården. Vill ni bistå härmed?« Vi ser här hur Hazelius planer på ett friluftsmuseum har börjat ta form. Tilläggs kan att han i ett brev till Samzelius den 2 mars 1891

skriver: »Köpte i går Skansen å Djurgården nu godt utrymme för Lapska byggnader. Försaka ej skrymmande saker sejter, pulkor med mera. Allt äldre silfver välkommet.«

1891 års expeditioner

Det visade sig dock inte helt enkelt att realisera denna studie- och insamlingsresa, det gick trögt att finna finansiärer. Under januari och februari 1891 lyckades emellertid Hazelius få ihop tillräckliga medel. En av de stora bidragsgivarna var Norrlands Gille. I ett brev till Samzelius den 22 februari ger så Hazelius honom grundliga instruktioner om vad han ska förvärva. Här framgår att Hazelius söker efter alla olika typer av föremål, dels sådana som speglar det dagliga livet, med vilket han främst verkar avse nomadlivet och renskötseln, dels föremål som speglar samisk religion och vad han benämner »vidskepelse«. Han skriver: »Till det viktigaste, som bör efterhöras, är att allt, som rör lapparnas kult eller gudsdyrkan, vidskepelse och dylikt« ska samlas in. Han understryker också vikten av att anteckna uppgifter om föremålen: »Alla namn å fyndorter och personer böra skrivas mycket tydligt, likaså de lapska namnen å föremålen, hvilkas namn alltid böra uppskrivas.« Detaljerade anvisningar om vad som skulle samlas in gav Hazelius alltid sina medhjälpare som arbetade för museets räkning. Proveniensuppgifter och dialektala eller lokala benämningar och uttryck ansåg han också vara viktigt att dokumentera.

Hugo Samzelius engagerade också jägmästarkollegan Henning Nordlund i samma ärende, men de förlade sina resor till skilda områden. Samzelius kom att resa i de nordligare område-

Teckning som Hugo Samzelius fick i gåva av den 12-årige tecknaren Elias Eliasson Lindmark i Svappavaara by i Jukkasjärvi socken den 15 juni 1891. Nordiska museet.

Tobakspungen från Kautokeino, Norge, är ett av de många föremål som Hugo Samzelius samlade för Nordiska museets räkning under sin resa våren och sommaren 1891. Tobakspungen är tillverkad av Elin Andersdatter Spein, materialet är renskinn, klädestyg samt islomskinn. Foto Fanny Oldenburg, Nordiska museet.

na och även i Finland och till Kolahalvön i Ryssland, under det att Henning Nordlund företog sin resa framför allt i de sydliga och centrala samiska områdena. Även en ung språkvetare, Karl Bernhard Wiklund, reste denna sommar för museet. Resultatet av Samzelius resa blev att drygt 1 000 samiska föremål fördes till museets samlingar. Henning Nordlund kom denna sommar och under några senare resor att sända drygt 500 samiska föremål till Stockholm. Föremålen hade köpts eller erhållits som gåva, i stor utsträckning direkt från samer. I andra fall kom man över föremålen genom att köpa dem av bönder vilka i sin tur hade täta kontakter med nomadiserande samer.

Många av de föremål som samlades in denna vår och försommar kom att ställas ut på det nyöppnade Skansen under sommaren och hösten samma år. Det som inte rymdes i själva »lapplägret« visades i den byggnad som kallades Vaktstugan. På den så kallade Offerholmen i en av dammarna på Skansenområdet placerades ett antal sejtar tillsammans med föremål som Hazelius ansåg speglade folkliga religiösa föreställningar i andra delar av landet, som till exempel älvkvarnar och resta stenar.

Integrerande eller särskiljande?

Uppenbart är att Artur Hazelius hade ett stort intresse för samisk kultur. Han gav den också en självklar plats i utställningarna. Hur ska vi idag tolka detta? Vilka var hans utgångspunkter? Man kan säga att Hazelius verkade såväl integrerande som särskiljande när det gällde att relatera den samiska kulturen till den svenska, nationella majoritetskulturen. För Hazelius tycks det varit givet att den samiska kulturen skulle vara representerad i hans museum som en del av kulturen inom lan-

»Lappläret«, som var en av de första miljöerna som byggdes upp på Skansen blev mycket uppmärksammat samtiden. Teckningar ur *Ny illustrerad tidning* 1891. Nordiska museet.

Offhelmen med lappiska stensögular.
Matvarusill (*saenger*) och stulphod för vinterförd (*afalla*).
Oustokningskjul (*saustakstomtare*).

Ekkapuskjul (*saer*) med skjut.
Betande renar.
Sommarkilla från Lule lappmark.

FRÅN NORDISKA MUSEETS LAPPLÄGER PÅ SKANSEN Å DJURGÅRDEN.

Skisser af DAVID LJUNGBÄCK.

dets gränser. Detta kan tolkas som uttryck för föreställningen att nationen utgör summan av sina delar eller annorlunda uttryckt: den nationella kulturen utgör summan av lokala och regionala kulturella uttryck i hela landet. Den samiska kulturen integrerades eller införlivades på så sätt i den svenska nationella kulturen.

Särskiljandet kom till uttryck i hans tankar om hur samisk kultur skulle gestaltas i utställningsform. Hazelius skriver i ett brev till vännen och medhjälparen Thure Cederström i oktober 1885: »Jag är bestämd på att åvägbringa en lapsk expedition hit i februari, en koloni liksom singaleserna i Berlin och dylika förevisningar i Paris, London o.s.v. Ett par lapska familjer med 15–16 renar, två kåtor, akjor, skidor och alla redskap. De skulle vara här en månad, slå sig ned på vår tomt och förevisas. Museet tager dem på entreprenad.« Brevet avslutas med meningen: »Det hela tycker jag vore just Nordiska museet värdigt.« Detta är sex år innan han grundar Skansen och man kan anta att den »tomt« hans skriver om i brevet är den inköpta men då ännu obebyggda tomten för den planerade nya museibygnaden ute på Djurgården. Även om jag inte har funnit belägg för att planerna på att »förevisa« samer realiserades är citatet talande. Ett exotiserande och i viss mån kolonialt betraktelsesätt kommer här till uttryck. Vad Hazelius antagligen syftar på när han skriver om singaleser i Berlin, Paris och London, är förevisandet av representanter för vad som kallades »primitiva« folkslag vid världsutställningar och andra liknande evenemang runt om i världen under 1800-talets andra hälft. Här visades koloniernas folkgrupper upp. Det var inte ovanligt att även samer forslades runt och visades upp vid sådana utställningar.

De »primitiva«, annorlunda och därmed exotiska folken ställdes i kontrast till den europeiska kulturen, vilken ansågs ha nått en högre grad av civilisation. Tolkat ur detta perspektiv kom Artur Hazelius föreläsningar av samer och samisk kultur att verka särskiljande, det samiska förevisades som främmande och märkligt – något som avvek från det övriga »svenska«.

Vilka än utgångspunkterna var kan vi idag konstatera att Nordiska museet har en rik samling av samiska föremål insamlade under Artur Hazelius tid och att vi om många av dessa föremål har förvånansvärt detaljerade uppgifter.

Färre föremål, mer arkivmaterial

Under 1910- och 20-talen mattades farten i samlingsarbetet betydligt. Detta gällde inte enbart samiska föremål utan museets föremålssamlande i sin helhet. Det var decennier då mycket tid upptogs av att skapa överblick över samlingarna och bygga nya utställningar efter det att museet 1905 flyttat till den nya byggnaden på Djurgården.

Insamlingen av samiska föremål tog dock åter fart under Ernst Mankers tid vid museet. Han företog resor för museets räkning i de samiska områdena från 1930-talets mitt. 1939 blev Manker den förste innehavaren av tjänsten som intendent med särskilt ansvar för den samiska kulturen, som inrättats samma år. Han kom under 1940-talet att företa åtskilliga samlings- och forskningsresor vid vilka han köpte och tog emot ett stort antal föremål. En förändring sker dock mot slutet av 1940-talet och i början av 1950-talet då förvärven av föremål blir färre. Istället kan vi se en kraftig tillväxt av arkivmaterial i den särskilda del av museets arkiv som Manker låtit inrätta,

Till vänster en nordsamisk mansmössa, akvarell av Ossian Elgström, som under sina resor i Lappland samlade föremål och dokumenterade genom att fotografera och måla. Nordiska museet. Ovan läsövning för första klassen i nomadskolan i Laimo, Torne lappmark, Norrbotten. Övningen är särskilt anpassad till de samiska barnens vardag. På svarta tavlan står »Mor sitter i kåtan och kokar mat åt oss«. Foto Ruth Lindblad Jonson cirka 1930, © Nordiska museet.

I famnen bär Eva Nutti från Sirkas sameby, Kutjaure i Norrbotten, ett knippe med kvanne (Angelica archangelica). I den traditionella fjällsamiska mathållningen plockades kvannen på våren, hackades, kokades och blandades med renmjölk som på detta sätt blev extra hållbar och vitaminrik. Foto Harald Faith Ell 1939, © Nordiska museet.

det så kallade Lapska arkivet. Här accedades nu en mängd uppmätningar, fotografier, uppteckningar och intervjuer som blev resultatet av de många inventerings- och dokumentationsresorna under 1950-talet. Fokus var nu mer inställt på att samla uppgifter om levnadssätt och traditioner än att samla föremål. Inventeringarna var av såväl etnologisk som arkeologisk karaktär och intresset riktades framför allt mot äldre boplatser, gravar, kultplatser och fångstgropar.

Samtidigt hade Ernst Mankers intresse för att följa moderniseringen av samernas liv väckts, något som 1963 ledde till att han påbörjade en etnologisk dokumentation av »aktuella förhållanden hos nomaderna«, som det står i museets årsbok *Fataburen* 1965. Detta kan sägas vara en tidig samtidsdokumentation.

Manker bearbetade också stora mängder tidigare insamlat material och presenterade sina rön i en rad böcker och i publikationsserien *Acta Lapponica*.

Moderiktiga näbbskor och lyxiga sneakers

Under de senaste decennierna har föremålsinsamlingen vid Nordiska museet starkt avtagit. En bidragande orsak till att insamlingen av samiska föremål minskat är att det sedan 1989 finns ett specialmuseum för fjällregionen, Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum. Åjtte är också huvudmuseum och nationellt

Gustav Skum, sonson till Nils Nilsson Skum, visar här stolt upp ett par rullar med skohö. Höet, som var torkat starrgräs, stoppades i skorna som effektiv isolering mot väta och kyla. Foto Ernst Manker 1937, © Nordiska museet.

Knut Sjaunas tidigare boplats, ett dokument över de drastiska förändringar av samernas levnadsförhållanden som byggandet av kraftverksdammarna ledde till. Ritsemjokk, Sörkaitums sameby, Norrbotten 1940. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

museum för den samiska kulturen. Åjtte bedriver en mångsidig dokumentation av samisk kultur och insamling av föremål med samisk anknytning. De kan också göra detta i en närmare samverkan med det samiska samhället än vad en institution i Stockholm har möjlighet till. Det har därför fallit sig naturligt för Nordiska museet att inte längre ha någon egentlig insam-

Svenska Turistföreningens rika bildsamling är skänkt till Nordiska museets arkiv. Här kan man finna många fotografier med samiska motiv. Foto Oscar Halldin 1916.

På 1960-talet började färgfilm användas i museets dokumentationer. Renslakt, och på nästa uppslag lassokastning, 1968. Foto Rolf Kjellström, © Nordiska museet.

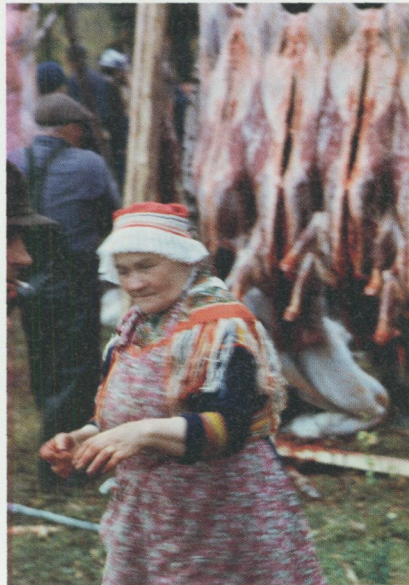
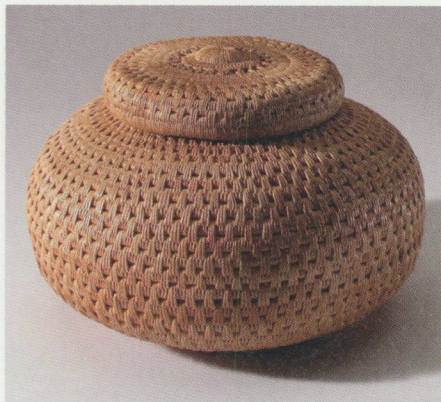

Foto Rolf Kjellström, © Nordiska museet.

ling av samiska föremål. Dock har museet till den nya utställningen *Sápmi* köpt in några nytillverkade exempel på modernt samiskt konsthantverk och klädskick. Dessa föremål kan ses som uttryck för dagens samiska identitetssträvanden. Några av föremålen är också exempel på ett allmänt nutida intresse för samisk kultur, till exempel ett par nytillverkade moderiktiga, röda näbbskor tillverkade av Kero, inköpta i en skoaffär i Stockholm sommaren 2007. Ett par skor av märket Puma köptes också in under samma år. Det är ett par moderna sneakers med detaljer som ska leda tanken till traditionell samisk kultur. De får tjäna som exempel på hur dagens strävanden att hävda samernas rätt som urfolk också kan användas för kommersiella syften. Skorna, som endast tillverkades i en begränsad serie om 606 par, har en översida av renskinn och skosnören inspirerade av samiska skoband såväl till dekor som längd. Istället för det traditionella Pumamärket på hälen återfinns en ren. Den svenska återförsäljaren, butiken Sneakersnstuff, fick av Puma uppdraget att formge skosnörena samt insidan

Ask i rotbindning, tillverkad 1973 av Ellen Kitok-Nilsson, välkänd samisk slöjdare.

Flera exempel på modern samisk slöjd och konsthantverk samlades in av museet på 1960- och 70-talen. Foto Bertil Wreting, © Nordiska museet.

av skorna. Att innersulans mönster tar upp färger och detaljer ur den samiska flaggan har inte enbart uppfattats positivt. Är det verkligen lämpligt att trampa på en sådan symbol? Enligt tillverkaren ska en mindre del (5 %) av intäkterna för försäljningen av skorna gå till den samiska ungdomsorganisationen Sáminuorra.

Genomlysning i samarbete

Idag anser Nordiska museet att det är av största vikt att skärskåda museets samling av samiska föremål och göra det med öppet sinne och i samarbete med företrädare för det samiska samhället. Med vilken rätt har museet dessa föremål? Vi tänker då inte i första hand på den juridiska rätten utan snarare på den etiska och moraliska aspekten av att ett nationellt museum med placering i Stockholm har så många föremål med samisk anknytning i sina samlingar. Är samlingens existens i sig ett uttryck för och ett resultat av ett kolonialt förhållningssätt eller kan man uppfatta den som ett resultat av ett ärligt och sant intresse för samisk kultur och historia och som en avspeglning av föreställningen att den samiska kulturhistorien utgör en självklar del av nationen Sveriges historia? Förmodligen både och.

För Nordiska museet är det idag viktigt att dels bedriva forskning om den samiska samlingen i egen regi, dels uppmuntra till extern forskning om samlingens tillkomst, innehåll, innebörd och betydelse. Det är också angeläget att hela den rika samlingen av föremål och arkivmaterial blir så lättillgänglig som möjligt för såväl allmänhet som forskare. Det senare sker nu genom att vi driver på arbetet med att göra allt åtkomligt digitalt i form av både text och fotografier. Frågor som rör sam-

lingens tillkomst och användning är också något som vi försöker belysa i den nyligen öppnade utställningen *Sápmi*.

Sist men inte minst: Bättre tillgänglighet ökar möjligheterna att en genomlysning av Nordiska museets samiska samling ska kunna ske i samarbete med det samiska samhället. Museet anser sig inte längre äga tolkningsföreträdet.

Sneakers av märket Puma med detaljer som ska få betraktaren att associera till traditionell samisk kultur. Inköpta av Nordiska museet 2007. Foto Peter Segemark, © Nordiska museet.

Samer i bild – bilder av samer

Ett fotografi och tre berättelser

Så länge människan har kunnat fotografera har fotografier använts för olika syften. Fotografiets möjlighet att fånga ögonblicket – sanningen – medförde att bilden som källa under lång tid varken ifrågasattes eller problematiserades. Ett porträtt förväntades visa hur en person såg ut. Nu vet vi dock att många av de tidiga fotografierna var tillrättalagda för att passa olika ändamål. Syftet har i många fall också förändrats och bilden har kommit att brukas på helt andra sätt än vad som från början var avsett. Frågor om när och varför bilden togs, vilka de avporträtterade är, varför de står på en viss plats och på ett visst sätt och är klädda som de är – och frågor om hur bilden sedan har brukats – innebär att vi kan närma oss ett mer mångfasetterat porträtt. Dessa frågor har följt mig när jag haft förmånen att fördjupa mig i fotografen Nils Thomassons fotografiska samling som idag finns på Jämtlands läns museum i Östersund. Samlingen omspanner ungefär sjuttio års verksamhet och innehåller en ansevärd mängd fotografier av

JOHAN JONSSON är 1:e antikvarie och avdelningschef vid Jamtli, Jämtlands läns museum, med ansvar för bland annat läns museets samlingar.

samer och samisk verksamhet. Jag har här framför allt fastnat för porträttet av de samiska tvillingpojkena Paulus och Jonas Fjällström. Historien om detta fotografi börjar en sensommandag 1906.

Fotografen kommer till Tranris

Sommaren 1906 kontakter Brita och Jon Fjällström fotografen Nils Thomasson i Svedje utanför Oviken. Brita och Jon vill att han ska fotografera dem och deras barn på gården i Tranris. Vid något tillfälle under sensommaren åker Nils Thomasson till dem med sin lådkamera och sina glasplåtar. Väl framme tar han, vad vi vet idag, fyra bilder.

Den första kamera Nils Thomasson ägde var av tyskt märke. Han kunde ladda kamerans kassett med fyra glasplåtar. Om han ville ta fler bilder var han tvungen att ladda om kassetten. Han berättar själv att detta ofta utfördes i jordkällare där det var riktigt mörkt. Kanske kan tidens teknik förklara att det blev just fyra bilder.

Två av de bilder som Nils Thomasson tog föreställer tvillingpojkena Paulus och Jonas. På den första bilden har barnen ställts bredvid varandra. Till höger om barnen syns en husvägg. En av pojkarna tittar in i kameran medan den andre ser på sin bror. Troligen är fotografen inte nöjd med bilden utan låter arrangera en andra bild. Den bilden består av två viktiga element, dels pojkarna och dels ett hus i bakgrunden. Genom att placera den ene pojken på knä framför den andre samt låta dem titta ut åt höger skapar Nils Thomasson en linje i fotografiet från nedre högra hörnet upp till det vänstra övre hörnet. Huset i bakgrunden förstärker känslan av djup i bilden.

Nils Thomassons andra bild på tvillingpojken Paulus och Jonas Fjällström.
Foto Nils Thomasson. Jämtlands läns museum.

Den tredje bilden visar tvillingpojckarna sittande i gräset på var sida av lillebror John Teodor, som föddes samma vår. John Teodor har en kudde bakom sig för att kunna sitta upprätt. Slutligen tar Nils Thomasson en bild av hela familjen. Fadern Jon står vänd i profil och blickar från sin position till vänster i bilden mot höger medan de övriga familjemedlemmarna tittar in i kameran. Arrangemanget skapar, liksom på bilden av tvillingpojckarna, liv. Genom att placera mannen i vinkel i förhållande till övriga familjen markerar fotografen också skillnad mellan fadern och modern med barnen. Kompositioner där fotografen arbetar med olika typer av linjer för att skapa djup, höjd eller bredd återfinns vi i en mängd porträttfotografier redan från fotografins begynnelse. Det handlar om att göra bilden behaglig att se på men även om att uppfylla samtida konventioner, som att visa att mannen har en annan roll än övriga familjemedlemmar.

Nils Thomasson var vid sin resa till Tranris relativt nyetable-rad som fotograf. Vintern 1898 gick han i lära hos fotografen Olof Östling i Gävle. Då han kom tillbaka från Gävle slog han sig ned på gården i Svedje, väster om Storsjön i Jämtland, där en del av huset byggdes om till ateljé. Med Svedje som utgångspunkt verkade Nils Thomasson som fotograf i en stor del av västra Jämtland under drygt femton år. Förutom att åka runt i byarna på uppdrag och fotografera familjer, arbetslag och högtider tillbringade han tid på fjället som renägande same och han var också i Åre för att fotografera turister. Efter ett antal års flackande mellan Oviken och Åre beslöt han att flytta den fotografiska verksamheten till Åre. Han uppger själv i en intervju att orsaken var den växande vinterturismen där. Han var tvungen att vistas i Åre under en så stor del av året att det inte fanns möjlighet att bo kvar i Oviken. Flytten skedde 1916.

Fotografiet på Hällingsåfallet som blev publicerat i STF:s årsskrift 1905. Foto Nils Thomasson. Jämtlands läns museum.

Svenska vyer

Det berättas att Nils Thomasson i början av 1900-talet utöver beställningsuppdragen cyklade omkring i trakterna av Åre och sålde vykort, framför allt med landskapsvyer. Det var oerhört populärt att skicka vykort i början av 1900-talet. År 1904 skickades det nästan femtio miljoner vykort i bara Sverige. Många fotografer specialiserade sig på vykort. De

reste runt i landet och fotograferade byar, städer och landskap. Andra gjorde som Nils Thomasson, sålde vykort som en del i sin rörelse.

Vykortsfotograferna blev i hög grad delaktiga i skapandet av det som i dag brukar kallas »svenska vyer«. I dessa ryms en hel värld av associationer och minnen. Vykorten sänder ett ordlöst budskap, ofta ett starkt känsloladdat sådant. Det handlar om symboliska bilder av det svenska landskapet – ett landskap som egentligen inte finns någon annanstans än på vykortet. Genom att fotografera och sälja dessa scenerier deltog Nils Thomasson i skapandet av det landskap som så starkt kom att förknippas med Jämtland. Det handlade om bilder från fjällmiljöer som Sylarnas fjällmassiv, Åreskutan, Sockertoppen i Skäckerfjällen och hans kanske mest kända motiv, Hällingsåfallet som presenterades i *Svenska Turistföreningens årsskrift* 1905. På vykortet skapades de oändliga fjällen, skogarna och sjöarna. Här finns också tystnaden och ensamheten. Hit kan man längta.

Samer på zoo

Utöver dessa naturscenerier hade Nils Thomasson redan tidigare sett att det fanns möjligheter att sälja en annan sorts vykort. Som barn följde han med sina föräldrar och syskon på en årslång resa genom Sverige till Hagenbecks Zoo i Hamburg. De hade fått erbjudande om att komma till Hamburg med sina renar, tält och slädar för att agera utställningsobjekt. På Hagenbecks fanns en kuliss uppbyggd med fjäll och granar där de bodde. Där bodde även inuiter, kalmucker och flera folkgrupper från kolonierna på södra halvklotet. Området där familjen Thomasson vistades var inhägnat. Besökarna fick lö-

LAPPLÄNDER-COLONIE UND THIERPARK

Familjen Thomasson på uppvisnings-
turné i slutet av 1800-talet. Resan gick
till Hamburg och på väg hem besökte de
Visby. Foto Jämtlands läns museum.

Från en av familjen Thomassons upp-
visningsresor finns också en affisch.
Jämtlands läns museum.

sa biljett för att kunna studera dem. De fick också möjlighet att köpa fotografier på samerna. Försäljningen gav samerna en extra intäkt och var uppskattad av besökarna.

Med denna erfarenhet var det inte svårt för Nils Thomasson att uppfatta att det bland turisterna i Åre också fanns en efterfrågan på vykort med samer. Någon gång under 1910-talet gick därför Nils igenom sina glasplåtar och plockade fram två bilder som han tagit ett antal år tidigare. Det var fotografiet på tvillingpojarna Fjällström och ett fotografi på familjen Kråik. Bägge hade tagits som privata bilder. De var ämnade som minnen åt familjen att samtala och berätta kring.

Nils Thomasson lät trycka fotografierna och sälja dem som vykort till turister i Åre. Senare skulle de också säljas av bokhandlare bland annat i Östersund. Vykorten förtydligades med bildtexter. Tvillingpojarna Fjällström fick texten »Lappbarn från Jämtland« och familjen Kråik fick texten »Lappkvinna med barn, Jämtland«. Texterna tyder på att vykortet riktade sig till en publik utanför länet.

Vykortet med tvillingpojarna Fjällström och familjen Kråik ingick i skapandet av bilden av samerna på samma sätt som landskapsbilderna ingick i skapandet av bilden av Jämtland. Vykortet framställde samerna som det traditionella i förhållande till det moderna som turisterna stod för. Samerna representerade också det annorlunda och exotiska för många av köparna. »Luftturisterna« från England hade troligen aldrig tidigare sett en same. Kanske hade de läst om dem i någon av de många reseskildringar som florerade vid sekelskiftet 1900. Nils Thomasson själv berättar vid ett tillfälle om en av de många turister som besökte Åre och gärna ville se ett »lappläger« och en renhjörd. Det var svensk-amerikanen Adolf Aspegren från

Vykort föreställande Anna Kråik med två av sina barn. Vykortstexten lyder
»Lappkvinna med barn«. Foto Nils Thomasson. Jämtlands läns museum.

Malmö. Nils tog med honom upp på fjället och Aspegren kunde senare konstatera att han rest jorden runt men aldrig sett ett sådant skådespel.

Samerna stod dessutom för det oföränderliga och det primitiva. Samerna var en del av naturen, ett naturfolk som stod lägre i utveckling än den moderna människan. De utgjorde något annat, hörde till »de andra« – de normala var turisterna. Den skapade bilden fick till följd att det skrevs kontrakt vid Hagenbecks där det ställdes krav på hur samerna skulle se ut. Till exempel fick de inte klippa håret och endast använda vissa kläder. Det var viktigt att presentera den bild som besökaren förväntade sig.

Turisterna kunde köpa vykort för att ha som minnen och genom vykort kunde de också sända iväg sina upplevelser av mötet med samerna. Vykorten förmedlade en rad stereotyper om samerna och det samiska till många människor. Vykorten samspeglade också med till exempel Svenska Turistföreningens reseberättelser, där möten med samer var ett återkommande inslag.

Bilder av en ras

Några år efter att Nils Thomasson låtit trycka upp och börjat sälja vykortet med tvillingarna Fjällström och familjen Kråik reste han ned till Ljusnedal i Härjedalen, för att möta professor Herman Lundborg och några av hans anställda vid Statens institut för rasbiologi. Institutet var ute på en av de många »lappundersökningar« som bedrevs under 1920- och 1930-talen i Lappland, Jämtland och Härjedalen. Herman Lundborg anlidade denna sommar, liksom vid flera andra tillfällen, Nils Thomasson som fotograf.

Thomasson hade i detta sammanhang en dubbel roll. Först etablerade han kontakt med de samebyar där institutet skulle genomföra sina undersökningar. Sedan fungerade han som institutets fotograf. Uppdraget var att porträttera ett urval av de samer som undersöktes. Det handlade om två bilder på varje individ – en framifrån och en i profil. Bilderna kunde inte helt ersätta det fysiska objektet men var onekligen mer lätthanterliga än alternativet som bestod av kraniologiska samlingar. Det fotografiska albumet gav en överblick och kunde ordnas systematiskt. Vidare hade fotografiet den fördelen att det var ett enkelt medium för att samla och transportera fakta och det var övertygande som presentationsform.

Redan innan det rasbiologiska institutet skapades hade Nils Thomasson kontakt med Herman Lundborg. Förutom forskning var Herman Lundborg också verksam som föreläsare och skrev flitigt om rasbiologi och rashygien. År 1919 arrangerade Lundborg en fotografisk folktypsutställning som turnerade i svenska städer. Samtidigt gav han ut boken *Svenska folktyper. Bildgalleri ordnat efter rasbiologiska principer och försett med en orienterande översikt*. Till utställningen och boken krävdes fotografiska illustrationer. Lundborg tog då kontakt med Nils Thomasson för att fråga om han kunde bidra med några bilder. I svaret till Lundborg framträder entreprenören Thomasson. Han försöker att i möjligaste mån tillfredsställa de önsningar beställaren Lundborg har och om möjligt sälja fler uppdrag:

Åre den 27/11 1918
Dr Herman Lundborg
Uppsala

Härmed öfversändes en liten samling fotografiska kopior af de negativ jag har af jämtandslappar. Jag beklagar lifligt det jag ej kunnat vara i tillfelle taga några negativ efter den instruktion jag ärhållit för studiematerial. Skulle Dr Lundborg anse några af dessa kopior användbara för utställningen vore det ju mycket roligt i motsatt fall få de utan vidare retuneras! Kan jag sednare nedskicka några flera om det blir tillfelle för mig få taga några typer? Bilägger samtidigt de mig tillsända 2 ne kopierna.

Tecknar Högaktningsfullt
Nils Thomasson

Resultatet av deras kontakter finns i boken *Svenska folktyper*. Vid de uppslag som handlar om samerna återfinns förutom flera andra fotografier på samer från Jämtland de två bilderna på barnen Fjällström och familjen Kråik, men nu med nya bildtexter. För rasbiologerna var det avgörande att kunna fastslå personernas härstamning. I detta låg att kunna visa på rasskillnader inom olika geografiska områden och därför ordnades bildgallerierna oftast geografiskt. Det kunde exempelvis handla om lappar från Norrbotten, Norrbottensfinnar och bönder från Härjedalen. Bilderna fick här illustrera denna skillnad. Barnen Fjällström kallas för »Två jämtländska lappgossar (tvillingar)« och familjen Kråik heter »Jämtländsk lappmoder med sina barn«.

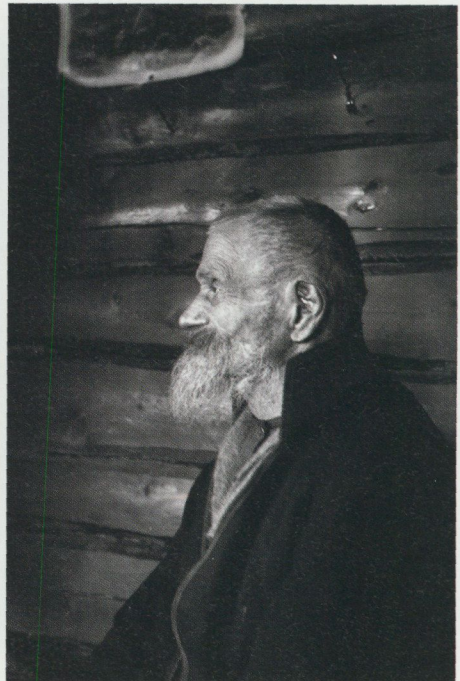
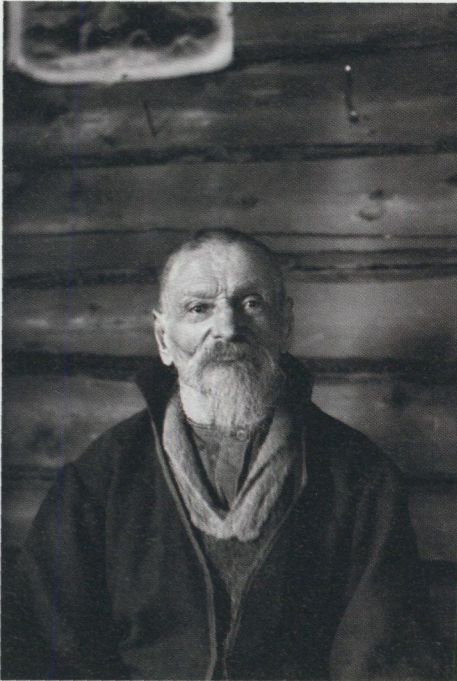
Fotografierna representerar nu inte längre den privata familjens minnen eller turistens bild av »de andra«. I detta sammanhang illustrerade de och gav legitimitet åt en för tiden högst vetenskaplig text. Fotografierna hade omvandlats till att bli något absolut. De blev bilder av en ras. För Herman Lundborg var det viktigt att på det här viset kunna stärka det som texten påstod. Samarbetet med Nils Thomasson var till stor hjälp när Lundborg skulle illustrera sina svepande beskrivningar av samerna. I *Svensk raskunskap* från 1928 skriver han:

Slutligen bör den lapska rasen omnämnas. [...] Den genuine lappen, som är liten till växten, är mörk, med strävt hår samt ett brett och rundat huvud. Ansiktet är brett över okbågarna med en liten, avsmalnande underkäke. Detta förlämnar åt lappens ansikte ett trekantigt utseende. Ansiktet sett från sidan verkar platt i jämförelse med den nordiska rasen.

Huvudets form som det viktigaste underlaget för den vetenskapliga forskningen får också genomslag i detta sammanhang. Lundborg har före publiceringen beskurit de bägge fotografierna kraftigt. Den rekvisita och miljö som omgav fotografierna tidigare är inte av samma intresse, även om klädseln hade en avgörande betydelse. Genom att nyttja bilder av samer som var klädda i för samerna traditionella kläder kunde inte budskapet missförstås. Det fanns olika raser, de skilde sig åt, och tvillingpojarna Fjällström fick utgöra ett exempel på detta.

De tre beskrivningarna av tvillingpojarna Fjällström visar att en och samma bild kan brukas på många olika sätt och därigenom ges olika innebörd. Allt beroende på vilka berättelser som knyts till fotografiet och i vilket sammanhang det förekommer. I det privata är fotografiet på tvillingpojarna relativt alldagligt

– liknande återfinns i tusental i museernas bildarkiv. Fotografiet har här varit en del av familjens minne som säkert gett anledning till samtal och frågor. Som vykort och i boken om de svenska folktyperna kan porträttet vara utgångspunkt för en diskussion om hur detta och andra fotografier har använts för att skapa en rad föreställningar om samerna och det samiska. Bilden på tvillingpojkena är densamma men fotografiets komplexitet möjliggör helt olika tolkningar av brukare som familjen, turisten och rasbiologen – alla med sina intressen och avsikter.

Lars Olsson Dorra. En bild en face och en bild i profil. Foto Nils Thomasson.
Jämtlands läns museum.

Samiska scener och scenerier

Under några decennier har det förts en intensiv och världsomspännande diskussion om hur museer har representerat olika folkslag och folkgrupper i sina utställningar. Den har varit en del av den så kallade postkoloniala debatten, som syftar till att kritiskt granska och göra upp med västvärldens koloniala arv. Försök har också gjorts att finna nya metoder och arbetssätt, som öppnar för mer jämbördiga maktförhållanden mellan institutionerna och de beskrivna folken.

Som en del av ett pågående arbete ska jag här i några korta nedslag teckna konturerna av hur samer och samisk kultur har gestaltats i utställningar och iscensättningar på Nordiska museet och i någon mån Skansen, med fokus på skärningspunkten mellan politik, pedagogik och estetik. Genom sina utställningar har Nordiska museet bidragit till att forma såväl berättelsen om samerna som relationerna mellan samerna och det svenska majoritetssamhället.

EVA SILVÉN är fil.dr i etnologi och intendent vid Nordiska museet. Hon arbetar med frågor som rör urfolk, minoriteter, mångfald och kulturmöten och har medverkat som sakkunnig i produktionen av utställningen *Sápmi*.

NORDISKA MUSEET STOCKHOLM.

Nordiska Museet, Stockholm.

2005. Höstflyttning i Luleå Lappmark. — Migration d'automne dans la Laponie de Luleå.
Autumn-moving in the Lapland of Luleå. — Herbstwanderung der Lappen in Luleå.

Lindahls Fotografiska Affär, Stockholm

AXEL LINDAHL'S

FOTOGRAFIAFFÄR

Kongl. Hofleverantör.

STOCKHOLM.

Höstflyttning i Luleå lappmark. Diorama i Skandinavisk-etnografiska samlingen 1874. Foto Axel Lindahl. Nordiska museet.

Nation och identitet

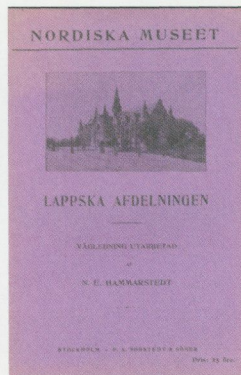
Det har vid det här laget skrivits en del om hur samer liksom andra »exotiska« folkgrupper framställdes i det sena 1800-talets världsutställningar, zoologiska parker och museer. Även Artur Hazelius, Nordiska museets och Skansens grundare, bi-

drog till den här verksamheten. Många har beskrivit de publikdragande iscensättningarna i skala 1:1 i hans nya museum Skandinavisk-etnografiska samlingen på Drottninggatan i Stockholm och vid ett par världsutställningar. Dessa framställningar representerade inte bara ett nyfiket intresse för ett relativt okänt folk, samerna blev också viktiga nationella markörer i det svenska rikets utkant.

1907, sex år efter Hazelius död, färdigställdes Nordiska museets nuvarande byggnad och inför arbetet med de nya utställningarna uppstod en strid om deras innehåll och formspråk. De arkeologiskt inspirerade typologerna segrade över dem som ville föra Artur Hazelius sceniska arv vidare. Två rum i museets bottenvåning, *Lappska afdelningen*, kom att ägnas åt de samiska samlingarna, systematiskt exponerade i rad efter rad.

Men på samma sätt som Hazelius i praktiken hade kompletterat sina dioramor med liknande rader av föremål, fanns även här ett par i någon mån gestaltande arrangemang. Ett sådant var »den åkande lulelappen«, ett element som brutits ut ur en av Hazelius miljöer och nu under många år förevisades i sin ensamhet: en samisk man i en ackja spänd efter en ren. Men på friluftsmuseet Skansen fanns möjlighet att återskapa helheten. I kåtorna bodde samer, som besökarna kunde iaktta när de levde, som det påstods, sina vanliga liv. Här arrangerades också såväl renkappkörningar som simulerade flyttningsrajder.

Ett annat i viss mån gestaltande arrangemang i den nya museibygnaden var ett antal dräktdockor, sannolikt också rester från Hazelius tidigaste utställningar. Dräkter och klädespersedlar finns bland de tidigast förvärvade föremålen och de utgör idag en stor del av samlingarna, inklusive den samiska. Att visa upp autentiska dräkter på dockor i naturlig storlek måste ha

Lappländska dräkter   Lappländische Trachten   Lappland dresses
 Fig. 287. H. 182. Härjedalens lappmark. — Fig. 288. H. 167 cm. Norska lappmarken. — Fig. 289. H. 174 cm.
 Lule lappmark. Rum 98.

Lappländska dräkter. Ur vägledning till museet 1912.

skapat en möjlighet till identifikation som lockade besökarna och väckte lusten att prova hur det skulle kunna kännas att vara klädd som en same.

Bland det tidiga 1900-talets Stockholmsfotografer fanns några som särskilt öppnade sina ateljéer för sådana identitetsövningar: Hélène Edlund och Gösta Florman. I deras efterlämnade material finns väl arrangerade ateljéfoton av damer i fantasifulla »lappdräkter« men också några av Skansens samer i sina egna koltar. En del av dessa bilder såldes också som vykort. Den tidens Stockholm skapade uppenbarligen utrymme för ett slags destabilisering av det samiska, där museet och fotoateljén blev nya mediala scener för föreställningar om och fascination inför det samiska. Vem är same från Jämtland? Vem är en dam från Stockholm?

Familjen Åhrén, den första samefamiljen som vistades på Skansen, ca 1895. Kolorerat fotografi som framhäver de samiska dräkterna. Foto Adolf Jansson. Nordiska museet.

Inte bara museifolket utan även samerna hade en agenda, när de lät sig fotograferas och när de sökte sig till Skansen och andra utställningssammanhang. Med den goda viljan att göra upp med det koloniala förflutna följer risken att i alla lägen framställa samerna som offer, när vår tids förståelser appliceras på historiska förhållanden, offer utan egen vilja, offer för majoritetssamhällets ekonomiska och kulturella exploatering. Men de samer som idag möter vår blick på förra sekelskiftets fotografi-

Tre ateljébilder från 1890-talet. Bilden
 överst till höger är ett arrangemang med
 en »lappdräkt«. Foto Gösta Florman. Ovan
 och till höger Inga Åhrén. Foto Hélène
 Edlund. Nordiska museet.

Inga Åhrén med sin familj vid en kåta på Skansen, vid 1890-talets början. Foto A. Blomberg. Nordiska museet (delförstoring).

er, de tittade också tillbaka på den tidens forskare och fotografer. Några var tvingade att samarbeta, några fick betalt, medan andra tog tjänst hos de främmande expeditionerna. Det förminskar inte de orättfärdigheter som ägde rum, men det visar att även samerna var medvetna aktörer i de dåtida kulturmötena.

Åskådlighet och funktion

Under 1930-talet genomgick museets utställningar en totalrenovering. Uppställningarna från 1900-talets början plockades ner och ersattes av nya, präglade av tidens pedagogiska anda, »den moderna museitekniken«, med tonvikt på åskådlighet, upplevelse och funktionellt samband i stället för studiesamlingar med typologiska serier. En av dessa utställningar var *Lapparna*, som öppnade efter kriget, 1947, under ledning av Ernst Manker, museets förste intendent med särskilt ansvar

för de samiska samlingarna. I sitt efterlämnade arbetsmaterial uttryckte Manker sina avsikter med utställningen vad gäller just gestaltningen:

En skådesamling som på ett suggestivt sätt ger det väsentliga hos kulturen ifråga, dock inte romantik utan realism. Det gamla tapetserandet av väggarna med typserier etc. hör inte skådesamlingen utan studiemagasinet till. Föremålen utställas i möjligaste mån i sitt organiska, funktionella sammanhang. Småplottrigt bildmontage och etiketter bort; endast några stora, svepande bilder. Konstnären in med pensel och stift. Här gäller det också att få luft och rymd kring expositionen – så som sig bör med en kultur under bar himmel.

Från utställningen finns idag kvar en väggmålning av Folke Ricklund som föreställer ett fjällsamiskt sommarviste. Förutom Ricklund var andra konstnärer som Helmer Osslund, Ossian Elgström och Nils Nilsson Skum representerade med målningar och teckningar samt Runo Johanson med porträttskulpturer av »framstående representanter för samefolket«, varmed avsågs bland andra Skum, Johan Turi och Anta Pirak.

Framför Ricklunds målning fanns en tältkåta, en förrådsställning och en mansfigur föreställande en renskötare från Kare-suando med en uppstoppad hund. I de följande valven skildrades renskötseln och dess produkter, den hårda manliga slöjden och den mjuka kvinnliga samt den andliga kulturen, med seitar och trummor. Längs fönsterväggen löpte ett lågt podium med sommar- och vinterrajder.

Manker förklarar vidare: »Den gamla seriemonteringen har inte helt övergivits utan tillämpats på ett och annat ställe, där

så syns lämpligt. Men helst har föremålen utställt i organiska sammanhang som även visar funktionen och något av miljön.« Rotslöjdarens verktygskorg visades med locket öppet, så att det gick att se verktygen, rottågorna och de påbörjade arbetena.

Folke Ricklunds väggmålning 2007 i bibliotekets tidskriftshörna. Foto Eva Silvén.
Till vänster ses Folke Ricklund i arbete inför 1947 års utställning. Foto Lennart Nenkler, © Nordiska museet.

Sigga och Mattias Kuoljok
arrangerar renrajden i 1947
års utställning tillsam-
mans med Ernst Manker.
Foto Lennart Nenkle,
© Nordiska museet.

I det likaledes öppna färdskrinet, *kisan*, låg silver, klädesplagg och småting. »Ett uppradande av lappsilvret på en hylla hade varit ganska miljövidrigt.«

Delar av arbetet skedde i samarbete med representanter för det samiska samhället, som Manker förmodligen lärt känna genom sin forskning och sina fältarbeten. *Svenska Morgonbladet* gjorde

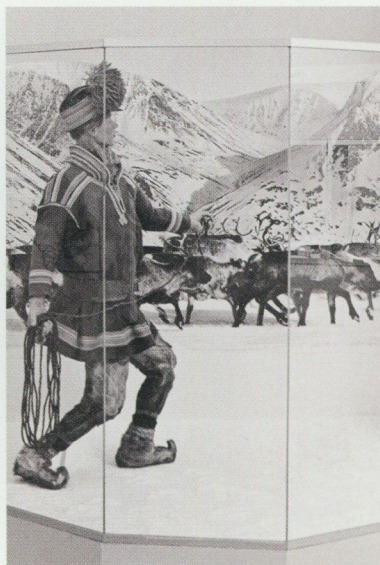
ett stort nummer av att Mattias Kuoljok, en av de medverkande samerna, hade rest till Stockholm med ackja, flyg och tåg för att komma och tala vid vernissagen, där han »framhöll lapparnas glädje över att deras kultur och sedvänjor fått en så förnämlig permanent expo som i museets undervåning« (30 maj 1947).

Konflikt och kritik

Först efter trettio år, i slutet av 1970-talet, monterades Mankers utställning ned och ersattes efter några år av *Samerna*, i samma lokal. Det blev en oerhört detaljerad och heltäckande, kulturhistoriskt redovisande utställning som behandlade bland annat boende, renskötsel, jakt, fiske, skinnberedning, hantverk, dräktskick, skolväsende, organisationer, religion, musik, konst, seder och bruk. Samtidigt knackade samtiden på dörren och fick sin beskärda del i form av en skoter och en renvaktarstuga. I ett senare skede av arbetet inledde utställningsgruppen ett samråd med Samernas Riksförbund, SSR, och Sameföreningen i Stockholm. Samarbetet gick inte särskilt bra, bevarade handlingar visar att några frågor blev särskilt problematiska: framställningen av samisk samtid kontra historia, vissa faktauppgifter samt utställningens anslag och blickfång.

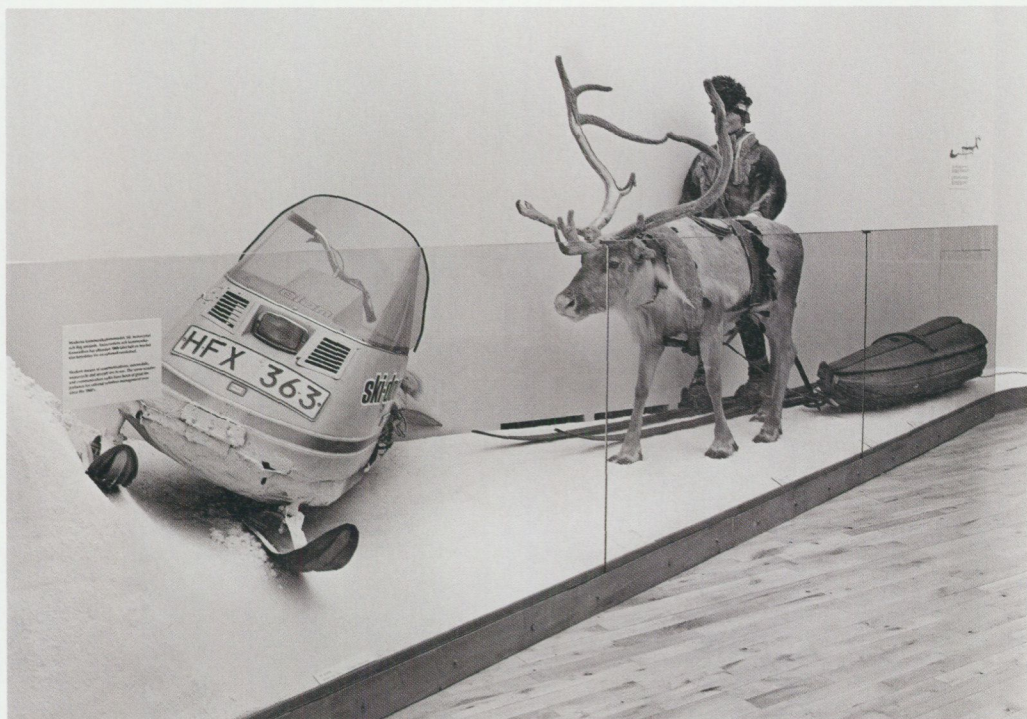
Utställningen skulle ha öppnats hösten 1980 men vernissagen sköts upp ett halvår, bland annat beroende på de samiska representanternas motstånd mot den tänkta ingångsscenen, ett möte mellan en same och en björn. Skälet angavs vara att den skulle kunna stärka felaktiga föreställningar om att samerna vill utrota vilda djur. Scenen kom därför att ersättas av en lasokastande man i kolt. Vid vernissagen höll SSR:s ordförande Nikolaus Stenberg ett kritiskt anförande, där han bland annat sa:

Entrén till 1981 års utställning, före och efter öppnandet. Foto Anders Friberg, © Nordiska museet.

Den utställning vi ser idag har många värdefulla inslag. Enligt vår uppfattning ger den dock inte en fullständig och rättvisande bild av samernas situation idag, t ex effekterna av exploateringarna i sameområdet. Jag tror och hoppas att museet är berett att komplettera utställningen på denna punkt. På så sätt blir den samiska utställningen en levande del i museet.

Hela 1980-talet pågick emellertid en diskussion mellan SSR och Nordiska museet om utställningen, den blev som ett sår som bägge höll öppet genom att med månaders mellanrum återvända till samma frågor, år efter år. Det här var en period när samerna började organisera sig i nya former och tala mer med egen röst, samtidigt som Nordiska museet fortfarande var en ledande kanal ut i samhället för kunskap om det samiska –

Den traditionella renskötarens möte med en snökoter, enligt 1981 års utställning.
Foto Anders Friberg, © Nordiska museet.

inte alls som idag, där museet trots sin speciella ställning och historia ändå är en röst bland många fler, inte minst samernas egen. Det var också en period när forskarna började ställas inför krav på att deras projekt skulle genomföras med direkt samisk medverkan. Det var inte längre självklart för dem att ge sig ut i fält och hämta hem kunskap och material på det klassiskt etnografiska sättet.

Postkoloniala perspektiv

2004 monterades *Samerna* ned och året efter påbörjades arbetet med en ny samisk basutställning. Den öppnade senhösten 2007 under namnet *Sápmi*. Sverige hade då anslutit sig till 2000-talets nya europeiska minoritetspolitik, och för att öppna utställningen för mer generella minoritets-, urfolks- och identitetsfrågor baserades den på fem teman av större räckvidd, relevanta inte bara för samer utan även för andra etniska grupper, i Sverige och internationellt. Avsikten var att frågorna skulle vara utgångspunkter för besökarnas egna reflektioner och i den pedagogiska verksamheten.

Nordiska museets utställning *Sápmi*. Foto Mats Landin, © Nordiska museet.

I utställningsuppdraget ingick att visa museets samiska samling. Men 40 % av föremålen är förvärvade före 1910 och resten till stor del under 1930–50-talen. Förutom den tidsmässiga diskrepansen mellan samlingen och utställningens teman gjorde sig en envis problematik påmind. Utgör samlingen en positiv kontinuitet i form av igenkännbara symboler som bekräftar den samiska historien? Eller blir föremålen bromsklossar som ständigt återför samerna till att vara ett historiskt fenomen? Det var inte självklart hur museets föremålssamlingar skulle kunna förenas med frågor om dagens etniska och identitetspolitiska strävanden. Lösningen blev att väva in Nordiska museet i berättelsen, eftersom museet haft stor betydelse i skapandet av bilden av samerna ända sedan 1800-talets slut. Ett sätt att vara same i Sverige är och har varit att vara representerad i Nordiska museet.

Utställningens fem teman inbegriper såväl historiska som samtida förhållanden. Det första, *Ursprung*, handlar om historia, släktskap, identitet och etnicitet. Hur har samerna blivit beskrivna av främlingar? Hur identifierar en same sig själv? Det andra temat blev *Rätt och orätt*, här med inriktning på markrättheter, juridiska processer, politiska rörelser och självbestämmande. Det tredje temat fokuserar museets föremålssamlingar, under rubriken *Hemfört, bortfört, återfört* – här ställs frågor om insamling, repatriering och urfolkens egna kunskaper om sitt materiella kulturarv. Det fjärde temat är *Vems blick, vems röst, vems berättelse* och handlar om materialet i museets arkiv, inte minst den stora samlingen av fotografier. Det femte och sista temat utgörs av *Det tredje rummet*, ett postkolonialt begrepp som handlar om hur rörliga och instabila identiteter skapas i kulturmöten och kommer till uttryck genom en blandning av

olika materiella och immateriella former. Under arbetets gång blev dessa teman omflyttade och omdöpta, men i huvudsak har de förblivit desamma. Slutligen, eftersom utställningen har två ingångar, finns det två sätt att se den: antingen från det nord-europeiska perspektivet *Samer – ett folk i fyra länder* eller från det globala *Samer – ett av världens urfolk*.

Alla utställningar är barn av sin tid, vad gäller innehåll, frågeställningar, form, pedagogik, samarbetsformer och mottagande. Alla har betytt något i sin samtid och både speglat och skapat sociala relationer och politiska förhållanden. Medan de tidigare utställningarna har syftat till att visa »samerna« och »det samiska«, är tanken nu att i stället rikta blicken mot gränsområden, blandformer och spår av människors möten. Hur har samerna format det svenska och svenskarna det samiska? Avsikten är inte att presentera en kronologisk berättelse om en folkgrupp utan att ge olika perspektiv på vad det kan betyda att vara same i Sverige, förr och nu.

En samisk referensgrupp med representanter från sju organisationer och institutioner har kontinuerligt deltagit i arbetsprocessen. Enskilda samer har också medverkat i olika delproduktioner. För att fullfölja serien med de samiska invigningstalen är det nu dags att avsluta med Lars-Anders Baer, styrelseordförande i svenska Sametinget. I sitt anförande den 8 november 2007 sade han sig vilja se den nya utställningen som ett led i en avkolonisationsprocess och hyste en förhoppning om att den ska kunna bidra till en fruktbar dialog, tillit och försoning mellan det samiska och det svenska.

Hur det går med den saken får dock framtiden utvärdera.

I november 2007 vajade för första gången den samiska flaggan utanför Nordiska museet. Då öppnades den senaste av museets samiska basutställningar. Foto Eva Silvéén.

Sameliv på Skansen

Om natur och kultur, upplevelser och lärande

ANNA-VERA NYLUND
är magister i museipedagogik
och museilärare på Skansen,
där hon även varit projekt-
ledare för ett samiskt informa-
tionsprojekt.

Samevistet är en av de allra populäraste miljöerna på Skansen – en plats som väcker känslor och intresse. Utanför kåtan samlas ofta en grupp gäster som nyfiket tittar in. Väl därinne vill de gärna stanna länge. Det är en speciell upplevelse att få sitta ner på renskinnen vid elden och låta blicken röra sig runt i kåtan. Här föds många tankar: Hur var det att bo så här? Hur har olika föremål använts? Hur är det att vara same idag? Ja, många frågor blir det, intresset är stort och kunskapen om samer och samisk kultur är något som många svenskar inte fått med sig från skolans undervisning. Det är därför extra angeläget för Skansen att kunna skapa förståelse och respekt för samisk kultur bland besökare i alla åldrar och från hela världen. För Skansens trovärdighet är samarbete med det samiska samhället av stor vikt, liksom med museer som ansvarar för bevarandet och förmedlingen av samisk kultur. Detta särskilt med tanke på att Skansen inte har något eget insamlings- eller forskningsuppdrag.

Samer från början

Samerna fanns med från allra första början när Skansen öppnade 1891. Skansens och Nordiska museets grundare Artur Hazelius var en folkbildare, pionjär och eldsjäl som hävdade historiens betydelse i identitetsskapandet, både för nation och individ. Han ville bevara minnet av det gamla för framtiden genom att samla in äldre tiders artefakter från Sverige, men också till viss del från övriga nordiska länder. Det gällde sär-

Invigning av det nya same-
vistet den 3 juni 2006.
Foto Marie Andersson,
© Skansen.

Kolorerat vykort med skidande same på Skansen. Foto Skansen.

skilt kulturer som var i stark förändring – som bondekulturen och den samiska kulturen. Av stor betydelse var naturligtvis tidens strömningar och idéer. Människor och föremål visades upp på världsutställningar och av teatersällskap. Skansen var en del av detta. Där ville Artur Hazelius visa hur kultur och natur hörde samman med byggnader, djur och växter. Hazelius ville även levandegöra de miljöer han skapat genom att befolka dem. Dalkullor anställdes till största del för detta syfte och de fanns i allehanda miljöer, inte endast i byggnad-

der från Dalarna. Men i och runt kåtorna vistades under sommarhalvåret samefamiljer tillsammans med lapphundar och Skansens renar.

Skansens tidiga verksamhet kan sägas vara en blandning av museum och historieteater med syfte att roa och lära. Besökarna lockades med diverse aktiviteter där de anställda i historiska kläder till publikens förtjusning deltog. Vardagslivet förstärktes genom dramatiseringar. Samefamiljen »gäjsade« runt Skansen, det vill säga färdades med klövjade renar. Leksandsfolket i fåboden fick »färdas till budom« med alla sina djur åtskilliga gånger mer än vad som var vanligt i det verkliga livet. I Skansens och Nordiska museets arkiv finns uppgifter, om än blygsamma, om de samer som arbetade på Skansen och de regler de hade att följa precis som övriga anställda. Ibland finns även uppgifter om den ersättning de fick.

Den första samefamiljen var från Frostvikens sameby i Jämtland. Nejla Makke Åhrén, hans hustru och deras barn vistades på Skansen från 15 april till 30 september. Till sommaren 1897, som var tiden för Allmänna konst- och industriutställningen på Djurgården, utökades antalet anställda familjer till tre, även de från Jämtland. I arkivet finns en beskrivning av ett besök på Skansen hos »lapparna« under utställningsåret. Berättelsen börjar med att den okände skribenten genast känner sig hemmastadd på området. Han ska besöka det som utgör Skansens förnämsta dragningskraft, nämligen den äkta och genuina »lappfamiljen«. Vid inträdet i kåtan hälsar han på samiska och bjuds in av den vänliga »Mor Nejla«. Där bjuds på kaffe, jojk och otvunget samspråk. Besökaren beundrar »lapparnas« enkla levnadsbehov, deras naturlighet och de ståtliga och vackra renarna. Inredningen beskrivs som österländsk med ordnade »di-

vaner« av mjuka renhudar runt väggarna. Besökarna klev alltså in i samernas hem och betraktade detta som en självklarhet.

Kontakterna mellan Hazelius och samerna skedde genom att de anlätade någon myndighetsperson, en jägmästare, lappfogde eller präst, som i sin tur gjorde en skriftlig förfrågan till Hazelius. Detta var helt enligt gällande lag. 1886 års renbeteslag föreskrev att samerna inte själva fick föra sin talan. 1896

Familjen Åhrén från Frostviken, Jämtland, utanför samevistet på Skansen omkring 1895. Foto Adolf Jansson. Nordiska museet.

skickar lappfogden Alarik Dalqvist i Jämtlands län på anmodan av lappmannen Nils Andersson en förfrågan till Herr Doktor Hazelius om anställning som renvaktare på Skansen:

Då Nils Andersson, som icke eger tillräckligt antal renar för att kunna lifnära sig i fjället, i viss mån är beroende af att få veta, hvad han nästa sommar skall företaga sig, får jag ödmjukligen anhålla om Edert ärade svar, så snart Eder tid sådant medgifver.

De villkor som erbjöds var, enligt svar från Artur Hazelius, en ersättning på fem kronor per dag och familj, med hänvisning till föregående års avtal. Fri bostad med bränsle i Skansens kåta, men maten fick var och en hålla med själv. Ur samma brev framgår att samerna

Måste vara absolut nyktra och riktigt välkända samt se hyggliga ut – således vare riktigt presentabla »för konungar och furstar« och göra sin nation heder. De familjer, där unga snälla flickor finnas, föredraga vi framför gossar, då de förra bättre kunna hållas reda på, samt kunna delta i folkdanserna. En gång hvarje söcknedag böra de vara med och göjas samt 2 ggr söndagar. Innan vi bestämma oss, vill jag gärna se fotografier af dem som ifrågakomma. De får gärna medhafva hudar, väskor och dyl. för att för egen räkning sälja åt besökande, men barnen får på inga villkor tiggas. [...] Jag är mycket tacksam, om ni vill intressera eder för denna lappfråga. Det vore ju ur många synpunkter af vikt, att de många hitkommande främlingarna liksom egna landsmän finge ett riktigt godt intryck af våra nomader och lärde sig hålla af dem.

Karta från 1903 över samevistet på Skansen. Foto Skansen.

Samer i centrum

Vistet där de första samefamiljerna arbetade och bodde låg norr och öster om nuvarande Älvrosgården, där Tingsvallen numera är belägen. Det var en mycket central placering och vistet upptog ett relativt stort område av dåvarande Skansens yta. Där låg också det berömda Renberget som delvis var uppfört av klippblock från bygget av Nordiska museet. Byggnaderna vid vistet kom från Lule lappmark och från Jämtland. Redan under sommaren 1891 hade tidningarna artiklar om hur »lapp-

lägret« växte fram. Det engelska järnvägsbolaget och ångfartyget Uman hade utan kostnad fraktat allt material och alla tillbehör från »Gellivara kyrkoby«. Det var en sommarkåta, en limtorkningsstuga, ett osttorkningsställ och en stolpbod. Där fanns renar och till och med en lapphund som hette Musti. Byggnader från olika delar av det samiska området blandades för att visa olika typer av bostäder, något som präglade hela Skansen. Hazelius var specialist på att göra något extra av det lilla. På vårfestprogrammet 1893 stod bland annat: »Renarna afteckna sig mot den klara aftonhimlen.« Detta gick till så att djurvårdarna gick upp på Renberget med en säck renlav och strax var renhjorden där och tablån i ordning! Denna vy blev en av många populära Skansenbilder som reproducerades som vykort. Riksbekant blev också Renberget genom att vara platsen för Skansens nyårsfirande med Anders de Wahls uppläsning av Alfred Tennysons dikt Nyårsklockan. Från 1928 sändes uppläsningen i radio.

I slutet av 1920-talet utvidgades vistet med ytterligare byggnader, en riskåta och ett förrådskjul. Torvkåtan förnyades med hjälp av »lappmannen« Anders Nilsson från Frostviken. Samiska familjer vistades på Skansen inte endast under sommaren utan även vintertid. De kom strax efter trettondagen och stannade till slutet av mars. De bodde då inte alltid i vistet utan

Skansens renberg.
Vykort av Einar Nerman.
Skansen.

inhystes i Röda länkan, där övrig personal bodde, eller i andra byggnader där plats fanns. En populär vinteraktivitet som fanns redan 1893 var att i skymningen med bloss i hand åka i ackja efter ren. Bilden av renen, samen och ackjan är mycket spridd och har bidragit till att göra samisk kultur liktydig med rennäring.

En beskrivning av samisk kultur på Skansen blir lätt en beskrivning av olika slags byggnader och programinslag. Vilka som representerat det samiska går att finna i arkiven, det är dock svårare att hitta uppgifter om vad de skulle göra, om det inte fanns tydliga program. I ett brev från Skansen till Herr Mickel Olsson Inga daterat 28 mars 1925 kan man läsa:

Arbetet består bara i att vistas i kåtan och leva vanligt dagligt liv, göra sådana inarbeten som Ni bruka samt att någon gång om söndagsförmiddagarna visa, hur det går till när man packar ihop och ger sig ut på vandring. Dessutom har vi en renhage med omkring 20 renar att sköta.

Herr Olsson Inga verkar ha lämpliga egenskaper. I brevet står vidare:

[...] om vi på Skansen i Stockholm, där vi varje sommar har en lappfamilj boende för att visa lapparnas levnadssätt, kunde få en sådan man som Ni synes vara, som är stolt över att vara nomad och gärna vill leva på sina fäders sätt. Det är av stor betydelse att den, som skall vara på Skansen, har det lynnet och att han samtidigt känner svenskarna och förstår sig på dem. En annan fördel, är att Ni varit ute i världen och sett Er omkring.

Kappkörning med renar. Teckning signerad A.B. Nordiska museet.

Att bemöta publiken väl är mycket viktigt på Skansen idag men det verkar också vara något som präglat Skansen allt sedan starten. I ett brev som inkom till Skansenchefen Nils Erik Baehrendtz 1981 beskriver en besökare en händelse som inträffade redan 1897 när hennes farföräldrar från Östersund gästade Skansen tillsammans med den knappt treåriga sonen. Sonen var iklädd »lappdräkt«, något som inte var så ovanligt vid denna nationalromantiska tid. När sällskapet hade strövat omkring någon timme, började föräldrarna känna sig hungriga. Men vad skulle de göra av sonen under tiden? De fann på råd och gick till lappkåtan där samefamiljen villigt åtog sig att se till barnet, som ganska snabbt somnade på en renfäll vid elden. När föräldrarna sedan mätta och belåtna återkom, fann

de sonen i högönskelig välmåga och bredvid den lille låg några slantar som besökare lagt dit i tron att de fått se en äkta litten Matti. Pengarna tillföll samefamiljen som ersättning för barnvaktandet.

Skansens andra sameviste

Under Skansenchefen Andreas Lindbloms tid på 1930- och 40-talen genomfördes stora omflyttningar för att renodla den geografiska tanken att byggnader från norra Sverige skulle ligga i norr och de sydsvenska i söder. 1938 flyttades »lappvistet« för att ge plats för den planerade Delsbogården från Hälsingland. Det var dock inte alla byggnader som flyttades, utan endast torvkåtan, förrådsboden från Jämtland, njallan från Lule lappmark samt förrådsskjulet. De placerades på området norr om fäboden, övriga byggnader revs. I detta Skansens andra viste arbetade under många år Sara Bexelius. Hon kom 1933 som fjortonåring till Skansen tillsammans med sin far och mor, Torkel och Maria Larsson från Frostviken i norra Jämtland.

»Att komma till Stockholm var ett äventyr. Det var inte så många som gjorde såna resor på den tiden«, säger Sara i en tidningsintervju betydligt senare, 1989. »Men Skansen var en idyll. Då bodde det folk i stugorna och vi lärde känna dem alla. Det var samma människor år från år.« Sara skulle återkomma till Skansen även hon, men det blev en del uppehåll. Som tjuugoåring gifter sig Sara och lämnar Jämtland för att flytta söderut med sin man. Men på 1950-talet återkommer hon till Skansen, tillsammans med de egna barnen och därefter är hon tillbaka i mitten av 1980-talet, då ibland tillsammans med son-

Sara Larsson utanför torvkåtan på Skansen 1933. Foto Anna Rudbeck. Nordiska museet.

Sara Bexelius vid ingången
till torvkåtan 1984. Foto
Mats Jansson. Skansen.

dottern Maria Bexelius. Sara var en stark personlighet som jag själv minns från min första tid på Skansen. Så här uttrycker hon sig i en intervju:

Det fanns väl en del människor som såg ned på en. Och det fanns en del bland oss som var livrädda för att det skulle komma fram att vi var lappar. Själv hade jag aldrig några sådana komplex. Mina morföräldrar hade en sån position att jag inte behövde stå tillbaka för nån.

Statlig informationssatsning

Efter Saras bortgång 1993 kom tvillingsystrarna och slöjdarna Margareta Grahn och Berit Nilsson från Ammarnäs att arbeta några somrar, därefter var det svårt för Skansen att rekrytera samiska värdar. De kände sig utställda och vistet var inte i gott skick. Läget i en sänka tillsammans med återkommande översvämningar som resulterade i ruttnande och möjligen byggnader gjorde inte saken bättre. Det var ingen tillfredställande situation, men det fanns varken ekonomiska medel eller kunskap för att åtgärda saken. Dåvarande chefen för kulturhistoriska avdelningen, Bo Nilsson, hade ett starkt intresse för samisk kultur och dessutom goda kontakter med Svenska Samernas Riksförbund, s s r. Detta medförde att Skansen fick kännedom om att det fanns statliga pengar att söka för information om

Patricia Fjellgren utanför torvkåtan 2003. Foto och montage Marie Andersson, © Skansen.

samisk kultur och 2002 inlämnade Skansen en ansökan tillsammans med SSR. Syftet med satsningen från regeringens sida var att öka kunskapen om samerna som urfolk och att göra en bred publik intresserad av samisk kultur. Bidraget beviljades till ett program som vi valde att kalla *Vem är same?* Skansen och SSR arbetade fram ett studiematerial och anställde en samisk museilärare, Patricia Fjellgren, som tillsammans med Skansens museilärare genomförde programmet. Skolorna i Stockholms län erbjöds under våren 2003 kostnadsfria besök för grundskolans äldre elever och tyngdpunkten låg på frågor om identitet och identitetsskapande: Vem är jag, vem är same, vem är svensk? Vad skiljer och förenar oss? Projektet genomfördes i gott samarbete med SSR, cirka tjugofem klasser medverkade och besöken på Skansen var mycket uppskattade av såväl lärare som elever. I de dagboksanteckningar som fördes under projektet finns bland annat kommentarer av elever på besök inne i torvkåtan:

- Snälla, kan inte jag få kvarsittning här!
- Jag ska be min pappa bygga en sådan här vid mormors hus.
- En sådan här ska jag bygga och bo i när jag blir stor.

Efter besöken i samevistet genomfördes värderingsövningar i Skogens hus på Skansen. En värderingsövning är ett redskap för samtal i grupp som kan användas på olika sätt. I detta fall framställde museilärarna påståenden som eleverna skulle ta ställning till genom att svara ja eller nej. Det fanns inga rätta svar utan syftet var att eleverna skulle reflektera över sina egna åsikter och kunna motivera dem, men även att de skulle kunna respektera andras åsikter.

Här några exempel på övningens påståenden och reaktioner:
Samer är diskriminerade i Sverige.

– Jag tycker de är det, i och med att vi inte får lära oss något om dem i skolan.

Samer är som vilka svenskar som helst.

– Nej, det tycker jag inte. Dom är ju annorlunda. Kolla, dom har ju ett eget språk, egen kultur.

Samerna ska ha ett eget land.

– Va! Då ska alla ha ett land. Å, ja, det kanske finns någon plätt i Sibirien.

Under övningarna kom också många nya frågor upp: Varför kan jag inte bli renskötare? Vad äter samer? Hur gör de med elden, brinner den alltid?

Museum med levande kultur

I utvärderingen som gjordes efter projektet påpekades att många av eleverna som besökte Skansen och samevirket inte tidigare hade fått någon undervisning om samisk kultur i skolan. Dessutom föreslogs att Skansen borde förbättra virket och utvidga samarbetet med det samiska samhället. I slutet av 2003 skickade Skansen en ny ansökan till Jordbruksdepartementet i vilken förslaget att skapa en samisk referensgrupp utgjorde en viktig del. Ansökan omfattade även medel till upprustning av virket och byggandet av en informationsplats för samtida samisk kultur. Ansökan beviljades och 2004 påbörjades arbetet med att tillsammans med referensgruppen bestämma vad vi ville visa. Det resulterade i att den dåvarande torvkåtan revs och att stolpboden monterades ner för att sedan uppföras på en ny och för ändamålet bättre plats.

Den 6 februari 2003 firades för första gången den samiska na-

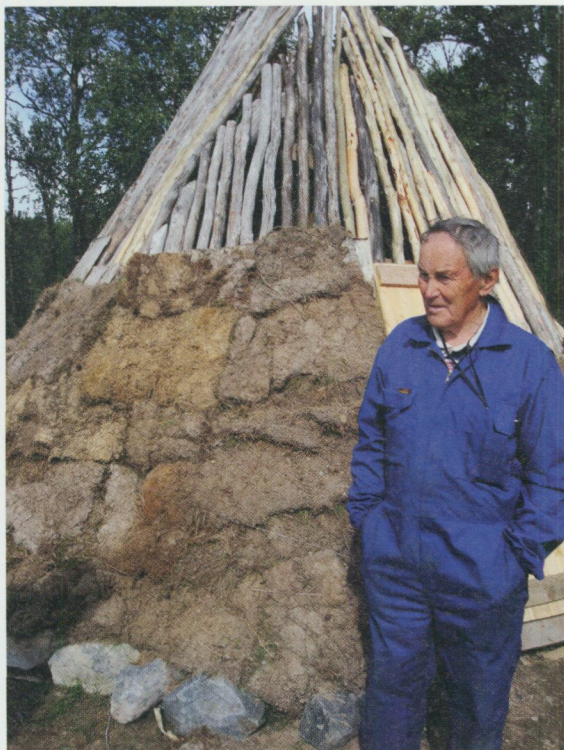
Cecilia Persson och Amadu Jarr, jojk och trumma, på Samernas nationaldag 6 februari 2005. Foto Inge Frisk. Sameföreningen i Stockholm.

tionaldagen på Skansen. Arrangemanget var då och under de tre följande åren ett samarbete med Sameföreningen i Stockholm. Programmen innehöll högtidstal, jojk, samisk mat och slöjd samt föredrag. Medverkande har varit såväl samiska artister och konstutövare som politiska aktörer. Andra nya programpunkter med samisk anknytning som uppmärksammats på Skansen är Urfolkens dag den 9 augusti samt FN-dagen den 24 oktober.

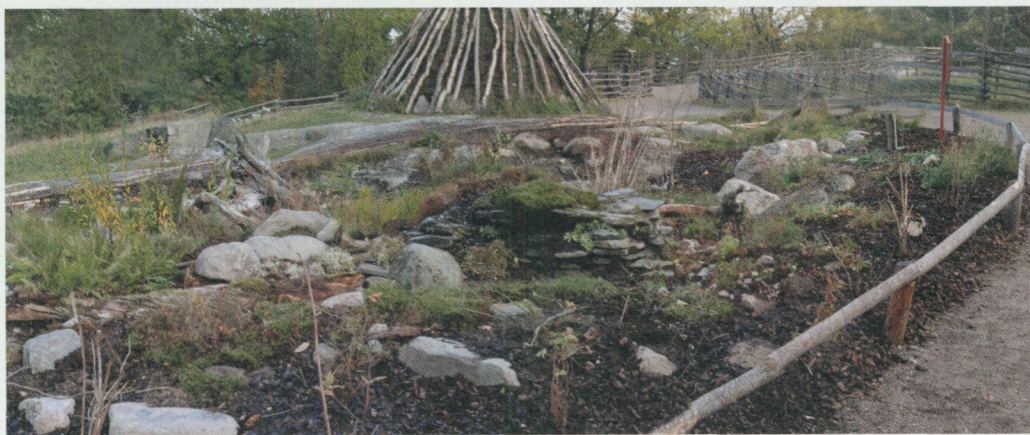
År 2005 flyttades samevistet upp till den så kallade gamla brännplatsen bakom Delsbogården. Här, med milsvid utsikt över Stockholm, har Skansen för tredje gången byggt upp ett samiskt viste. En ny torvkåta byggdes av Skansens snickare med hjälp av Jon-Paul Persson från Hosjöbotten i Jämtland. Han byggde kåtan på det sätt som han lärt sig av sin far på 1930-talet. Det mesta av materialet har Jon-Paul själv valt ut i sina hemtrakter, för vidare transport till Stockholm. Den tidigare nedmonterade förrådsboden sattes upp vid kåtan. Detta viste är liksom det förra sydsamiskt. Det invigdes av den nytillträdde Skansenchefen, tillika jämten, John Brattmyr den 3 juni 2006.

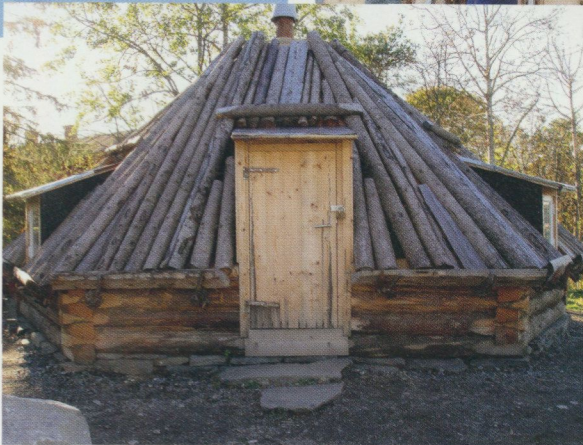
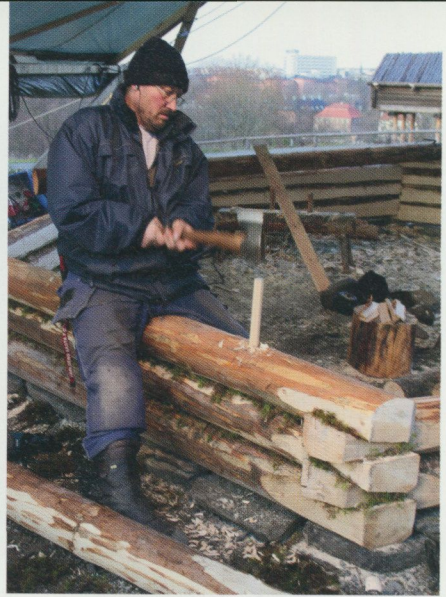
Att återskapa en så trovärdig omgivning som möjligt ligger i Skansens anda och tydliggör sambandet mellan natur och kultur. Kring samevistet har fjällnära växter planterats, förr viktiga för smaksättning, medicinering, konservering och färgning. Fjällkvanne och fjällsyra var viktiga vitamintillskott. Kvannen användes även till konservering av mjölk. Idag har många av dessa växter åter kommit till heders genom värnandet av biologisk mångfald och traditionell kunskap om lokala produkter, och inte minst på grund av att de uppskattas av duktiga kokkar.

Mitt emot vistet, snett bakom Delsbogården, finns nu även en sexkantig timmerkåta, invigd i maj 2007. Timmerkåtan är en kopia av Tycko Åhréns kåta som finns i Raedtievaeri sameby

Jon-Paul Persson vid Skansens torvkåta. Nedan förebilden för torvkåtan i Hosjöbotten, Jämtland. Underst växter vid Skansens sameviste 2007. Foto Ivo Gouweleeuw.

Byggandet av timmerkåtan
på Skansen 2006–2007.
Foto Göran Juntti. Skansen.

i norra Jämtland. Kåtan är en gåva från Nordiska museets och Skansens vänförening och bygget initierades 2005 av dåvarande Skansenchefen Anna-Greta Leijon. Timmerkåtan är modernare än torvkåtan med bland annat vedspis, glasfönster och trägol. Tanken är att det här ska vara möjligt att ta emot grupper året om. Tiden som visas är 1930-tal, en tid som präglades av rasbiologiska idéer och svåra tider för många samer. Rennäringslagen från 1928 gjorde stark åtskillnad mellan renskötande samer och icke renskötande samer, vilket splittrade samerna internt. Samtidigt resulterade den dåvarande »lapp ska vara lapp«-politiken i att samerna inte fick samma rättigheter som övriga svenskar när det gällde utbildning och bostäder. I timmerkåtan ska den pedagogiska verksamheten lägga tyngdpunkten på minoritets- kontra majoritetskultur. Patricia Fjellgren skrev i dagboken som fördes under projektet *Vem är Same?*

Bra att vi ifrågasätter normen. Varför ska det vara just så här? För oss minoriteter är det skönt att komma till en »plattform« där även majoriteten ifrågasätts. Alla bör ha samma villkor.

Paralleller kan lätt dras till andra minoriteter och diskussioner om rättigheten till ett eget språk och möjligheten till en egen kultur. Allt arbete med att förbättra och förnya Skansens sameviste har skett i samarbete med samer och olika samiska organisationer. Under början av 2008 har även en informationsplats med betoning på samtida samisk kultur placerats i närheten av vistet och renhägnen. Det är viktigt att Skansen visar den samiska kulturens rötter, men också att kulturen är levande och i ständig förändring. Ingen ska gå från vistet i tron att alla samer är renskötare och bor i kåtor!

Urfolk, internationella nätverk och museer

CARINE AYÉLÉ
DURAND är doktorand
i socialantropologi vid
University of Cambridge,
Storbritannien.

I internationella politiska sammanhang har begreppet urfolk sedan 1970-talet omdefinierats till en ny betydelse. Bakgrunden kan bland annat sökas i bildandet av *The World Council of Indigenous Peoples* (WCIP) 1975 och FN:s *Working Group on Indigenous Populations* (WGIP) 1982, som samlat företrädare för regeringar, mellanstatliga organisationer, vissa FN-organ och oberoende frivilligorganisationer (NGO:s). I dessa sammanhang har termen *indigenous peoples* blivit beteckningen på folkgrupper som levt i ett område vid tiden för erövring, kolonisation eller skapandet av nuvarande statsgränser och som helt eller delvis har behållit sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner. I svensk översättning blev termen först urbefolkning, därefter ursprungsfolk och numera vanligtvis urfolk.

Den här texten handlar om den internationella urfolksrörelsens uppkomst och om samernas aktiva deltagande i utarbetandet av juridiska verktyg för att skydda och bevara urfolkens kulturarv. Artikeln avslutas med en diskussion om museernas

faktiska möjligheter att arbeta i enlighet med FN:s rekommendationer om urfolks rättigheter, där jag utgår från några av de svårigheter jag mötte under mitt fältarbete på Nordiska museet 2007.

En internationell urfolksrörelse

Enligt S. James Anaya, expert på urfolks rättigheter, har utvecklingen av det internationella rättssystemet sedan 1970-talets början påverkats av urfolksrörelsens strävan att möjliggöra för urfolken att bibehålla »sina unika karaktärsdrag och utvecklas fritt i samexistens med hela mänskligheten«. Ett utmärkande drag i rörelsen har varit ett starkt och förnyat intresse för kulturfrågor. Detta intresse har dels skapat egna

WGIP:s sammanträdesrum,
juli 2006. Foto Carine A.
Durand.

kulturinstitutioner, som museer, dels medfört att det egna kulturarvet kunnat skyddas med legala medel.

1974 hölls ett första möte i Guyana för att formalisera det internationella samarbetet mellan urfolken. Som en följd därav blev en första definition av vad som utmärker ett urfolk antagen. Tidigare begrepp måste omdefinieras efter de genomgripande avkolonisationsprocesserna under 1960- och 70-talen. Hänsyn måste också tas till grupper som fanns inom postkoloniala nationalstater. Den definition som nu antogs möjliggjorde för exempelvis samerna att tillsammans med såväl maorier som urfolk från Nord- och Sydamerika samt Australien medverka i urfolkens första FN-stödda världsmöte, WCIP, i Canada 1975. Dessa tidiga sammankomster underströk att det trots gruppernas olika ställning i respektive nationalstat fanns gemensamma grundfrågor, som självbestämmande och skydd för det egna kulturarvet.

Efter 1975 etablerades förbindelser mellan grupper från Aotearoa/Nya Zeeland, Hawaii, USA, Alaska, Canada, Norge, Australien och Spanien. För att stödja detta växande internationella nätverk beställde FN en omfattande undersökning av hur urfolk diskrimineras, vilket banade väg för inrättandet av en arbetsgrupp för urbefolkningar, WGIP, inom FN i Genève 1982. Vid de årliga mötena var regeringsrepresentanter, specialister från FN och företrädare för alla slags urfolksorganisationer och -samhällen närvarande. Arbetsgruppen hade ett tvåfaldigt uppdrag: för det första att undersöka frågor rörande urfolkens mänskliga rättigheter på en regional, nationell eller internationell nivå, för det andra att formulera nya internationella normer rörande dessa folks rättigheter.

Representanter för amazighfolket (berber) med sin flagga vid firandet av Urfolkens dag under WGIP:s tjugofjärde möte, augusti 2006. Ett särskilt tack till Saoudata Aboubacrine, Imane Ghasala Mohamed, Habsou Aboubacar och Moussa Ag Assarid. Foto Carine A. Durand.

Deklarationer och definitioner

Från 1985 till 1993 utvecklade WGIP ett utkast till en FN-deklaration om urfolkens rättigheter, *Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, på basis av allmänt tillämpbara människorättsprinciper. Den långa process som ledde fram till utkastet, och där urfolken själva spelade en central roll, brukar sägas ha inlett en ny era av internationellt samförstånd om urfolkens rättigheter, som icke-diskriminering, kulturell integritet, makt över landområden och naturtillgångar, social välfärd och självstyre.

Under de senaste två decennierna har internationella forum som WGIP betraktats som viktiga för att möjliggöra dialoger

och överenskommelser mellan urfolk och nationalstater. Men det finns också de som menar att WGIP även öppnat för kritik genom att i sin *Draft Declaration* inte formulera klara riktlinjer för vad som betecknar ett urfolk. WGIP breddade nämligen den ursprungliga innebörden av begreppet, jämfört med hur den formulerades vid urfolkens första världsmöte 1975. Orsaken var problemen med att försöka formulera en universell definition, eftersom en alltför snäv kategorisering skulle kunna utesluta vissa grupper. Förhoppningsvis skulle en mer öppen definition möjliggöra förhandlingar mellan regeringar och folkgrupper och leda fram till mer anpassade bestämmingar inom varje nationalstat. WGIP tillerkände därför människor frihet att själva identifiera sig som urfolk och därmed få rätten till de fördelar som medföljde en sådan identitet. Från början av 1990-talet, huvudsakligen tack vare den allomfattande WGIP-definitionen, vidgades därför urfolksbegreppet från att ursprungligen ha berört Nord- och Sydamerika, Australien, Nya Zeeland och Nordeuropa till att i ökande grad inkludera även Asien och Afrika.

Den 13 september 2007 antog FN:s generalförsamling deklarationen om urfolkens rättigheter, *Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, efter mer än tjugo års intensiva förhandlingar mellan nationer och urfolk. WGIP:s uppdrag var slutfört.

Aktiva samer

Sedan WGIP bildades 1982 har urfolken aktivt deltagit i att skapa möjligheter att skydda sitt eget kulturarv enligt såväl nationell som internationell rätt. Under de senaste tio åren har särskilt samerna intagit en ledande roll. Samiska representan-

ter var exempelvis med om att utarbeta ett allomfattande internationellt instrument, vars syfte är att tillerkänna urfolk äganderätt till uttryck för både sin andliga och materiella kultur: *UN Draft Principles and Guidelines on the Cultural Heritage of Indigenous Peoples*, 2005.

Även tidigare hade det framställts rapporter och deklARATIONER om urfolkens rätt till sitt kulturarv, bland annat av professor Erica-Irene Daes. I början av 2000-talet inledde WGIP en översyn av dessa tidigare principer och riktlinjer. Som ett led i den processen utarbetades det ovan nämnda dokumentet av Yozo Yokota, FN-expert på urfolksfrågor, och Samrådet. Det riktar särskilda rekommendationer till nationalstater rörande rätten till »naturresurser, traditionell kunskap och traditionella kulturella uttryck« och två grundsatser är direkt förknippade med urfolkens kulturarv i museer. Med hänvisning till principen om *prior informed consent*, på svenska ungefär »fritt informerat samtycke« ska urfolkens kulturarv bara kunna förvärvas, överföras, användas, visas och handhas av utomstående som är beredda att följa detta godkännande. Genom principen om återföring ska urfolk närhelst det är möjligt erbjudas att återfå kontroll över och äganderätten till mobila delar av sitt kulturarv, även över internationella gränser. I Sverige följdes detta dokument 2005 av ett regeringsbeslut om att genomföra en bred kartläggning av mänskliga kvarlevor från urfolk i museisamlingar och forskningsinstitutioner. På interregional nivå genomfördes därefter under 2007 en gemensam inventering av samiska kulturföremål av Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, Siida samemuseum i Finland och Varanger museum i Norge, genom projektet *Recalling Ancestral Voices*.

Urfolk och museer

Syftet med min forskning är att undersöka hur museer förhåller sig till denna globala urfolkspolitik och till urfolkens egen medverkan i att utarbeta legala verktyg för kontroll av kulturarvet. Urfolkens ökande rättigheter skulle kunna vara en förklaring till att etnografiska, antropologiska och kulturhistoriska museer bland annat i Europa sedan det sena 1970-talet blivit mer utåtriktade och har anpassat sin verksamhet till externa faktorer som internationell politik, social förändring och lagstiftning. Mot denna bakgrund gjorde jag under 2007 en etnografisk/antropologisk studie i form av deltagande observation under arbetet med utställningen *Sápmi* på Nordiska museet. Internationell rätt rörande urfolkens kulturarv i allmänhet och principen om *prior informed consent* i synnerhet var mina utgångspunkter när jag följde hur Nordiska museet tänkte belysa samernas roll i urfolkens internationella nätverk.

Ett pappersark var det första jag såg av utställningen *Sápmi*. Projektledaren Amanda Creutzer gav mig en plan över utställningen samma dag jag kom till museet. Planen var tudelad för att påminna om att besökarna skulle kunna nå utställningen från två olika håll. I den första presenterades samerna som ett folk i fyra länder – Sverige, Norge, Finland och Ryssland, medan den andra betraktade samerna som ett av världens urfolk.

Eftersom jag har utbildats till och tjänstgjort som museiintendent var jag angelägen om att erbjuda min tid och kraft i arbetet med utställningen, och jag åtog mig att bidra till utformningen av den andra ingången. Några år tidigare hade jag deltagit i ett möte på Muséum d'Histoire Naturelle i Lyon med fem representanter för urfolksorganisationer, engagerade i ett utbildningsprogram vid OHCHR, *Office of the High*

Commissioner for Human Rights, det vill säga FN:s människorättsorgan i Genève. Efter detta möte hade jag fortsatt hålla kontakt med OHCHR. I februari 2007 återknöt jag kontakten för Nordiska museets räkning, i syfte att arrangera ett möte i Genève för att diskutera genomförandet av ett fotoprojekt med årets deltagare.

Samarbetets problematik

Ingång B formgavs som ett välkomnande utrymme där besökarna skulle inbjudas att bredda sin kunskap om urfolkens internationella nätverk genom projektioner på tre podier. Det första podiet handlade om de definitioner av urfolk som debatterats på senare år. På det andra podiet skulle namnen på olika urfolk och platsen där de bor projiceras. Det tredje podiet, med ett bildspel som porträtterade enskilda samer och medlemmar av andra urfolk, var anledningen till mitt möte i Genève med Julian Burger och Estelle Salavin, ansvariga för utbildningsprogrammet. De försåg mig med namn och kontaktuppgifter till nio deltagare engagerade i två olika program – det engelsktalande och det spansktalande. Julian Burger förmedlade också kontakten med fotografen Anouk Garrigues, som hade tagit bilder vid en annan sammankomst i Barcelona 2004.

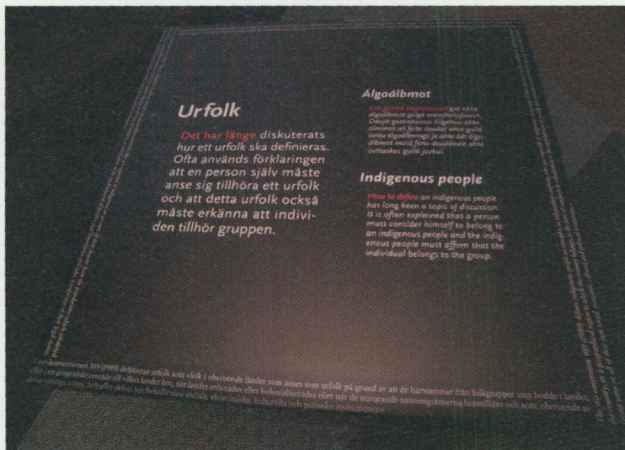
Åter i Stockholm skickade jag ett introduktionsbrev till varje deltagare med hjälp av Estelle Salavin och Susana Ardanaz, det spanska programmets samordnare. Med hänsyn till principen om *prior informed consent* informerades deltagarna om att deras samtycke skulle efterfrågas vid varje skede i processen. Vi fick ett positivt gensvar från alla och jag arrangerade ett möte den 14 juli 2007 under den period de fanns vid OHCHR. Nori

Från Nordiska museets utställning *Sápmi* 2007. I förgrunden Nori Mahdis fotografi av Rahamatu Mallam Sali, representant för Mbororo-folket i Kamerun. Foto Mats Landin, © Nordiska museet.

Mahdi, fotograf på kontoret i Genève, hade åtagit sig att ta bilder medan jag skulle hålla i intervjuerna.

Jag mötte de engelskspråkiga representanterna på morgonen den 14 juli OCHHR:s högkvarter. Min första avsikt var att börja dagen med en bildpresentation. En rad fotografier hade sammanställts för att förmedla utställningen *Sápmis* karaktär av samarbete. Allmänna vyer av museet och dess omgivning var föregick bilder av formgivare och museipersonal, verksamma i utställningslokalen. Flera foton visade arbetet med museisamlingarna och medverkan av en samisk etnolog, Lis-Mari Hjortfors, och en samisk konstnär, Anna-Stina Svakko. Presentationen slutade med ett urval av Anouk Garrigues tidigare porträtt, eftersom de skulle visas i utställningen tillsammans med Nori Mahdis nya. Men jag fick aldrig någon chans att visa presentationen. Deltagarna var försenade och det fanns nästan inte ens tid att fotografera och göra intervjuer innan det var dags att ta emot de spanska representanterna. Min avsikt

Podium med definitionen av »urfolk«. Nordiska museets utställning *Sápmi* 2007. Foto Carine A. Durand.

Kristina Nordling,
Samerådets vice ord-
förande och samisk
representant från
Sverige 2004. Foto
Anouk Garrigues.

var att betrakta deltagarna som medverkande i projektet, men jag började nu analysera min metodologi mer kritiskt. Var det verkligen möjligt att tala om medverkan när de blivit fotograferade på mindre än fem minuter och ombetts svara på frågor i en kvart?

Vis av erfarenheterna från morgonen tog jag mig tid att visa mitt bildprogram för de fyra deltagarna från det spansktalande programmet. Jag skulle just prata om den fjärde bilden när Manari Ushigua från Manzaramu-samhället i Ecuador avbröt mig med en vass fråga: När kommer vi att bli inbjudna till Stockholm? Jag började förklara att det inte var möjligt av ekonomiska skäl. Diskussionen som följde fick mig att närmare reflektera över om vi inte hade missbedömt omfattningen

av det samarbete som Nordiska museet kunde erbjuda. Manari Ushigua såg fram emot att träffa Nordiska museets chef för att uttrycka sitt samhälles engagemang. Dessutom hoppades han kunna påverka hur hans porträtt skulle visas. Han blev således uppriktigt förvånad när jag meddelade att utställningsbudgeten inte kunde rymma ett möte med delegaterna. Dessutom var det förmodligen redan för sent att ge synpunkter på hur bilderna skulle visas. Diskussionen slutade med att bara en deltagare i det spanska programmet beslöt att gå vidare, Oriana Mora Rodriguez från Lickan Antay-samhället i Chile. När hon blivit fotograferad valde hon den bild som hon tyckte bäst om. Vi tog sedan tid på oss att gå igenom mina frågor, och det blev ett givande möte. Mina kritiska reflektioner fick dock ytterligare näring i augusti, efter att varje deltagare hade fått en kopia av bilden som tagits. Två representanter var då så besvikna över resultatet att de beslöt att inte vara med längre, eftersom det av tidsskäl var omöjligt att organisera en ny fotografering.

Slutsats

I efterhand står det klart att en snäv tidtabell tillsammans med ekonomiska begränsningar och otydliga förutsättningar i praktiken kom att begränsa de internationella deltagarnas inflytande över projektet. Att i förväg försäkra sig om godkännande eller samtycke räcker alltså inte om avsikten är en reell medverkan och samverkan. Förhoppningsvis kommer utställningen *Sápmi* att skapa nya möjligheter för urfolkens företrädare och Nordiska museet att framöver mötas i olika former av samarbeten. *Prior informed consent* kan då utvecklas till att bli ett konstruktivt verktyg för att ge bägge parter långsiktiga fördelar.

Foto s. 170–175 Lis-Mari Hjortfors, © Nordiska museet.

Jokkmokks marknad efter 400 år

Jokkmokks marknad har varit en viktig mötes- och handelsplats sedan år 1605. Den har utan avbrott återkommit första helgen i februari. Idag är den också en turistattraktion som lockar människor från hela världen. För Jokkmokksbor har marknaden också påverkat tideräkningen. Man delar in året i tiden före och tiden efter marknaden. »Befolkningsökningen« i Jokkmokk är explosionsartad under marknadsdagarna, från ca 6 000 personer normalt till ca 40 000. Denna vintermarknad som är den äldsta i världen har haft en viktig historisk roll i handeln i norra Sverige och samerna hade tidigt kontakter med köpmän från kusten.

Jag begav mig till Jokkmokk med bandspelare, kamera, anteckningsblock samt Jokkmokks marknads program för 2007 under armen. Mitt uppdrag var att göra en etnologisk dokumentation som skulle användas i Nordiska museets utställning *Sápmi*. Jag skulle intervjuva och anteckna, spela in ljud och fotografera. Jag skulle också köpa in produkter. Moderna kulturmöten stod i centrum för mitt intresse, liksom blandningen och omvandlingen av materiella och immateriella uttryck och identitetsmarkörer.

LIS-MARI HJORTFORS

är lulesame och etnolog med anställning inom den pedagogiska verksamheten på Skansen. Hon har också medverkat i produktionen av Nordiska museets utställning *Sápmi*.

Marknaden består idag av två delar, en historisk marknad från måndag till onsdag och den »vanliga marknaden« från torsdag till lördag. Den stora invigningen för den andra delen är på onsdagskvällen och det finns ett stort och brett utbud av kulturaktiviteter: föredrag, slöjd- och konstutställningar, folkmusik, bildvisningar, dans, konserter och revyer. Programmet är alltid fullmatat.

Med min dokumentationsutrustning i beredskap gick jag på föreläsningar, dräktvisningar, utställningar med sameslöjd och samedans. Jag besökte också en del samiska konserter och samiska berättarstunder på scen och i tältkåta. Jag spelade in, antecknade och tog ett par hundra fotografier. De personer jag intervjuade berättade om marknadens betydelse både speciellt för dem och i allmänhet. Så här sa några av dem:

Arild Skaltje, Muorjevaara

Det här är tredje året jag står här på Jokkmokks marknad och säljer renkött med mera. Jag har sålt hemifrån, det har inte blivit att jag har etablerat mig här i Jokkmokk förrän nu. Däremot har jag varit på Gällivare marknad sedan jag startade 1993. Där har jag hållit på, men min största avsättning det är att jag skickar ut renkött till Mellansverige, Mälardalen och lite varstans. Jag jobbar ensam och med små volymer. Jag försöker bygga upp ... via kvalitén på renköttet vill jag få avsättning för mina produkter. Det är ju intressant att träffa folk och när det kommer kunder som är intresserade. Jag tycker det är värdefullt att man kan berätta vad renen äter, vad den har livnärt sig av, hur den betar sig. Det är ett djurslag som är ute i skogen året runt så att säga. Det är faktiskt väldigt kul att hålla på. Men rent försäljningsmässigt, vad jag säljer på ett år, så har den inte så stor betydelse men det är ett väldigt fint tillskott. Marknaden vill jag inte missa, eftersom jag har byggt en ganska fin kundkrets som återkommer. Jag tycker det är utvecklande att samiska entreprenörer tar hand om sina egna produkter och förädlar dem.

Andreas Jansson, Kiruna

Gemenskapen finns här och vi får umgås den här helgen. Nästan alla går på samedansen och den har ju alltid varit två dagar, alltså fredag-lördag. Då får man ju komma ut och dansa och lyssna på musiken och vissa år har vi haft samer som har spelat och då har de jojkat. Man är påpassad av turister, tv-team, fotografer och tidningar. Alla vill ju ha den där bilden när man har kolten på sig. Det kanske inte fotas rätt bild just då, man måste alltid vara trevlig och glad, det blir ett sådant tryck på en när man har kolten på sig. Framförallt man måste vara väldigt försiktig överallt.

Katarina Kielatis, Porjus och Luleå och Elina Israelsson, Gällivare och Stockholm

(ELINA) Det är jättekul att träffa alla igen för att man samlas ju inte så ofta på samma ställe. Så därför är det roligt när alla väl samlas och bara har kul och träffas och det. Det är det som är det allra bästa. Men Jokkmokk lär ju alltid vara någonting, en tradition som man kommer tillbaka till varje år. Oavsett vad man är så kommer man ju alltid hit det är ju här man har vuxit upp. Det är tradition.

(KATARINA) Ja, det är alltid kul att lära känna nytt folk.

(ELINA) Man knyter ju som kontakter över hela Sápmi. Det är det som är så roligt. Man lär känna nya människor varje gång.

(ELINA) Den samiska kulturen är ju som en del av ens personlighet. Så jag tycker det känns viktigt det här med att lära känna, hålla kontakten med andra, hålla språket igång och det är kul att ta på sig kolten och titta på vart alla kommer ifrån.

(KATARINA) Hela livet, ända sedan jag var liten har jag varit här på marknaden.

Sven-Gösta Jonsson – den rockande samnen

KRISTER STOOR är fil-
dr och forskare inom ämnes-
området samiska studier
vid Umeå universitet. Han
disputerade 2007 på avhand-
lingen *Juoiganmuitalusat*
– *jojkberättelser. En studie av*
jojkens narrativa egenskaper,
och han är också själv berätt-
tare och jojkare.

**RICHARD JONES-
BAMMAN** är etno-
musikolog och professor vid
Eastern Connecticut State
University, USA. Han dispu-
terade 1993 på avhandlingen
As long as we continue to joik,
we'll remember who we are.
Negotiating identity and the
performance of culture: the
Saami joik.

Artikelförfattarna brukar
musicera tillsammans i
bandet Trio Moivi.

Även den moderna samiska musiken har traditioner långt bak-
åt i tiden. Om man med modern menar musik med influenser
från västeuropeisk musik. Under 1800-talet förekom det ett
flertal »lappspelmän«, samer som var skickliga i att hantera
fiolen. De var ofta inbjudna att spela vid bröllop, danser och
liknande tillställningar. En historia som återberättats av
spelmannen Thomas Andersson är den om »lappojken«, som
egentligen hette Johannes Renström. Han råkade komma för-
bi ett bröllop där den lokalt inhyrde spelmannen var så då-
lig att gästerna hellre ville höra den objudne gästen. Varvid
den lokale spelmannen blev så arg och avundsjuk att han i vre-
desmod slog ihjäl »lappojken« – han begravdes senare enligt
sägner utanför Bygdeå kyrkogård i Västerbotten. Annars är
den mest kände spelmannen av dem alla Nils Jonsson (1804–
1870), också kallad Lapp-Nils. Han är en legendar och lig-
ger begravd vid Offerdals kyrka, där vänner reste en minnes-
sten till hans ära 1943. En av dessa vänner var Karl Tirén som
1942 publicerade sin klassiska bok *Die Lappische Volksmusik* i

Den rockande samnen Sven-Gösta Jonsson 1959. Foto Åke Borglund/Scanpix.

Nordiska museets Acta Lapponica-serie. Tirén påpekar att av jojkar som han dokumenterat och även hört i andra sammanhang framgår det tydligt att Arvidsjaur- och Arjeplogsamer stundom använde valstakt i sitt jojkande som ett sätt att förödmjuka någon och beskylla honom för att vara svensk. Senare visade det sig att många vuolleh – så kallas en jojkmelodi från Jokkmokksområdet ned till norra Västerbotten – ibland joidades med influenser från svensk populärmusik. Vilket tydligt visar den kontakt som fanns över de etniska gränserna. Samisk musik i Sverige har annars under 1900-talet representerats av personer såsom Lapp-Lisa (Anna-Lisa Öst 1889–1974) och Jokkmokks-Jokke (Bengt Djupbäck 1915–1998). Ingen av dem var same men båda kom norrifrån, Mark i Vilhelmina socken respektive Djupbäck i Jokkmokks socken, och var uppväxta under enkla förhållanden. Båda två framträdde också i samiska dräkter.

Rock i kolt

År 1959 fick Sven-Gösta Jonsson från Ammarnäs i Västerbottens län sitt stora genombrott med låten *Vid foten av fjället*. Jonsson är den enda samens som finns beskriven i Börje Lundbergs *Stora rock'n'roll boken* från 2007 och det är nog ingen samisk musiker som nått lika stora kommersiella framgångar som Jonsson gjorde under perioden 1959–67. Vad är det då som skiljer Sven-Gösta Jonsson från de samiska artister som nu har sin glansperiod, fyrtio år efter att han lämnat scenen? I den här artikeln ska vi titta närmare på hans artistliv, hans musik och innehållet i hans texter och även göra en jämförelse med en nutida artist som Lars-Jonas Johansson.

En uppenbar skillnad finns redan i inledningsfrasen till låten *Vid foten av fjället*. »Jag är lapp och jag har mina renar« är en mening som Lars-Jonas Johansson eller andra samiska sångare inte skulle använda idag. Det är trettio år mellan Sven-Gösta Jonssons genombrott och framgångarna för Lars-Jonas Johanssons grupp Almetjh Tjöönghkeme med bland annat låten *Goh almetjh*. Texten har en inledning liknande Sven-Gösta Jonssons, men den framförs på samiska:

Manne saemie leab
Ib manne nyöjhkh dam
Manne saemie leab
Goh almetjh Leah
aaj manne leab

Jag är same
jag förnekar det inte
jag är same
jag är människa
det är jag också

Lappen har blivit same, vilket speglar två olika tidsepoker. Lapp är ett pejorativt ord som också var den officiella statliga termen fram till 1960-talet. Från och med rennäringslagen 1971 har man övergått helt och hållet till termen same i offentligt material.

Sven-Gösta Jonsson har en mjuk framtoning som särskilt påminner om en av 1950-talets artister, Ricky Nelson, medan Johansson mer framstår som en tuff rockare, typ Axl Rose i Guns N' Roses. Jonsson ville vara en Elvis, han sjöng en Elvis-låt på Jokkmokks marknad på en julsoaré och blev omskriven

av *Norrländska Socialdemokraten*. Detta ledde i sin tur till att *Vecko-Revyn* gjorde ett inslag om Jonsson, som fick till följd att han blev inbjuden till Sven Tumbas radioprogram *Timmen Tumba*. En ny stjärna hade stigit upp på artisthimlen. Jonsson blev en rebell som trotsade Samernas Folkhögskolas stränga regler, han sjöng rock i samisk dräkt vilket irriterade många, däribland folkhögskolans rektor, Lennart Wallmark. Precis som Elvis som bröt ny mark med sina vågade scenframträdanden blev Jonsson en gränsöverskridare. Förebilden var Elvis, men uttrycket blev mer likt Ricky Nelsons, och som Lundberg skriver: »mycket rock är det inte över hans inspelningar«. Jonsson sjöng under 1950- och 60-talen på svenska, oftast iklädd sin kolt i kombination med gabardinbyxor och lackskor. Han försökte framträda i vanlig scenkostym, men han var för evigt förknippad med den samiska dräkten.

Sven-Gösta Jonsson hade precis det som behövdes för att bli stjärna: han var ung, snygg och hade en bra röst. *Vid foten av fjället* blev en succé som sålde i mer än 157 000 exemplar, och låten spelades så ofta i radion att den blev en landsplåga. Han belönades även med en guldskiva för den. Den spelades så ofta att folk började skapa egna varianter av texten, och den var populär under lång tid – ja faktiskt, den väcker fortfarande känslor. Men artister som framför *Vid foten av fjället* idag måste förklara sig, de tas inte på allvar. Det är tråkigt, för Sven-Gösta Jonsson bör inte hamna i ett fack där han ses som en oseriös musiker, han var en nyskapare som ibland utmanade sin tid.

Konsertbild med Lars-Jonas Johansson.
Foto Anneli Kråik.

Lars-Jonas Johanssons skiva *Soelege*.
Foto skivomslaget Duncan Kemp.

Skivomslaget till Sven-Gösta Jonssons *Lapp på luckan*.

Vid foten av fjället

Vad är det som är så kontroversiellt med denna text, skriven av Sven Paddock till den amerikanska melodin *Red River Valley*. Låt oss granska den vers för vers och se vad den står för:

Jag är lapp och jag har mina renar
jag har trolltrummans rytm i mitt blod
jag kan jojka å hedniska stenar

ser jag ännu där en gång de stod.
Här vid foten av snöklädda fjället
finns en plats dit jag drar varje vår
det är inte nå't märkligt med stället
det är likadant år ifrån år.

Men var gång när som norrskenet flamar
i en kväll med en aning av vår
och jag går här bland fjällbjörkens stammar
kan jag känna precis som igår.

En stereotyp bild där fjäll, renar, trummor och jojk representerar det samiska, och bilden av den gamla religionen finns kvar. Han kan fortfarande jojka de hedniska stenarna. Det måste vara vårvinter, för man kan ana våren.

Det var här som vi mötte varandra
hon var lappflicka tacka för det
hon var vackrare än alla andra
ja det vackraste man kunde se.

Han möter det vackraste som finns, en samisk kvinna, han söker sin partner inom den egna etniska gruppen.

Men den kvällen fanns rovdjur i trakten
det var järv, det var varg, det var lo
och med bössan jag började jakten
rädda renen från rövarens klor.

En tidstypisk bild för 1950-talet när det fortfarande var status att tala om storviltjakt i Sverige. Renskötarens lott är att skydda sin egendom, där varje ren har betydelse för familjens överlevnad.

Men när jag kom tillbaka till stället
fanns av lappflickan inte ett spår
men till foten av snöklädda fjället
kommer jag minst en gång varje vår.

När han kom tillbaks efter rovdjursjakten fanns inte kvinnan där, men varför finns hon inte kvar? Blev hon less på att vänta eller tillhörde hon det underjordiska folket? Det har sagts att om en man slängde en kniv över en vacker kvinna som tillhörde de underjordiska så band han henne till sig, och samma sak gällde för de underjordiskas renhjörd. De kallas för uldá, gádnihat, háldit, saivo – för att nämna några uttryck – och de lever egentligen inte under jorden utan parallellt med oss människor. I svensk tradition kallas de för vittror eller viter. Vissa människor kan se dem, men de flesta gör det aldrig. I vissa fall har de olika folken också ingått i förbund med varandra, det visar en vuolle från Arjeplog jojkad av Johan Ragnefjäll, där den underjordiske väcker renskötaren för att alla renar och kalvar har skingrats. Likt en nomad återkommer sångaren alltid till samma ställe varje år och till foten av fjället återvänder Sven-Gösta Jonsson inte bara i texten – han kommer alltid att förknippas med denna melodi.

Språk och identitet

Sven-Gösta Jonsson sjöng för det mesta på svenska, ibland också på engelska när han var på turné. Lars-Jonas Johansson sjunger nästan enbart på samiska och han använder oftast sin samiska dräkt när han uppträder. Olikheter i deras musikaliska uttryck ska inte bara ses som en förändring från en tid till

en annan, inte heller som att en negativ stereotyp har ersatts med en mer positiv självbild. Båda två är representanter för Västerbotten med rocken som grundpelare i sina uttryck, den ene sjöng på svenska och drog massor av publik i hela landet, den andre sjunger på samiska och svenska och betraktas som kult i sin hembygd, men få känner till Lars-Jonas Johansson i södra Sverige.

Sjunger man inledningsfrasen »Jag är lapp...« så vet generationen född på 1940-talet att det är »den rockande samens« låt. Jonssons andra melodier, *Där fjällbruden blommar* och givetvis *Jokkmokk-Rokk*, blev oerhört populära i samiska kretsar. Även om det till en början fanns motstånd från samiskt håll mot Jonsson, blev han en ikon i en tid när många skämdes för sin identitet. Han stod upp för samisk kultur, han stod bokstavligen i sin dräkt och knäppte fingrarna till baktakten och sjöng. Därför är Sven-Gösta Jonsson en av de viktigaste samiska frontfigurerna genom tiderna, han var en rebell och vägvisare, men med en sammetslen stil – en samisk Ricky Nelson.

Ricky Nelsons sång *Garden Party* handlar om hur han behandlades på en konsert på Madison Square Garden i New York, när han inte längre kunde leva upp till idolbilden. Den skulle delvis också kunna handla om Sven-Gösta Jonsson:

It's all right now, I learned my lesson well, you can't please every one so you've got to please yourself.

Bild och text hand i hand

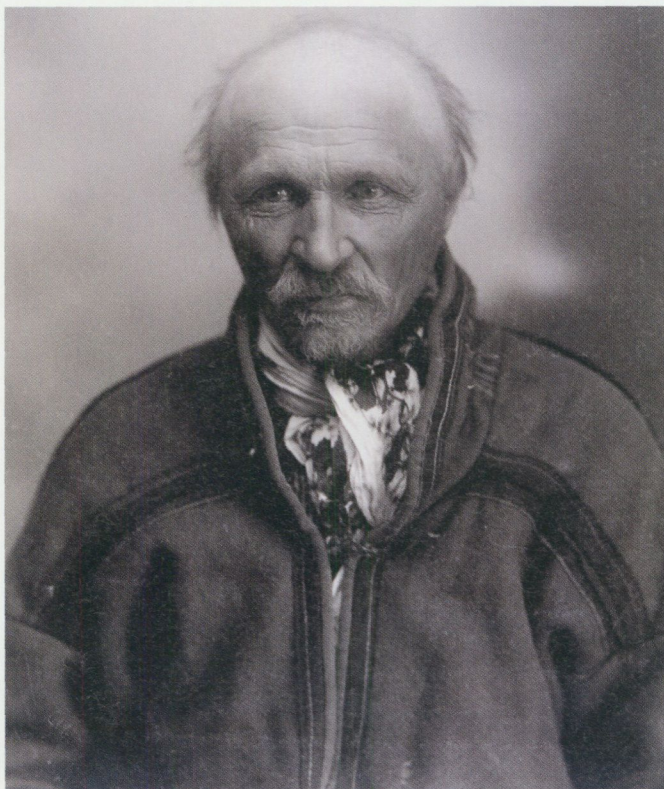
Om mångkunniga samiska författare

VUOKKO HIRVONEN
är professor i samisk litteratur
och skolforskning vid Samisk
høgskole/Sámi University
College i Kautokeino, Norge.
Hon disputerade 1999 på
en avhandling om samisk
litteratur, *Saamenmaan
ääniä. Saamelaisen naisen tie
kirjailijaksi*, och har publicerat
ett flertal artiklar inom detta
område.

Johan Turi (1854–1936) var den första samiska författaren som gav ut en bok på samiska – *Muitalus sámiiid birra* kom 1910 (*En bok om samernas liv* 1987). Med denna bok var han också först med ett sätt att skriva som fortfarande är typiskt för samisk litteratur: hos många samiska går texten och illustrationen hand i hand. I själva verket är en av de mest påfallande egenskaperna i samisk litteratur just författarnas mångkunniga och i vid bemärkelse artistiska sätt att närma sig ämnet. De arbetar inte bara med ett fält – skrivandet – utan de kan också vara visuella artister, musiker, jockare, konsthantverkare, slöjdare och skådespelare.

Johan Turi och Nils Nilsson Skum – den samiska berättarlitteraturens pionjärer

Johan Turi skrev alltså inte bara, han illustrerade också sin bok med naiva bilder som beskrev det samiska levnadssättet och samernas utkomstmöjligheter i forna dagar. *Muitalus sámiiid*

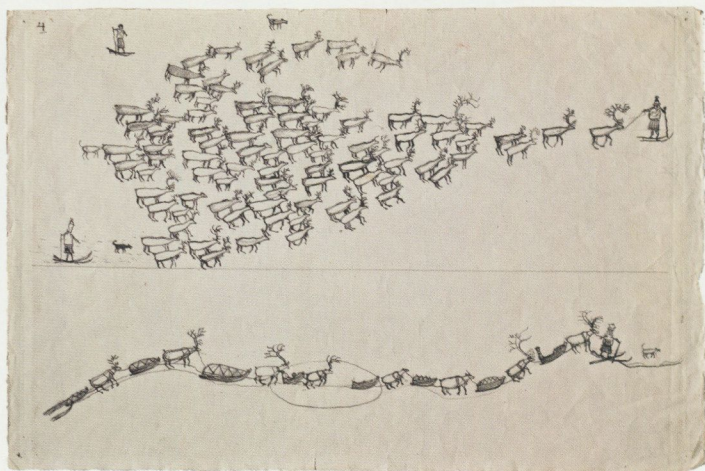
Johan Turi 1909.
Foto Borg Mesch.
Nordiska museet.

birra innehåller tjugofem bilder, i vilka han har använt två olika tekniker: teckning och enkel grafik. De flesta av bilderna är tecknade och bara en är tryckt med olika stämplar. Senare använde Turi ofta stämplar i bilder som han sålde till turister som besökte Kiruna.

Illustrationerna i Turis bok är enkla bilder utan perspektiv. Ändå ger de berättelsen en ny dimension genom sin konkreta natur. Motiven – renen, björnen, vargen, älgen och stjärnhimlen

Teckningar av Johan
Turi, den övre för boken
Muitalus sámiid birra.
Foto Birgit Brånvall
(överst) och Nina Heins,
© Nordiska museet.

– är karakteristiska för det arktiska området. I synnerhet hans djurbilder påminner oss om Nordskandinaviens hållristningar, figurer på samiska trummor och renhornsdekorationer. Man kan föreställa sig att de äldsta samiska berättelserna framställdes genom hållristningar och genom bilder som var ritade på trummorna. På detta sätt kom bilden före ordet, och var och en som såg på bilderna kunde forma sin egen berättelse på basis av bilden. Några bilder, som de som föreställde den samiska trumman, hade förstås en symbolisk och kulturanknuten betydelse som allmänt kunde förstås. Men hur man skulle se på bilderna, hur man skulle förstå och tolka dem lärdes ut till varje ny generation. Så blir människornas mentala värld konkret i dessa bilder på samma sätt som den blir konkret i den muntliga traditionen.

Som ett resultat av att gränsen mellan Norge och Finland stängdes år 1852 måste Turis familj flytta från Kautokeino i Norge till Jukkasjärvi socken i Sverige. Detsamma hände en av Turis samtida, Nils Nilsson Skum (1872–1951). Hans familj lämnade också Norge under samma period, och var tvungen att skaffa sig ny hemvist i Norrkaitum-området i Gällivare sockens nordligaste sameby. Nils Nilsson Skum hade ingen möjlighet att gå i skola, men trots det lärde han sig läsa och skriva, rita och räkna. Redan som barn tyckte Nils – eller Niillas – så mycket om att teckna att han ritade bilder med kol vid elden och med pinnar i snön. Senare använde han pennor som han fått av sin farbror i present och han ritade på bitar av papper eller papp som han lyckades hitta. När han var tolv år gammal kom två engelsmän på besök till hans familj. De såg hans bilder och en av dem blev så fascinerad av hans talang att han ville ta med sig Niillas till England och låta honom gå i skola där. Men

Nils Nilsson Skum 1937. Sjisjkavare, Norrkaits sameby.
Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

Teckning av Nils Nilsson Skum för boken *Same sita – lappbyn*.
Foto Birgit Brånvall, © Nordiska museet.

Niillas far gick inte med på det och besökarna återvände till England utan Niillas. I stället sände en av dem Niillas ett paket till jul som innehöll pennor, kriter, vattenfärger och penslar. Skum glömde aldrig under sitt liv denna julgåva, säger Ernst Manker i sin bok *Boken om Skum*.

Tecknandet fick lov att skjutas i bakgrunden när Skum tog hand om familjens renhjord och blev en rik renskötare. Med tiden förändrades situationen. Han blev äldre och orkade inte längre sköta sin hjord lika noggrant som tidigare. Han gav hjorden till yngre renskötare och flyttade till Sjisjka, där han levde med sin fru året om. Nu, vid sextiofem års ålder, hade Skum tid att rita igen. Under denna tid skapade han sin illustrerade bok *Same sita – lappbyn* som kom 1938. Men det var inte första gången som Skums bilder gavs ut i en bok. Han hade tecknat omslagsbilden till första utgåvan av Turis *Muitalus sámiiid birra* så tidigt som 1910. Dessa båda författares berättelser fortgår som årscykeln, det vill säga på samma sätt som livet för de människor som får sitt uppehälle från naturen.

Skums bok följer renskötarens år från senvinter till nästa senvinter – ett år med åtta årstider. Berättelsen börjar med att samebyarna flyttar från sina sommarbeten och slutar med att de kommer tillbaka till sina vinterbeten där de väntar på nästa vår. Boken beskriver realistiskt renskötarnas sysslor som de var runt sekelskiftet 1900. Den visar tydligt vilket liv nomadfamiljerna levde på den tiden, bundna som de var vid renarnas flyttmönster utifrån de skiftande betesförhållandena.

Både Turis och Skums verk baserar sig på samisk berättarkonst, och deras böcker hör till genren minneslitteratur. Den samiska minneslitteraturens typiska drag är att den är heterogen: verken har mytologiska, historiska och (själv)biografiska aspek-

Nils-Aslak Valkeapää 1998.
Foto Frode Nilsen/Scanpix.

ter. Författarna vill berätta för sina efterkommande hur de och deras förfäder har levt, vad de har trott på och vad de har tänkt. På så sätt bär den samiska minneslitteraturen spår av hela den muntliga traditionen – från författarens egna erfarenheter till olika slags trosföreställningar, sägner och berättelser.

Nils Nilsson Skums bok *Same sita – lappbyn* har blivit en sa-

misk klassiker på samma sätt som Turis bok *Muitalus sámiiid birra*. Båda har också varit välkända utanför det samiska området.

En banbrytare inom många fält – Nils-Aslak Valkeapää

Tiden från 1940-talet till 1960-talet var relativt tyst i den samiska litteraturen, även om några texter kom ut på samiska. Först på 1970-talet blev den samiska litteraturen åter synlig. Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001) var en av de klaraste stjärnorna i den samiska kulturvärlden under denna period. Han hade modet att jojka inför publik och han uppmanade andra unga människor att göra det. Han började också skriva dikter på samiska. Áillohaš, som Valkeapää kallas på samiska, skrev in sig i medvetandet och hjärtat hos samer och andra i de nordiska länderna, liksom också hos många urfolk runtom i världen. Under sitt liv producerade Valkeapää sammanlagt nio diktsamlingar, sjutton skivor, otaliga utställningar och även filmer där han själv spelade. Det är inte konstigt att han kallas multiartist, en definition som också väl beskriver hans holistiska livsfilosofi och det sätt på vilket han realiserade den i sitt eget liv. Det holistiska sättet att närma sig tillvaron visar sig konkret i Áillohaš produktion: hans diktböcker är inte bara verbala konststycken, de innehåller också bilder, anteckningar och foton.

Redan den första boken av Valkeapää som publicerades på samiska – diktsamlingen *Giđa ijat čuovgadat* från 1974 – visade såväl en stark diktarådra som en bildkonstnärlig ådra.

Valkeapää blev berömd för sin diktsamling *Beaivi, áhčážan* från 1988 (*Solen, min far* 1990) som 1991 gav honom Nordiska rådets litteraturpris. I boken försökte Valkeapää målmedvetet framställa och forma den samiska filosofin med hjälp av

dikter, foton och andra illustrationer. Detta konstverk förenar samisk mytologi, religion, historia, kultur och samiskt språk – det förgångna, nuet och det kommande – på ett sätt som inte lämnar läsaren oberörd. Verket innehåller historien i schamanistiska vyer och bilder av skapelsen, vilka man kan se i forna tiders hällristningar och på de samiska trummorna. Det innehåller historien på det sätt som arkeologer, etnologer, lingvister och genealoger har sett den, och som tillsammans med samernas traditionella kunskap blir till ord och bilder. Boken är en berättelse om människor som har fötts, levt och dött i samernas land under tusentals år. Den är en berättelse som letar efter det essentiella i kunskap, mänskligt liv och skapande.

Fotografier och illustrationer förstärker ordens makt. Förutom sina egna målningar samlade Áillohaš fotografier av samer till sin bok – bilder som hade funnit sin väg till många länder runtom i världen. Dessa bilder och fotografier gör dikternas budskap djupare och på samma gång fungerar de som en egen berättelse om samernas liv, men också om hundratals år av kolonialism. Därför kallas detta verk samernas nationalepos och Valkeapää samernas mytograf. Valkeapää själv ansåg också att detta var hans viktigaste konstverk.

Valkeapää beskrev *Beaivi, áhčážan* med ordet *govadas*. Det betyder ett föremål som har ett stort antal bilder men också ett konkret objekt i den samiska kulturen – trumman, vars symbolik kommer fram i Áillohaš verk. Samiska artister använder sådana symboler eftersom de är förknippade med samernas mentala värld och speglar konstnärernas samiska identitet. Fotografierna i *Beaivi, áhčážan* ska läsas som en del av dikterna, tillsammans blir de en tematisk helhet. Genom sitt verk ville Valkeapää också tala till samer som inte kan läsa det samiska

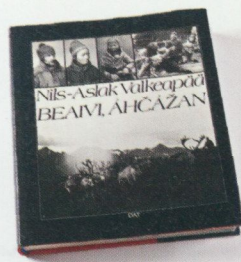

Foto Nina Heins,
© Nordiska museet.

språket eller ens har lärt sig att tala det. För samerna har familjen alltid varit viktig, och en individ blir en del av en helhet när han eller hon känner till sin familjetillhörighet. Med hjälp av fotografierna i Valkeapääs diktbok kan man forska i släkter och familjegrenar, och på det sättet förverkligas också Valkeapääs målsättning att hålla fotografierna inom familjen.

Genom Valkeapääs bok började en ny era i den samiska litteraturen. Han gjorde ett medvetet försök att kombinera konstens olika grenar och att tala och bli förstådd tvärs över gränserna inom konsten. På detta sätt konkretiserar han uppfattningen att samerna har många talanger och han gör detta speciellt tydligt inom litteraturens område. Nils-Aslak Valkeapää var en av samerna älskad författare, sångare och artist när han plötsligt dog år 2001 i en ålder av femtioåtta år. Även om hans jordiska liv är till ända lever hans andliga arv fortfarande och påverkar oss på många sätt.

Det öppna landskapet – Synnøve Persen

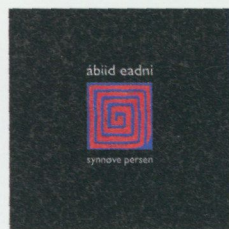
1970-talet var på många sätt en betydelsefull period för samerna. För det första var det en vändpunkt i ett genusperspektiv: under lång tid hade den samiska litteraturen varit ett område för bara ett kön – männen – även om det inte heller fanns speciellt många manliga författare. För det andra blev samernas röst – tillsammans med andra urfolks och minoriteters – hörbar i det härskande samhället, och deras språkliga och kulturella rättigheter började respekteras i högre grad än tidigare. För det tredje gjorde det samiska samhället entré i den moderna tiden. Helt nya yrken blev möjliga under detta årtionde – artist var ett av dem.

Synnøve Persen, nominerad till Nordiska rådets litteraturpris 2008. Foto Bente Geving/© norden.org, 2007.

Poeten, målaren och kulturaktivisten Synnøve Persen (född 1950) är ett barn av denna tid. Hon är en av många samiska författare som räknar Nils-Aslak Valkeapää som en förebild när det gäller skrivandet. Persen har också illustrerat sina verk och på så sätt fortsatt traditionen inom den samiska litteraturen. För henne är det naturligt att göra det eftersom hon har konstnärsutbildning. Hon menar att visuell konst och poesi härrör från samma källa, men i poesin måste man använda ord för att beskriva färgerna.

I Persens första diktsamling *alit lottit girdilit* från 1981 (*blå fugler flyr* 1983) är det centrala temat kärlekens uppflammande och död, och temat intensifieras av bokens blå illustrationer som föreställer konkreta landskap. Strukturen i boken är cyklisk när den beskriver det poetiska jagets känslor från vår till vår. Genom tidstemat är det möjligt att studera en människas

Synnøve Persens två första diktsamlingar.

liv och upplevelser i många historiska – både individuella och sociala – perspektiv. I Persens produktion är naturen en uttolkare av en människas inre känslor, vilket betyder att det poetiska jagets känslor är förbundna med händelser i naturen.

Jämfört med den första boken har Synnöve Persens andra diktsamling *biekkakeabtes bálggis (vindlös sti 1992)* klart färre ord. Hon använder också bilder på ett sparsamt sätt, och nu, förutom de poetiska bilderna och de abstrakta illustrationerna, är det dikternas grafiska form som bidrar till betydelsen. Poetens avsikt har varit att ge samlingen en form, alltifrån enstaka ord och deras fonetiska värden till bokens yttre gestalt. På samma sätt som i den tidigare boken är natt och dag, vinter och sommar samt hav och rymd de nav kring vilka känslorna hos dikternas jag placeras. Genom naturbilder berättar poeten om mänskliga känslor som kärlek, längtan, smärta och död. Dikterna i samlingen *biekkakeabtes bálggis* är minimalistiska och väcker överklighetskänslor hos läsaren, eftersom dikterna byggs på kontraster.

biekkakeabtes bálggis beskriver hur känslor av kärlek dör när människan lämnas ensam med sina minnen och sin förtvivlan. Till slut driver lidandet henne i döden eller får henne att förlora sitt förstånd. Ett liknande tema finns också i Persens senaste diktsamling, *ábiid eadni (havets mor 1994)*. De svarta sidorna tillsammans med de vita dikterna, konturteckningarna av renar och vita snöflingor leder läsarens tankar till motiv som resa, hav och rymd. Boken innehåller också abstrakta bilder som upprepar verkets tematik. Speciellt kombinationen av blått och svart och även rött och svart upprepar känslan av att vara på en knivsudd eller på en gränslinje. Tillsammans med de poetiska bilderna fungerar dessa bilder som visuella symboler.

Om man jämför Persens tre diktböcker med varandra märker man skillnaderna i deras poetiska natur och i illustrationernas mängd. Första samlingen, *alit lottit girdilit*, ger läsaren en strimma hopp om en ljus framtid. I den andra boken, *biekkahkeabtes bálggis*, har de blå färgerna ersatts av glädjelöst grå. Det ser ut som om livet hade stannat; det är minimalt med ljus och färger. *ábiid eadni* är svart till det yttre och tonen i dikterna gör de mörka vyerna ännu djupare. Havet, de svarta klipporna, kylan, det sparsamma ljuset och den oändliga rymden – allt beskriver själens mörker och förtvivlan. När diktens jag måste skiljas från sin älskade förlorar hon all glädje i livet och blir omsluten av en känsla av tomhet, som till slut leder henne i döden.

Synnøve Persen har i sin diktning tillämpat en kunskap som baserar sig på hennes egen kulturella bakgrund. Genom sina dikter förbinder hon jojkningstraditionen med litteratur och visuell konst och förenar på så sätt dessa tre vedertagna uttrycks-sätt. I denna process skapar hon poesi som får sin kraft på samma gång från muntliga, skrivna och visuella traditioner.

Med Kerttu Vuolab till den samiska barn- och ungdoms-litteraturens värld

Samtidigt som de samiska kvinnorna började skriva böcker på 1970-talet föddes också nya litteraturgenrer, till exempel barnlitteratur. Så var också den första barnboken som gavs ut på samiska – *Ámmul ja alit oarbmealli* från 1976 – skriven av en kvinna, Marry A. Somby. Boken var den första samiska bilderboken med en berättelse, och det öppnade nya möjligheter för de samiska bildkonstnärerna att synliggöra sin konst. Många välkända samiska konstnärer har illustrerat och samtidigt tol-

kat samisk barnlitteratur. Också inom denna genre finner vi många som berättar både i ord och bild. En av dem är författaren, konstnären och musikern Kerttu Vuolab.

Kerttu Vuolab (född 1950) skriver speciellt för barn och ungdom. Hennes första barnbok *Golbma skihpáračča* kom 1979 och baserar sig på en berättelse om tre vänner och en hemsk sak som hände dem. Berättelsen finns också i form av en sång. I sina illustrationer har Vuolab använt en speciell teknik som har blivit hennes konstnärliga specialitet: hon klipper ut bilder från färgade kartongbitar och limmar dem till kollage. Kerttu Vuolab har berättat att hon började arbeta så redan som barn. Hon brukade samla alla små bitar som föll på golvet eller ansågs obrukbara när hennes mor och mormor sydde kläder eller handarbetade. Hon lärde sig handarbeta av dem och att lyssna och berätta av sin morfar. Sin förmåga har hon använt på ett mästerligt sätt. Illustrationerna har en central roll också i hennes följande böcker *Ánde ja Risten jagi fárus* från 1990 och *Čeppari čárábus* från 1994.

I den författargeneration, såväl kvinnor som män, som föddes efter andra världskriget har många en sak gemensam: de var tvungna att vistas långa perioder på internat när de gick i skola. Så sent som på 1960-talet var det allmänt inom det samiska området att barn som levde i små byar tvingades lämna sina föräldrar vid sju års ålder. Tiden på internat gjorde många barn främmande för sin samiska bakgrund och sitt modersmål, eftersom hemmet inte längre kunde föra vidare och lära ut samiska värderingar till barnen. De olyckliga upplevelserna under skoltiden, nedvärderingen på grund av den samiska bakgrunden och det faktum att barnen förbjöds att tala samiska i skolan, har gjort att många samer skäms för sin kulturella bakgrund.

Nomadskolan i Gällivare, Lappland 1955. Foto Karl Heinz Herfried, © Nordiska museet.

Därför har författarna dröjt vid det förflutna och lyckats finna en ny värdighet genom sitt skrivande, på samma sätt som skett bland många andra folk som utsatts för kolonialism.

Kerttu Vuolab behandlar sina erfarenheter från internattiden i ungdomsboken *Čeppari čáráhus* från 1994. Också denna bok har illustrerats av författaren med bilder som vidgar bokens innehåll och integreras i en helhet. Berättelsen handlar om en flicka, Máret, som står på tröskeln till puberteten. Boken undersöker hur den samiska identiteten är formad i den finska majoritetskulturkontexten, men den beskriver också hur Máret blir en ung kvinna i skol- och internatsmiljön. Vuolabs bok är en skildring av hur det skapas förbindelser mellan hemmet och skolan, mellan den samiska och finska identiteten och mellan känslan av säkerhet och osäkerhet.

Berättelsen om Máret har trots allt ett positivt slut. Författaren visar hur Máret finner vägar att behålla sin integritet. Boken slutar med en dröm som Máret har på väg till internatet på hösten under det sista skolåret. I drömmen är hon tillbaka på ravinens kant, åker skidor med en resväska i den ena och skidstavar i den andra handen. Längre bort, framför henne, finns ett fjäll, och när Máret kommer till fjället möter hon sig själv. Den skidåkande Máret är ett barn med gäll röst, medan Máret som väntar på fjället talar med en vuxens röst. Den vuxna Máret anklagar barnet Máret för att ha kommit till fjället med en resväska i stället för en ryggsäck. I resväskan finns de traditionella kläderna men också ett par högklackade skor. När den vuxna Máret ser resväskans innehåll, bland annat smink, fortsätter hon med förebråelserna. Den yngre Máret säger att det också är nödvändigt att ha saker som inte är en del av den samiska kulturen, eftersom de kan användas som ett skydd att

gömma sig bakom. Máret sitter för sig själv och talar ömsom med ett barns och ömsom med en vuxens röst, och när hon ser på ravinen märker hon att den gamla bron har ruttnat och att en ny har byggts upp i stället.

Boken om Máret är en beskrivning av en individuell utveckling vars målsättning är att stärka självförtroendet och den samiska identiteten. Trots att de andra ungdomarna hånar Máret och trots att hon blir retad och ignorerad vill hon inte bli finsk. Máret har lärt sig hur hon kan klara sig i livet både som same och som kvinna. Resväskan med både samiska och finska klädesplagg är hennes sätt att komma över svårigheterna. Det är en berättelse om hur en individ, om det är nödvändigt, kan försvara sig genom att använda samma metoder som majoriteten har använt för att förtrycka henne. På samma gång är kläderna en symbol för förmågan att anpassa sig och vara flexibel – viktiga färdigheter när två kulturer, eller minoritet och majoritet, möts.

Berättelsen om Máret handlar inte bara om en enskild same utan den kan ses som en beskrivning av många trakasserade och åsidosatta människors erfarenheter. I Vuolabs böcker möter »jag« och »dom« – den samma och den annorlunda – varandra. *Čeppari čárábus* berättar om Márets flexibla sätt att utforska verkligheten – ett resultat av att hon är tvungen att leva på gränsen mellan två kulturer. Som bell hooks har sagt i förordet till sin bok *Feminist theory: From margin to center* verkar det faktiskt som om det generellt sett har varit lättare för medlemmar av minoriteter att föreställa sig själva i andras situation, och iakta centrum både från utsidan och insidan.

Äkta same i Stockholms tidningsvärld

ANN-HELÉN LAESTADIUS är journalist. 2007 debuterade hon som författare med ungdomsboken *Sms från Soppero*, vinnande bidrag i en tävling arrangerad av Samiskt informationscentrum, Podium och Nordiska museet.

Samemössan på hans huvud har en stor röd tofs. Den är klarblå och har vackra band. Han syns på långt håll, så också den här dagen när vi går genom Solna centrum. Han heter William och är min treåriga son. Än så länge är han omedveten om att han bär på två identiteter, en svensk och en samisk. Han har snappat upp några ord av »mommospråket« som han kallar det. Mormor har lärt honom att säga mamma, pappa, morfar och mormor. Jag kan inte prata samiska men jag vill införliva honom i det samiska på samma sätt som jag anammat min bakgrund. Att bära kolten, äta samiska maträtter, se på samiska tv-program, läsa om samer och framför allt att finnas i samiska sammanhang.

Men nu är han tre år och omedveten om vilka signaler hans mössa sänder ut. Bakom oss går tre vuxna och jag hör dem spekulera.

– Kolla! Det är ju en sån där, vad heter det nu? Eskimå! Nej, inte eskimå, en sån där som finns i Kiruna, en same!

Så sorgligt stor kan okunskapen om samer vara. Men jag tar inte illa upp utan vänder mig om och skrattar när jag säger att

de har helt rätt – vi är samer från Kiruna. De berömmar hans mössa och går vidare. Jag tror nog att de efteråt berättade för andra om den lille samepojken som de sett i Solna centrum. Det är något ganska ovanligt och folk blir glada, tittar och pekar när min son har sin mössa eller jag min kolt. Men sedan då? Är det där kunskapen om samer stannar för de flesta? De kan känna igen en mössa och en kolt. Och man får vara glad om de ens vet att samedräkten heter kolt. Att kolt är en pistol verkar tyvärr vara mer känt.

Ann-Helén Laestadius
son William i december
2007. Foto Ann-Helén
Laestadius.

Som journalist i Stockholm och som författare till en prisbelönt ungdomsbok har Ann-Helén Laestadius intresserat sig för samisk identitet bland unga samer idag. Flickorna här besöker Jokkmokks marknad 2007.

Foto Lis-Mari Hjortfors,
© Nordiska museet.

Kiruna–Stockholm

Jag är alltså journalist och har arbetat i Stockholm sedan 1999. Jag hade då jobbat som journalist i Kiruna sedan 1992 och kom till Stockholm för att plugga men hamnade på Aftonbladet. Egentligen hade jag inga planer på att starta en samisk kampanj, men jag var noga med att berätta för alla arbetsgi-

vare, Aftonbladet följt av Expressen, Svenska Dagbladet och Stockholm City, att jag är same. De flesta sa att det var ju spännande och intressant men knappast något man har nytta av på en storstadstidning. Hade jag däremot kunnat prata arabiska hade det suttit fint, menade cheferna.

Att vara samisk journalist i Kiruna eller Stockholm är precis som städerna i sig, en milsvid skillnad. I Kiruna var jag också noga med att bevaka det samiska i samhället men där var det inte uppseendeväckande på något sätt. Jag följde Sametinget från öppnandet 1993 och anklagades för att ge en bild av samer som bråkiga. Eller för att skriva för mycket om samer. Ibland var folk glada över mitt fokus, men det var svårt att göra alla nöjda – fast det var ju aldrig min uppgift heller som journalist. I Kiruna var folk hur som helst insatta, de kunde problematiken kring småviltsjakten, de kände till Sametinget, de visste under vilka förhållanden renskötarna sliter för att få det att gå runt och de visste om – men blundade kanske inför – rasism och hätska tongångar mot samerna.

I Stockholm hade folk en vag uppfattning om Sametinget men få kände till det vardagliga och hur samer lever. Och de hade svårt att förstå varför jag kallats lappjäväl på krogen i Kiruna. Framför allt hade de ingen aning om att det faktiskt bor runt 2 000 samer i Stockholm. För de allra flesta är bilden av en same en jolkande renskötare sittande vid sin kåta på fjället. Uppförsbacken var enorm men utmanande.

Expressen blev min bästa arbetsplats om jag ser till viljan att ge samiska nyheter utrymme. 2001 åkte jag upp till Kiruna och gjorde en artikelserie om samerna och förutsättningarna för språket, kulturen och folket. Och jag fick skriva en krönika om mitt eget uppvaknande som same. Jag har under nästan

hela min barndom och ungdom förnekat min samiska identitet och det berättade jag om. Jag beskrev hur jag steg för steg tagit tillbaka det jag förlorat och i tjuugoårsåldern blivit en stolt same. På Sametingets valdag tryckte Expressen upp lokala löpsedlar med mig i kolt och rubriken: »Därför blev jag same.« Det skrattades bland samerna i Kiruna som jag mötte den där dagen i vallokalerna.

– Hur blir man same? Jaså, du har blivit same!

Jag kunde inte göra annat än skratta åt eländet jag med. Trots alla artiklar och min krönika så hade vissa ansvariga på tidningen inte fattat något alls. Jag ramade in löpsedeln i alla fall och satte upp den på toaletten hemma. Om inte annat var det roligt att höra folk skratta.

Hur intressanta är samerna?

Hur som helst, den där krönikan var viktig för mig. Jag fick sätta ord på det många samer varit med om, att berövas sitt språk och ändå kämpa för att hitta en plats i den samiska gemenskapen. Min mamma lärde mig aldrig samiska för att jag inte skulle drabbas så som hon gjort. Hon växte upp när det var fult att vara same och hon skämdes. Och även om skammen aldrig var uttalad var det klart att jag som barn snappade upp att det var något konstigt och fel med att vara same.

Krönikan tog också upp en ständig fråga – är du halv- eller helsame? Hur ofta möts jag inte av den frågan! Min mamma är same men inte min pappa, fast om man tittar i min morbrors släktböcker ser man att min pappa också har en samisk bakgrund.

– Men om bara din mamma är same, då är ju inte du en riktig same, säger folk till mig.

Unga renskötare. Foto Jonas Vannar/Sameportalen.

Men det är jag. För folk i Stockholm är det här obegripligt. Av någon anledning är det viktigt att placera in oss samer i fack, äkta eller oäkta som en del till och med uttrycker det. Och en del blir nästan besvikna när jag säger att min pappa är svensk, nästan som om jag försökt lura dem att jag är same.

Nåväl, Expressen fortsatte att ta vara på mina kunskaper och nästa stora artikel var ett språktest. Flera kommuner i Norrbotten har skyldighet att på myndighetsnivå besvara medborgare som talar samiska eller tornedalsfinska på deras språk. Så jag ringde runt till kommunerna och bad att få prata med någon som kunde samiska. Och jag ställde frågan på samiska. Det var spännande att höra reaktionerna.

– Va? Jag förstår inte dig.

Det visade sig att flera av kommunerna inte kunde hjälpa till direkt utan gav mig beskedet att jag måste återkomma när den samisktalande var på plats igen.

Artikeln slogs upp på ett mittuppslag om jag inte minns fel. Det var ganska häftigt tyckte jag – en fråga som berörde samer och Norrbotten. Men jag hörde det tisslas och tasslas på redaktionen, alla tyckte inte om satsningen. Varför skulle vi ge samerna ett så stort utrymme? Hur intressant var det egentligen?

Och visst var det så, stockholmarna kanske struntar i att Nisse i Kiruna inte kan prata samiska när han ringer kommunen, men det var ändå en viktig sak att berätta: det finns ett minoritetsspråk som man har rätt att prata men det fungerar inte. Det är väl minst lika viktigt som att ingen Stockholmskommun vill ta emot ensamkommande flyktingbarn – eller ...

Jag önskar att det fanns en mer positiv bild av samerna och en större medkänsla. Inte på så sätt att samerna hamnar i en offerroll, men jag vill att fler ska förstå varför dagens situation ser

ut som den gör. Det är därför jag har gjort det till min uppgift att när det går skriva om samerna.

– De får bara en massa bidrag och jag har hört att de ställer ut sina renar för att de ska bli påkörda.

Sådant kan man faktiskt få höra som journalist och same. En annan gång åkte jag taxi hem efter att ha jobbat kvällsskiftet på Stockholm City och den pratsugne taxichauffören öppnar med:

– Jag hörde på nyheterna i dag att de där samerna vill ha tretio miljoner kronor till en byggnad för Sametinget. Det är inte klokt att vi skattebetalare ska betala för det!

Och han gick på i samma stil och jag tänkte säga saker som: Tycker du också att riksdagen ska hålla sina möten i Humlegården istället för inomhus? Men jag valde att hålla en låg profil för att se var det skulle sluta. Han kläckte ur sig den ena dumheten efter den andra och till slut började jag ifrågasätta hans påståenden och han kom av sig ganska snabbt. Alldeles tyst blev det i taxibilen när jag till slut sa:

– Jo en sak till, jag är same.

Ja, hur ska man få människor att förstå? Det är inte lätt att ändra gamla invanda åsikter och det blir inte enklare när ledarskribenter och krönikörer skriver saker som inte alls är underbyggda. I mångas ögon blir det en sanning när det står i tidningen.

Gemenskap på distans

Så det är en svår men rolig utmaning att försöka få in positiva artiklar om samerna – och ibland lyckas det. Nu jobbar jag på tidningen Stockholm City som är hårt Stockholmsnischad, men samiska nationaldagen brukar vi inte missa och nya same-

Ann-Hélen Laestadius med
sin mamma Ellen Laestadius,
född Marainen, utanför
Nordiska museet 2007.
Foto Mikael Hägg.

visitet på Skansen fick också några rader och en bild. Min kusins samiska roadmovie, *Sámi nieida jojk*, recenserades på film-sidorna (inte av mig förstås!) och det har skrivits om böcker och utställningar. Små saker kan tyckas, men allt som kan bidra till ett intresse är bra. För mig är det viktigt att ge en bild av samerna som inte bara handlar om renskötsel och där samiska frågor inte framställs som problem.

Kan man ha en samisk identitet i en storstad? Mitt svar är absolut ja men det är inte alltid lätt. För oss samer är slakten viktig och det är ofta med hjälp av släktband som vi definieras som samer. Speciellt om man lever utanför Sápmi och inte har språket är det viktigt att hitta andra saker som ger en samisk identitet. Och att då bo i Stockholm långt ifrån slakten gör att man ibland tappar fotfästet lite. Jag kan sakna att inte höra språket

till vardags, jag kan sakna gemenskapen och tryggheten.

Men är man som jag trygg i sina släktband är man också trygg som same även om man lever »svenskt« i huvudstaden. Jag åker upp till Kiruna så ofta jag kan och tankar lite släktvärme och påminner mig om mina rötter.

– Det har hänt något, du har fått mer norrländsk dialekt. Det där ska du värna om, säger en åklagare som jag intervjuar första arbetsdagen efter två veckor i Nedre Soppero.

Jag blir stolt när han noterar min dialekt och de närmaste dagarna går jag runt och försöker tänka lite extra på att behålla mina sj-ljud långt fram på tungan.

Sommarfika på dagis i Solna 2007. Foto Mikael Hägg.

Att vara same är att avvika från det svenska. Och många tycker att det är viktigt att poängtera att vi skiljer oss från svenskar. Vi är ett litet folk och det är viktigt att bevara vår kultur och identitet. Och tänk så saker och ting har förändrats, när min mamma var ung var det fullt att vara same, att vara den annorlunda. I dag är vi spännande annorlunda – i alla fall i södra Sverige.

Min son då? Hur ska han kunna forma en samisk identitet så långt från mormor och alla andra i norr? Jag tänker på det ofta. Jag hade tillgång till den samiska kulturen under hela min uppväxt, även om det dröjde innan jag kunde acceptera mina rötter. Han har inte den självklara samiska kopplingen i vardagen. När jag var gravid tänkte jag att jag skulle lära honom samiska. Först skulle jag bli bättre på språket själv och sen skulle min sambo prata svenska och jag samiska. Nu är sonen snart fyra år och det blev inte som jag tänkt. Först nu har jag börjat läsa samiska på kvällarna och någonstans känns det som tåget redan gått. Jag missade hans språktåg, när det skulle ha varit som lättast att lära honom två språk.

Men så kommer jag ihåg att språket inte är allt. Jag kan lära honom om oss samer och efter alla resor upp till Kiruna och Soppero så vet han att han har ett hem där och ett hem här. Och så går han runt i sin klarblå mössa med röda tofsen. Snart kommer han att förstå varför den ger honom uppmärksamhet. Min viktigaste uppgift blir då att se till att han är stolt över vad den betyder. Skammen som jag hade ska han aldrig känna. Tvärtom. Sedan, när han börjar skolan så hoppas jag att han vill ha modersmålsundervisning i samiska. Jag kan inte tvinga honom att läsa samiska och jag hoppas att det inte ska behövas heller.

Och jag ska ta med honom varje gång jag röstar i Sametings-

valet. Det är en speciell känsla att gå och rösta, precis som i det svenska valet. Och att rösta i Stockholm känns på något sätt ännu viktigare än vad det gjorde i Kiruna. Jag kanske bor långt bort men jag bryr mig om vad som händer i det samiska samhället.

Information och kunskap är viktigt, inte minst i skolan där det behövs bättre läromedel och lärare som vet mer om samer och samiska frågor. Vi journalister kan också göra lite nytta. Förklara att samer inte bara är renskötare. Jag hoppas förstås att förutsättningarna för renskötseln ska bli bättre så att den kan leva vidare men jag hoppas också att inte allt ska stå och falla med den. Samisk kultur är så mycket större.

Samiska hjärtan

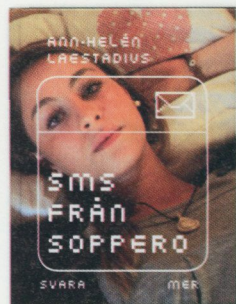
Jag hoppas också att samer ska sluta kalla sig själva halvsamer eller kvartslappar eller andra konstiga benämningar. Det är stämplor som andra har gett samerna och det är inte bra att befästa dem. Antingen är man same eller så är man det inte.

När jag var på bokmässan i Göteborg fick jag frågan:

– Är du en äkta same?

Jag började nästan skratta för det var så länge sedan jag hörde det uttrycket. Äkta same. Vem sjutton kom på det begreppet? Och så fick jag som vanligt förklara att ja, jag är same. Den där händelsen bar jag med mig och när jag förra året tog emot mitt pris på Nordiska museet för boken *Sms från Soppero* kom jag plötsligt på hur jag skulle bemöta den sortens frågor. Jag berättade om händelsen på bokmässan och så sa jag:

– Ja, jag är en äkta same. Jag har inga renar och jag har inte språket men jag har mitt hjärta och det är samiskt.

Så enkelt är det. Folk kan betrakta mig och försöka hitta synliga tecken på att jag är same, det som finns inuti är ändå det som räknas.

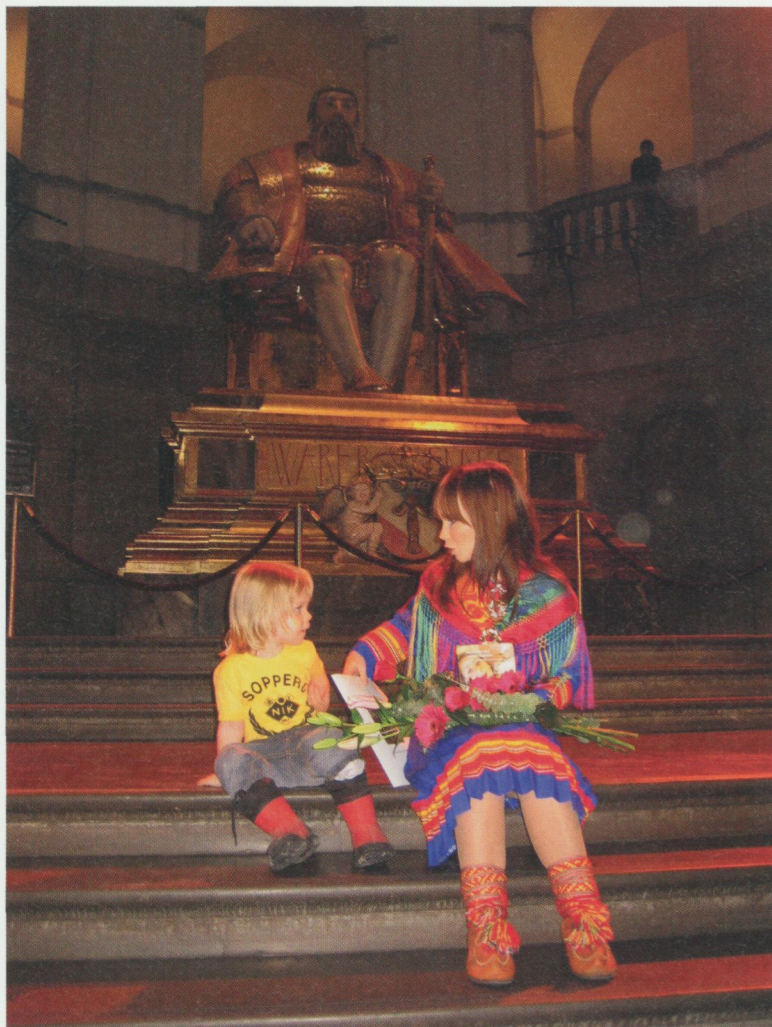
En sak som man inte får bortse ifrån är att det inte bara är svenskar som försöker sätta benämningar på samer. Även bland samerna själva pekats vissa ut som mer samer än andra. En kvinna som jag pratade med uttryckte det starkt:

– Det är bland samerna själva de största rasisterna finns.

Jag håller inte med, men jag kan förstå varför hon säger så. Att veta att man är same och inte accepteras av svenskar som same men inte heller av sitt eget folk är mycket svårt.

Jag har också råkat ut för gliringar som »nu minsann duger det att vara same«. Jag skrev min bok om unga samer och får mycket uppmärksamhet för den – och det sticker i ögonen på en del. Som att jag bara plockar det bästa ur kakan. Men jag väljer inte att stå för att jag är same för att det ska ge mig fördelar. Det här är en process som har pågått hela mitt liv.

Fast jag kan också förstå att det finns en bitterhet bland dem som alltid stått för sin identitet och tagit de hårda smällarna. Och jag kan bara säga, tack. Tack för att ni gjorde det. För någonstans är det ju tack vare er som saker och ting har förändrats i samhället. Ni har gjort det möjligt för mig att ta tillbaka min samiska identitet.

Vid prisutdelningen på Nordiska museet i november 2007 var Ann-Helén klädd i sin kolt som hon fick när hon fyllde 30 år och som är sydd av hennes morbrors fru Marianne Marainen. Skorna fick hon när hon fyllde 35 och sjalen är en present av föräldrarna till prisutdelningen. William har den T-shirt som Ann-Helén hade när hon var liten och tränade friidrott för NIK, Nedre Soppero idrottsklubb. Foto Jenny Lindblad.

»Jag längtade att jag vore fri« 1900-talet i ett samiskt kvinnoliv

ANDREA AMFT är fil.dr i ämnet samiska studier och verksam som forskarassistent vid institutionen för språk vid Umeå universitet. Hon disputerade 2000 på avhandlingen *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv.*

Som forskare har jag ofta undrat varför samiska kvinnors liv har beskrivits så sällan i litteraturen och i forskningen och varför de själva så sällan kommer till tals. Hur har samiska kvinnor blivit så osynliga? Jag tror att en del av svaret ligger i att deras perspektiv och faktiska betydelse för familjen och samhället har förringats. Kvinnornas vardagsskildringar kan framstå som enkla, men det vore helt fel att underskatta deras betydelse. För kvinnorna berättar inte bara om sig själva, utan även om hur deras familjer och små samiska lokalsamhällen har tagit sig igenom de allvarliga kriser som mött dem under åren. Deras liv återspeglar i själva verket de stora samhällsförändringar som ägt rum under 1900-talet. Eftersom den samiska kvinnoforskningen ännu bara är i sin början, är det angeläget att uppmärksamma och synliggöra dessa kvinnoliv. Jag vill därför ge plats åt en kvinna som jag här kallar Inger-Anna.

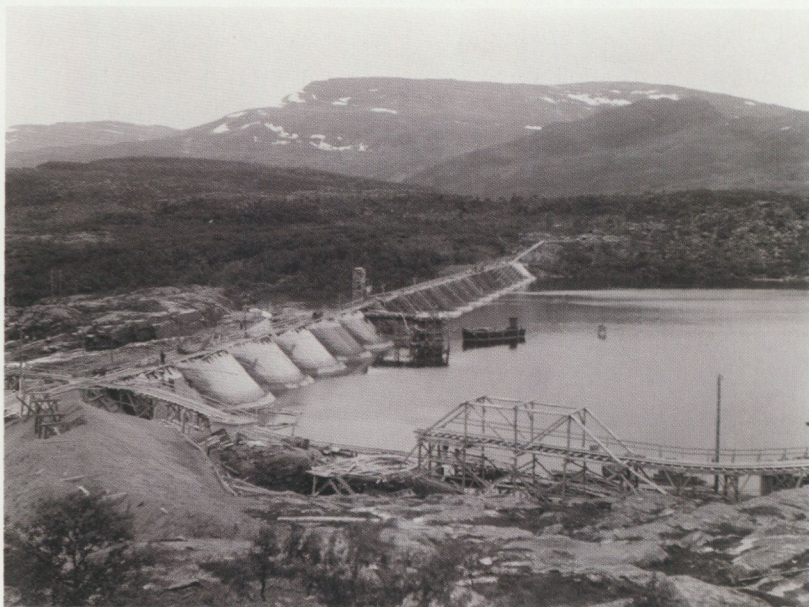

Båtfärd med utombordsmotor 1939. Vaisaluokta, Sirkas sameby, Jokkmokks socken, Lule lappmark, Norrbottens län. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

Bakgrund

I samband med arbetet med min avhandling *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*, gjorde jag ett stort antal intervjuer. Berättelsen i den här artikeln är en bearbetning av en intervju i det materialet och alla direktcitat kommer därifrån.

I min avhandling visar jag att rennäringen och därmed den ekonomiska och politiska makten bland samerna har maskuliniserats som ett resultat av förändringar inom det samiska samhället och till följd av myndigheters behandling av samer. Förutsättningarna för både renskötande samer och andra samer har förändrats radikalt under de senaste hundra åren. Gruvdrift,

Dambyggnaden vid Suorva. Sörkaitums sameby, Gällivare socken, Lule lappmark, Norrbottens län 1939. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

skogsbruk, vattenkraft och turism har gjort att samerna och deras renar har fått flytta på sig, effektivisering av renskötseln har varit nödvändig för att hålla rennäringen lönsam, men allt har också lett till att färre samer – i synnerhet allt färre samiska kvinnor – kan ägna sig åt renskötsel.

Ett exempel på statlig diskriminering av kvinnor inom renskötseln är renbeteslagen från 1928, som innebar att samiska kvinnor förlorade sina rättigheter som renägare om de gifte sig med män utan rättigheter. Lagen var en åtgärd för att renskötseln skulle stanna inom det samiska samhället och den innebar att den manliga dominansen förstärktes. Även om lagen blev formellt könsneutral 1971 underordnas kvinnorna fortfarande männen i praktiken genom att de sällan blir fullvärdiga medlemmar i samebyn där alla ekonomiska beslut tas. Makten byggs nämligen på hur många renar man har.

Men det finns och har funnits många samer som ägnat sig åt annat än renskötsel. Dessa samer har inte fått samma status eftersom de särskilda samerättigheterna knutits till renskötseln. Det finns också en föreställning bland samerna själva om att den samiska kvinnan är stark, högaktad och jämställd. Men allt som ger privilegier i samebyarna är de manliga uppgifterna, inte de kvinnliga som egentligen är lika viktiga. I Sametinget är majoriteten män och eftersom lojaliteten inom kollektivet är så stark är det svårt för samiska kvinnor att säga att de är underordnade – det kan uppfattas som en form av försvenskning. Att underordna sig själv som kvinna blir ett sätt vara »riktig« same.

Den person som jag valt att presentera har på flera sätt hört till de underordnade och marginaliserade. Inger-Anna är kvinna, same och same utan renar. Hon föddes på 1920-talet och har tillbringat hela sitt liv vid Stora Lulevattnet. När hon var

ung bodde ännu främst samiska familjer inom området och de flesta talade ännu samiska. Så också Inger-Anna, som har lulesamiska som modersmål och vardagsspråk. Under sitt långa liv har hon bevittnat hur de samiska familjerna vid Stora Lulevattnet klarat sig genom både goda och dåliga år. Ibland tvingade stora motgångar familjerna att förändra sina liv på ett genomgripande sätt och att söka andra och helt nya försörjningssätt. Inger-Annas liv har präglats av mycket och fysiskt tungt arbete och hennes valmöjligheter, särskilt som flicka och som ung kvinna, har varit begränsade. Hennes familjs historia ger oss en uppfattning om det hårda och mödosamma livet som fiskesamer. Att livnära sig på insjöfiske har under lång tid varit en utväg ur svåra försörjningskriser för många samiska familjer. Enligt Inger-Anna betraktades också de som levde på fisket som utblottade och fattiga. Många som blev fiskesamer återgick till renskötseln då villkoren blev bättre, eller övergick till andra näringar.

Inger-Annas liv framstår för mig som enkelt och anspråkslöst. Det verkar inte ha funnits något utrymme för henne att förverkliga några stora drömmar, ändå fick jag intrycket att hon i stort sett är belåten med det hon trots allt har fått och uppnått.

Krisår i renskötselns yttersta marginaler

Inger-Anna själv har aldrig levt nomadliv trots att hennes familj ursprungligen levde av renskötsel och var nomader. Anledningen till detta är att en rad dåliga renskötselår inträffade inom lulesamiskt område på 1910-talet, då renstammen minskade drastiskt. Vintern 1912–13 var mycket svår. Snön var så hårt packad att renarna inte kunde gräva sig fram till mark-

fodret och många svalt ihjäl. Året därpå, sommaren 1914, drabbades också hela Lappland av en svår renpest samtidigt som ett antal vargar härjade i området och renantalet minskade ytterligare. Det fanns olika överlevnadsstrategier, till exempel att försörja sig som fiskesamer eller att ta upp ett hemman och bedriva gårdsbruk.

Även Inger-Annas föräldrar drabbades hårt av nödåren och upphörde att nomadiserat år 1919. Det var vid den tidpunkten de tvingades att söka sin utkomst i renskötselns yttersta marginaler. Att anamma livet som fiskesamer innebar för dem den säkraste vägen ut ur den akuta försörjningskris som förlusten av renhjorden hade försatt dem i. Inger-Annas familj valde att bli bofast i ett av de egna vistena, där de visste att fisket var bra. I fortsättningen försörjde de sig huvudsakligen på fiske i kombination med kreaturshållning, främst kor. Familjens män tog också olika tillfälliga arbeten, som timmerhuggning och timmerkörning i samband med byggandet av Suorvadammen, och senare även diverse arbeten hos Vattenfall.

Efter nödåren återstod enbart ett fåtal renar av familjens hjord, de placerades som skötesrenar hos en morbror till Inger-Anna. På detta sätt hjälpte släktingarna varandra och arrangementet gynnade båda. Inger-Annas familj kunde rädda några matrenar och morbrodern fick en större avelshjord. Han kunde snabbare bygga upp en ny bärkraftig renhjord och klarade sig därför bättre igenom den svåra kris som hade drabbat samerna.

Många renskötande familjer i området kring Stora Lulevattnet valde samma utväg ur krisen som Inger-Annas familj. En del av dem kunde efter några år återuppta renskötseln. Inger-Annas föräldrar fortsatte emellertid att leva som fiskesamer livet ut, medan en av hennes två bröder i slutet av 1930-talet

Lars Persson Nuttis ungdomar med morgonens fiskfångst. Vaisaluokta, Sirkas sameby, Jokkmokks socken, Lule lappmark, Norrbottens län 1940. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

återgick till renskötseln och började nomadisera. Broderns gren av Inger-Annas familj är aktiv inom rennäringen än idag. Två av hennes brorsöner är renskötare och en av dem tar hand om Inger-Annas renar.

Livet som fiskesame

När familjen blev bofast förändrades deras levnadssätt helt och hållet. Den nya bopplatsen var välbekant, eftersom den var ett av deras gamla visten. De hade tidigare använt det säsongsvist och de visste att fisket var bra där.

När du var tio år, hur såg det ut då? Vad gjorde familjen då?

Ja, de var väl ... de växte ju upp och en del for väl till fjälls och hjälpte till och skötte renar. ... och fiskade gjorde vi mycket.

Var det både pappa och mamma som fiskade?

Nej, inte mamma. Pappa fiskade mycket. Men inte mamma så mycket. Och då hade de ... de skaffade ju kreatur. Som kor och ... jag minns inte om de hade getter. Men getter var väl också med. Så det var ju bra ...

Familjens ekonomiska situation var mycket ansträngd och not-fisket utgjorde därför en väsentlig del av deras hushållning. För det mesta var det Inger-Annas far och hennes två bröder som höll på med fisket, medan hennes mor, hennes syster och hon själv arbetade inom hushållet och med husdjuren. Mjölken från korna var en viktig del i kosthållningen. Att mjölka korna och kärna smör tillhörde moderns ansvarsområde.

Efterhand blev det allt vanligare att någon av bröderna tog

ett eller annat tillfälligt arbete utanför hemmet och då skulle en av flickorna ersätta brodern i arbetet med notfisket och vid slåttern. Alla familjemedlemmar fick hjälpa till så mycket de bara kunde och försvann en manlig arbetskraft fick i regel familjens flickor träda in som reserver. Deras arbetsinsats i hemmet ökade i samma takt som deras bröder blev mer självständiga och byggde upp sina egna liv.

Begränsade valmöjligheter

Inger-Anna minns mycket väl hur arbetsamt hon hade det under sin ungdomstid och hur begränsade hennes egna möjligheter var.

Ja, jag växte upp och, ja, hela tiden var jag ju hemma. Och det var när någon utav pojarna for till fjälls ... någon utav oss flickor skulle vara med och fiska. Vet när de drog not, då var man ju tre stycken. Fick jag ju ro och ... huvva! Nätterna. Kalla nätter. Vi notade ju på nätterna. [...] Och så kommer jag ihåg att jag längtade att jag vore fri. Men det fick jag inte. [...] Jag vet inte vad jag längtade efter. Så dumt är det. Och så med det, att mamma vart ju lite krasslig. Hon orkade inte som förr, mjölka kor och hon fick ont i armarna. Så då fick vi vara alltid hemma och mjölka. Och kor skulle de ha alltid. Det var ju mat. Slaktade på hösten om de hade någon kalv. Det var inga vegetarianer då. [Inger-Anna skrattar, hon vet att jag är vegetarian.] [...] Vi fiskade ju då hela sommaren. Och när det där notfisket var slut, då började slåttern. Då fick vi börja slå hö. Och vilket jobb det var! ... då hade Vattenfall börjat, så min yngre bror for ut och jobbade åt Vattenfall. Och jag, pappa eller

min syster, vi for ... då var det bara fiska med nät igen. Så det var aldrig någon stagnation. Och de klarade [sig] aldrig utan oss. En skulle vara med. Så, du hör. Det har varit ...

Inger-Annas möjligheter att leva ett liv utanför föräldrarnas hushåll var ytterst begränsade, om inte obefintliga, så länge hon var ogift. Jag frågade henne, vad hon gjorde sedan hon gått ut skolan. Alltså, vad hon gjorde under den period i livet, då dagens ungdomar bestämmer sig för vad de vill göra med sina liv och lämnar hemmet.

Ja, vad gjorde jag? Var hemma. Fick ingenstans fara. Skulle hjälpa hemma.

Vad menar du med att du fick ingenstans fara?

Ja, jag fick ju ingenstans fara. De [föräldrarna] kunde, klarade ju inte utan oss. Fick hjälpa hemma.

Så du behövdes där?

Mm. Fast jag många gånger hade tänkt att då jag hade någonstans [att] ta plats eller någonstans. Ja, jag fick ju inte gå [i] skolor något mer. Utan det var bara hemma.

Hade du velat fortsätta i skolan? Utbilda dig?

Ja, då tänkte jag väl inte så mycket på skolorna, för det var ekonomin som ... inte hade alla pengar att fara till några skolor ... som sa stopp.

Men du sa att du hade funderat över att åka någonstans och ta plats?

Ja, bara sådan här hembiträdesplats eller någonting. Men det fick vi ju aldrig. Du vet ... de [föräldrarna] hade ju kor och det skulle hjälpas till och mjölka och ... och så fiska. Det fick vi flickor vara med alltid. Huvaligen, vad jag hann gå.

Medlemmar i familjen Valkeapää vid tvättbaljan 1940. Enonjalme, Sirkas sameby, Jokkmokks socken, Lule lappmark, Norrbottens län. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

Du sa ju att du hade tänkt på det att åka någonstans och ta plats. Men vart hade du i så fall kunnat åka?

Nej, ingenstans. Det hade jag ingenting. Inget mål alls, utan jag tyckte väl jag fick ta plats någonstans, men var?

Det är uppenbart att Inger-Annas liv aldrig har handlat om något sådant som självförverkligande, även om äventyrslusten eller längtan till ett annat liv ändå har funnits hos henne. Istället har Inger-Annas personliga önskningar fått stå tillbaka för familjens väl. Att få en utbildning var inte ens att drömma om för Inger-Anna. Den ekonomiska situationen var den, att en sådan tanke var helt och hållet orealistisk.

Att bilda egen familj

Inger-Anna lämnade inte föräldrarnas hushåll förrän hon gifte sig. Men hon flyttade inte långt utan bara en bit från föräldrarnas boställe till svärföräldrarnas. Hon har således tillbringat hela sitt liv vid Stora Lulevattnet och har aldrig bott någon annanstans.

Jag var väl tjugotvå år när jag gifte mig [Inger-Anna säger eftertänksamt] ... med den där. [Hon nickar mot sin make som är närvarande.]

Med den där?

[Inger-Anna skrattar hejdlöst.]

Men det är väl inget fel på den där?! [Jag skrattar.] Hur träffade du honom?

Ja, det var ju ... vi gick ju i skolan samtidigt då [...] och, ja, det blev väl att vi träffades. Det var ju mycket ungdomar [på] den tiden ... mycket folk efter den här sjön.

Så du kunde välja?

Ja, välja och välja. Om det var någon som ville ha en.
[Inger-Anna skrattar.] Men man vill väl ha sin ungdomstid också.

Men då gifte du dig alltså?

Dumt nog. För tidigt, vad?!

Tyckte du det?

Hur gammal är du då?

I december blir jag trettio.

Jo, du. Du är då förståndig. Det kan man då säga.

[Inger-Anna skrattar.]

[Jag skrattar.]

Oj, vad förståndigt.

Samspelet mellan Inger-Anna och mig, som intervjuare och som en annan kvinna, är tydligt. Inger-Anna ställde både före och efter bandinspelningen många frågor om mitt liv och det är uppenbart att hon i tanken jämfört oss med varandra. Jag minns att Inger-Anna efter bandinspelningen tog mig till sitt köksfönster med en underbar vidsträckt utsikt över ett vinterlandskap med sjö och skog. Jag sa att det var så vackert här och Inger-Anna frågade mig mycket allvarligt om jag skulle kunna leva här. Jag uppfattade det som att Inger-Anna verkligen ville veta det och jag kände efter länge. Slutligen sa jag någonting i stil med: »På sommaren, kanske.« Jag vill minnas att vi log mot varandra.

Inger-Anna verkar tycka att hon gift sig för tidigt i livet, särskilt när hon jämför sitt liv med mitt. Det är naturligtvis svårt att utifrån ett så litet stycke tolka Inger-Annas skäl för att tacka ja till frieriet. När jag läser och hör hennes svar får jag intryck-

et att hon tog chansen att ändra sitt liv när den erbjöd sig. Ett giftermål innebar ju trots allt en förbättring av hennes sociala ställning från dotter till gift kvinna. Men jag kan också höra hennes längtan efter ett helt annat liv, där hon hade haft andra valmöjligheter. När Inger-Anna säger att hon »gifte sig med den där«, så skulle det nästan kunna uppfattas som nedlåtande gentemot hennes make. Jag är säker på att så inte är fallet. Inger-Anna avsåg inte att man skulle kunna tolka det så utan var nästan lite skämtsam. Så vitt jag uppfattade det har hon levt ett bra liv tillsammans med maken och har inte ångrat sitt beslut att gifta sig med honom.

Aufolkning och kommunikationer

I citatet ovan nämner Inger-Anna också att det ännu under hennes ungdomstid, det vill säga på 1940-talet, bodde många samiska familjer utmed Stora Lulevattnet. Efter det att arbetet inom skogsbruket tog slut, flyttade emellertid många familjer till Gällivare eller till Jokkmokk för att hitta förvärvsarbete där. Idag har det blivit folktomt och många hus står övergivna eller används endast som fritidsbostäder sommartid. Inger-Anna har själv bevittnat avfolkningsprocessen vid sjösystemet med allt vad det har fört med sig. Förr fanns det ju en samisk lokalbefolkning som utgjorde grunden för samvaro i området och som gav en känsla av social gemenskap. Trots att det fortfarande bor några äldre samer kvar har det nu blivit ensligt mellan husen jämfört med hur det var förr.

En permanent bilväg till Inger-Annas hus byggdes inte förrän någon gång på 1960-talet. Innan dess var det inte så lätt, och inte speciellt bekvämt för den delen heller, att ta sig fram. Kon-

Interiör från sommarvisteskola i Gaitsaluokta, Norge.
Foto okänd. Nordiska museet.

takten med storsamhället var alltså begränsad. Längre var det häst eller skidor som gällde. När Vattenfall kom till området för att bygga Suorvadammen, plogade de en vinterväg på sjön för att forsla material till byggplatsen. Vintervägen var bra och uppskattad. Den var nästan som en landsväg. Men den fanns ju bara tillfälligt under vintern. Resten av året fick man ta sig fram med båt, speciellt på somrarna. »Å, vad man har kört mycket båt!«, säger Inger-Anna. Sedan kom motorcyklarna, som främst användes för körning på vintervägen över sjön. Sittande i en kälke som spändes bakom motorcykeln kunde Inger-Anna följa med. Nästa förbättring blev snöskotern som hon anser var mycket ändamålsenlig. Sedan byggdes vägen på land och då köpte de som hade råd bil. Inger-Anna tror att hon och maken till och med köpte en bil innan vägen var helt färdigställd. I början tvingades de lämna bilen i en mindre by i närheten och åka resten av sträckan från och till bilen med skotern. Mindre omständligt och mera bekvämt blev det först när bilvägen, som plogas vintertid, hade dragits fram ända till huset.

Om fördelarna med Mariekex och Optimuslampan

Inger-Anna verkar ha en förmåga att hitta de små glädjeämnen i en vardag som inte alltid har varit så lätt. Hennes skoltid är ett sådant exempel. Trots att hennes familj inte längre nomadiserade utan hade blivit fiskesamer, fick Inger-Anna och hennes syster i tioårsåldern lämna sina föräldrar för att gå i den beryktade kätaskolan. Det skiner igenom att det var en rätt så svår tid, men Inger-Anna berättar ändå om den som om där också hade funnits något gott.

Så flyttar de oss till nomadskolan [...] min syster och jag.

Bodde ni hemifrån då? Bodde ni på internat eller var ni inackorderade?

Ja, de där kåtorna ... du har kanske hört talas om de där kåtorna?

Ja.

Inget golv, utan det var ris och en massa barn. På kvällen bäddade de på de där [riset]. Var och en hade sin plats att bädda på. Tänk, vad det har varit intressant!

Hur var den? Trivdes du, eller hur var det?

Ja, man var väl illa tvungen att trivas.

Var man illa tvungen att trivas?

Jamen, [nog] tror jag det. För det var föräldrarna [som] placera [en där], så man var väl [tvungen att] vara där man blev placerad. Och så fick vi ... varje lördag fick vi en krona. Vi sparade ju [i] ett sådant där skrin. Varje lördag fick [vi] då från den där skrinet en krona som vi hade sparat. Sedan gick man till affären i [...] och där köpte man Mariekex. Det var ju billigt. Och så hade man väl te hemifrån. Och då kokade vi ju te och då ... de där Mariekex satt i koppen. Och de växte ju! Så man tyckte ju att det var så stort och så mycket. [Inger-Anna skrattar när hon berättar.] Men de blev ju större och större.

Var det lördagsnöjet?

Ja, lördagsnöjet, ja.

Ditt lördagsgodis?

Jag och min syster delade på det där. Ja, det var godis. Och en krona per lördag.

Inger-Anna använder sig av tekniska hjälpmedel som underlättar livet – frysskåp, tvättmaskin och bil. Utombordsmotorn gjorde att man slapp ro, vilket Inger-Anna verkligen är glad över. Men den uppfinning som hon har uppskattat mest av alla under årens gång är Optimuslampan, som var så mycket bättre än sin föregångare karbidlampan. Optimuslampan spred både ljus och värme. Ljuset var viktigt för att Inger-Anna skulle kunna se, bland annat när hon sydde, och så blev det så varmt och skönt i närheten av den.

Inger-Anna och hennes make verkar inte ha anammat konsumtionssamhällets principer och de lever inte i något materiellt överflöd. De har allt de kan behöva och verkar inte känna något behov av att omge sig med många onödiga ting.

Skolpojkar i nomadskola i Jukkasjärvi, Norrbotten, blir omstoppade av lärarinnan Ingrid Gaup 1939. Foto Borg Mesch. Nordiska museet.

Mössor utanför ett klassrum i nomadskolan i Gällivare, Lappland.
Foto Karl Heinz Henried, © Nordiska museet.

Traditionell kunskap

Ett möte mellan kultur och natur

Under de senaste två decennierna har synen på folklig kunskap och sedvänjor till viss del svängt. Från att ha betraktats som kuriosa och något av främst folkloristiskt och idéhistoriskt intresse har den folkliga kunskapen allt mer börjat ses som en komplementär vetenskap eller åtminstone vetskap. Det handlar mindre om de delar som kan anses som övertro och mer om den erfarenhetsbaserade kunskap som kommer av ett liv betydligt närmare naturen än vad vi lever nu.

Industrialiseringen, urbaniseringen och den ökade automatiseringen har lett till att vi inom det västerländska samhället till stor del har förlorat kontakt med naturen och vad den kan berätta för oss. Idag har vi högteknologiska instrument som hjälper oss att kompensera en brist i den egna förståelsen av naturen. Men vilka tydor finns i djurs ändrade beteenden, förändringar i florán och extrema väderfenomen? Vad säger dessa oss idag och vad skulle de ha sagt dem som levde för hundra–hundrafemtio år sedan? Under det senaste seklet har hela vårt samhälle förändrats till att bli extremt beroende av billig fossil energi, som

HÅKAN TUNÓN är farm. dr i farmakognosi och verksam vid Centrum för biologisk mångfald i Uppsala. Hans forskning rör främst lokal och traditionell kunskap samt etnobiologi med en särskild inriktning mot traditionell medicin.

LARS-ANDERS BAER är ordförande i Sametingets styrelse och medlem i FN:s *Permanent Forum on Indigenous Issues*, ett organ för urfolksfrågor. Han är också egenföretagare, bland annat inom rennäringen.

Än används fossila bränslen i många sammanhang. Kautokeino 2006. Foto Eva Silvén.

ger motorkraft och konstgödsel. Många tror att vi nu är framme vid »oljetoppen« och att världens oljeresurser bara kommer att minska. Ingen förväntar sig att finna några stora nya oljereserver så vad händer när oljan tar slut? Merparten av dagens livsmedelsproduktion kräver mer insatt (fossil) energi än vad man får ut i form av mat, något som borde vara oroväckande.

Framtiden i historien?

Kanske kan en del av räddningen finnas i nya högteknologiska landvinningar, men något kan vi möjligen också lära oss av äldre tiders lösningar och kunskap. Hur överlevde människor egentligen före introduktionen av fossila bränslen? Visst, de hade i allmänhet ett helt annat liv och andra och sämre lev-

nadsförhållanden än idag. Att gå tillbaka till ett ålderdomligt leverne är knappast en önskvärd lösning. Så hur kan vi genom att kombinera teknologi med gammal klokskap försäkra oss om ett gott liv även efter att oljan har sinat och den globala uppvärmningen har gjort sitt?

Under den senaste tjugofemårsperioden har ett antal av FN:s konventioner och fördrag samt andra internationella överenskommelser pekat på vikten av att inte glömma ursprungs- och lokalsamhällena i förvaltandet av naturen och sökandet efter hållbara lösningar för det framtida samhället. Det handlar om förhandlingar som rör så skilda områden som naturvård, lös-

Vårflyttning 1968,
Tuorpon sameby,
Jokkmokks socken.
Foto Rolf Kjellström,
© Nordiska museet.

ningar för en hållbar utveckling och kulturarvs- och människorättsfrågor. Förvaltningen av jorden och den biologiska mångfalden, men kanske främst de biologiska resurserna gynnas av lokalsamhällets delaktighet, nyttjandet av lokal och traditionell kunskap samt ofta ett decentraliserat beslutsfattande. Ofta, men långt ifrån alltid, känner man lokalt ett större ansvar för att förvalta resurserna så att de också räcker till kommande generationer. Stundom spelar enstaka individers egoistiska läggning ett spratt för kollektiva försök att hushålla med resurser. Inom många kulturer har därför oskrivna lagar och regler vuxit fram som förmedlar vad som är rätt och fel i nyttjandet av de gemensamma resurserna om man vill att de ska räcka inte bara till dagens befolkning utan även till kommande generationer. Det kan exempelvis handla om förhållningsregler rörande vilka djur som får jagas eller fångas. En del av detta »regelverk« gäller sådant som återfinns i vår nuvarande jaktlagstiftning, som att man inte ska jaga honor som är dräktiga eller har små ungar. Annat kan snarast jämföras med vår djurskyddslagstiftning om hur djur ska behandlas på ett etiskt sätt. Ofta ingår också en avancerad form av regelverk för vem som får genomföra olika aktiviteter på olika platser och på vilken nivå i samhället olika beslut får fattas. Det handlar således om en synnerligen sofistikerad form av regler, vett och etikett för hur man bör förhålla sig till det gemensamma landskapet och dess innevånare.

Ett mannaminne kan vara relativt kort och i ett föränderligt samhälle där många lämnar sin hembygd minskar lokalkunskapen kontinuerligt. En myndighets minne är ännu kortare då tjänstemän i karriären med täta intervall flyttar till nya tjänster. Känslan för den lokala bygden och dess särprägel är inte alltid något som kännetecknar enskilda tjänstemän eller entreprenö-

Näten dras upp i Ripasjaure, Lappland, Norrbotten.
Foto okänd. Nordiska museet.

rer, som exempelvis när man bygger hus för nära större vatten-
drag. Drömmen om fritidshus med strandtomt innebär att även
gamla kända översvämningsområden bebyggs med personliga
tragedier som följd de år då vattenståndet är »ovanligt« högt.
Den lokala kunskapen i en sådan trakt innefattar däremot för-
modligen historier om tidigare översvämningar och om vilka
områden som inte kan anses vara säkra.

Knivslida från Jukkasjärvi socken, Torne lappmark, Lappland. Foto Bertil Wreting, © Nordiska museet.

Lokalbefolkningens kunskap om sitt närområde bör därför betraktas som en mycket viktig resurs i samhällsplaneringen. Praktisk kunskap om hur snön samlas i drivor i landskapet vintertid borde vara viktig bakgrundsinformation inför väg- och järnvägsbyggen. Dessutom har lokalbefolkningen ofta en särskild känsla för hembygden som kan bidra till att de lokala resurserna brukas på ett mer hållbart sätt. Man kan relativt tidigt se om det är en obalans i det lokala systemet och vidta åtgärder. I vår internationaliserade värld lider de flesta på grund av okunskap inte av att resurserna ödas någon annanstans, kanske till och med på en annan kontinent. Okunskap är kanske också en av anledningarna till att många av de biologiska resurserna i marina miljöer idag totalförstörs. De flesta av oss kan inte se vad som händer under vattenytan.

Ett immateriellt kulturarv

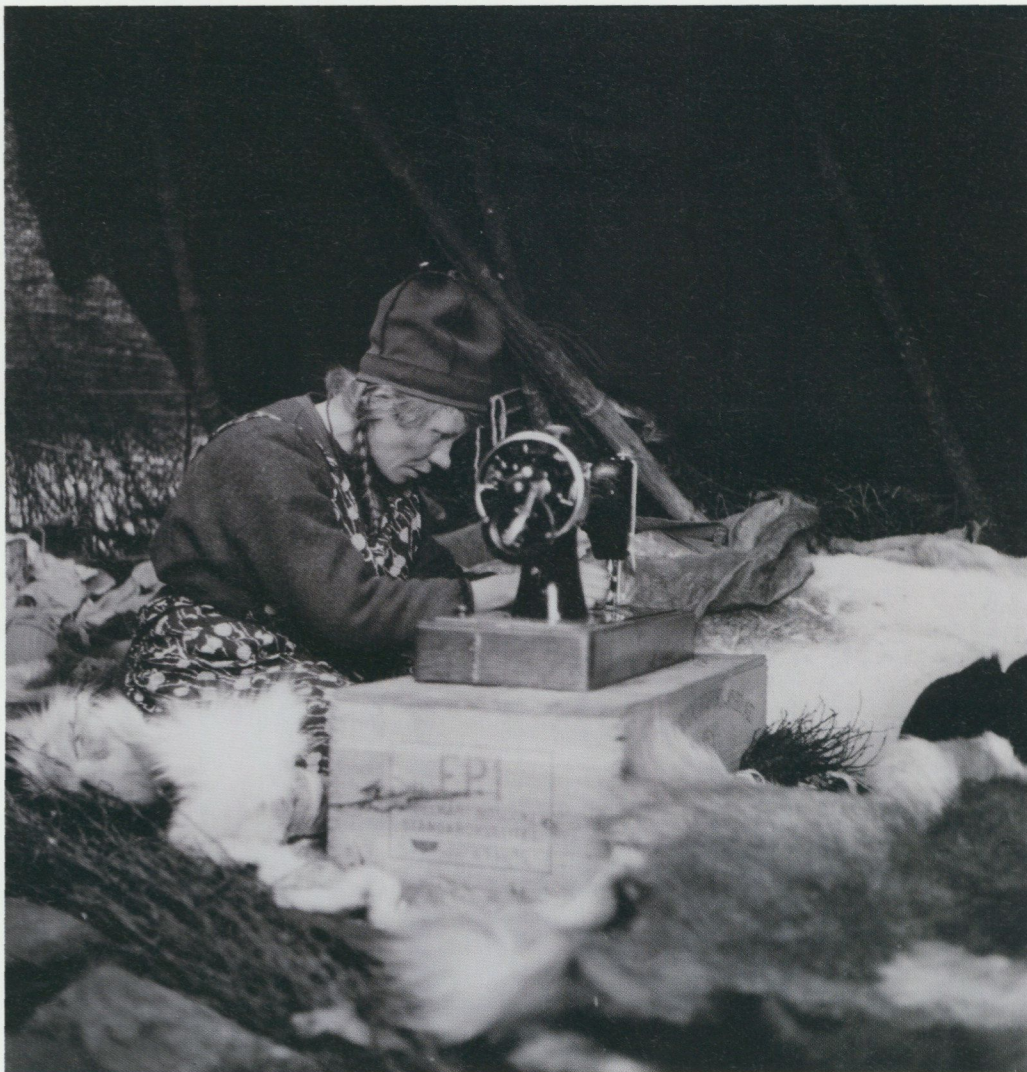
Traditionell kunskap är därför långt mer än enbart en kulturhistorisk företeelse. Det handlar om ett viktigt möte mellan natur och kultur som kan visa sig vara användbart även för framtiden. Med traditionell kunskap brukar man mena den praktiska, erfarenhetsbaserade kunskap som traderas från generation till generation. Hela tiden anpassas den till nya förhållanden och påverkas av nya intryck från omkringliggande kulturer eller mer långväga besökare. Kunskapens helhet, kunskapssystemet, och natursynen är kärnan utifrån vilken intryck bearbetas och förkastas eller inkluderas. Man brukar mena att det traditionella kunskapssystemet är en sammanhållen enhet bestående av världsbilden/religionen, språket och den traditionella kunskapen. Den sistnämnda delas ofta i eko-

En elev väljer bland renhorn
i slöjden i nomadskolan i
Gällivare, Lappland 1955.
Foto Karl Heinz Hernried,
© Nordiska museet.

Samisk trumma, detalj med
figurer. Foto Mats Landin,
© Nordiska museet.

Inga Pirtsi syr på maskin i sin kåta. Jokkmokks socken, Lule lappmark, Norrbottens län. Foto Ludvig Wästfelt. Nordiska museet.

logisk kunskap (praktiskt inriktad kunskap, »hantverksskicklighet«, kunskapen om landskapet) och folkloristik (sång, musik och dans, berättarteknik samt grafisk design i form av tecken, symboler, mönster, former och färger). En viktig del är naturligtvis också de traditionella formerna av trädning och kunskapsöverföring. Sammantaget bildar detta folkkulturen och den nationella/etniska identiteten.

Inom FN:s konvention om biologisk mångfald framhåller man enheten »traditionell kunskap, traditionella sedvänjor och traditionella innovationer« – det sistnämnda handlar om nya företeelser som skapats inom det traditionella kunskapssystemet, en vidareutveckling av traditionell kunskap. Att kulturen är beroende av näringarna och språket och tvärtom kanske är alltför uppenbart. Det finns ingen anledning för de samiska språken att ha så många ord för snö om man inte är beroende av skidor för transport och renskötsel. Med snöskoterns intåg har behovet av en språklig rikedom för snö också minskat. Och utan rennäringen finns ingen anledning att ha en exakt beskrivande nomenklatur för att särskilja olika renar. På samma sätt försvinner behovet av praktisk kunskap när förutsättningarna ändras.

Under hösten 2003 antogs konventionen om skydd för det immateriella kulturarvet av Unescos generalförsamling. Den är ännu inte ratificerad av Sverige. Syftet med konventionen är att bevara folkkulturen, det vill säga såväl traditionell kunskap och sedvänjor som traditionell hantverkskunskap. Det är viktigt i ett sådant arbete att inte glömma bort det faktum att en stor del av vår kulturella identitet vilar på synnerligen jordnära, praktiska kunskaper om naturen, som dessutom är mycket lätta att förlora när vi distanserar oss från naturen.

Dräktbroderi, tenne-tråd, lapptechnik. Foto Mats Landin, © Nordiska museet.

Det samiska initiativet

Skolsystemet och dess utformning belönar den som tänker enligt just detta system och försvarar för andra tänkesätt. Skolan styr eleverna i en riktning och skapar uniformitet. Liksom de flesta andra urfolk har samerna tvingats in i nationalstatens samhälle och skolsystem utan hänsyn till hur förenligt det är med den samiska världsbilden och kulturen. På så sätt har människor bestulits på sin etniska eller lokala kulturella identitet.

Skolsystemets likriktning drabbar inte bara samer utan även andra grupper i samhället. På samma sätt som det finns modersmålsundervisning kanske man borde utveckla systemet med undervisning i den egna kulturen och fundera på vilka delar av undervisningen som motverkar kulturellt tänkande. Att jorden är rund och att evolutionen har ägt rum måste anses vetenskapligt bevisat även om det finns de som ifrågasätter det. Det finns en mängd sanna sanningar, men sannolikt också ett otal »fakta« som snarare är uppfattningar eller sådant som hör hemma inom avdelningen »akademisk folktro«. Vetenskaplig metodik behöver inte alltid skilja sig från folklig iakttagelseförmåga, minnen från tidigare år och en folklig analys av trender. Nog måste vi ändå medge att även akademiskt meriterade ibland ägnar sig åt friare tolkningar än vad det bakomliggande faktaunderlaget medger?

I urfolkssammanhang talas ofta om dekolonialisering, det vill säga att försöka återfinna den egna kulturen och traditionerna och inte låta förhärskande officiella »sanningar« stå oemotsagda, att våga tro på sitt eget ursprung och sina egna sedvänjor. Det kan emellertid innebära en fara för nykonstruktion av traditionella föreställningar och företeelser som egentligen aldrig har förekommit historiskt. Men repatriering, alltså när

Foto Mats Landin,
© Nordiska museet.

Lärare och elev i nomadskolan
i Gällivare, Lappland 1955.
Foto Karl Heinz Hernried,
© Nordiska museet.

Barn äter kvanne.
Vilasund, Umbyns
lappby, Artfjället 1935.
Foto Ernst Manker,
© Nordiska museet.

kunskap, föremål eller mänskliga kvarlevor återbördas till sitt ursprungsområde, är ett fenomen som har en stor symbolisk betydelse för den etniska självkänslan. Rätten att själv få bestämma över bilden av sin egen historia, kunskap och kultur är något som urfolk över hela världen ropar efter och kräver. Sådan lokal nationalism kan naturligtvis också utgöra ett hot mot själva nationalstaten som företeelse.

Samerna har genom historien blivit studerade, utforskade och fått sin kultur vänd ut och in. Under 2006 har Sametinget och Naptek (Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald) gemensamt inlett ett arbete kallat »det samiska initiativet«. Syftet är att initiera en nationell kartläggning av samernas nyttjande av och förhållande till naturen och dess innehållare. Tanken är att dokumentationsarbetet denna gång utförs av olika grupperingar inom det samiska samhället och inte av utifrån kommande forskare. Under 2007 inleddes »det samiska initiativet« med åtta lokala pilotprojekt och arbetet kommer successivt att utökas. Samernas egna prioriteringar när det gäller hur kulturen speglas och vilka delar som framhävs ska förhoppningsvis nyansera den tidigare bilden av det traditionella samiska livet.

I dag förordar man internationellt att forskare och andra som arbetar med andra kulturers traditionella kunskap ska tillämpa »i förväg avgivet informerat godkännande« (prior informed consent/prior informed approval, PIC/PIA), det vill säga att man noggrant och på lämpligt sätt informerar de berörda om vad syftet med studien är och vilka möjliga följder ett deltagande kan få. Forskningen bör i högre utsträckning utgå från folkets vilja än forskarsamhällets agenda.

Rätten till traditionell kunskap

När det handlar om lokal och traditionell kunskap hamnar man ofta i frågor som rör immaterialrätt – hur multinationella företag tar patent på andra folks kunskaper och växtsorter för att tjäna grova pengar. Detta har naturligtvis inträffat och ligger helt i den koloniala andan. Tidigare åkte västerlandets representanter till kolonierna och skaffade sig med vapenmakt kontroll över naturresurser och andra värden. Det finns många exempel där folklig kunskap har lett till utvecklandet av läkemedel, och vissa spelar fortfarande en viktig roll inom den moderna medicinen. I snart åtta år har WIPO (World Intellectual Property Organization) haft en särskild arbetsgrupp. Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, med uppgift att diskutera rättighetsfrågor vad gäller traditionell kunskap och genetiska resurser. Man kan säga att avsikten är att utreda om det västerländska immaterialrättsliga systemet med patent, varumärkesskydd och liknande är adekvat för att skydda kollektivt ägd traditionell kunskap från missbruk, och om inte – vilket system ska man använda istället?

Västerlandets patentsystem ger *en* patenträttsinnehavare rätt att tillfälligt under ett antal år exklusivt få dra nytta av en upptäckt eller uppfinning. Därefter är upptäckten fri för alla andra att slå mynt av. Upptäckten ska emellertid vara ny och ej tidigare beskriven samtidigt som tillämpningen inte får vara alltför uppenbar om någon ska kunna få patent på den. Ofta menar man dock med nyhetsvärde att tillämpningen inte ska ha varit beskriven i litteraturen, vilket gör att muntlig kunskap bland urfolk befinner sig i en definitionsmässig gråzon. Är den ny eller inte? Är den känd eller inte? Frågan kan verka vansin-

Armbandet har märkning-
en »Sámi duodji – same-
slöjd« som gynnar samiska
slöjdare som kollektiv.
Foto Peter Segemark,
© Nordiska museet.

Mjölkning av renvajor för att få kaffebrädd. Tossåsens sameby, Jämtland 1935.
Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

nig, men det finns ett antal internationellt kända exempel där ett folks kunskap plötsligt har patenterats av en utomstående som en ny uppfinning. När det handlar om kollektiv kunskap som har utvecklats under generationer kan man fråga sig vem som har rätt att ta patent på den och om det överhuvudtaget är möjligt. Vem äger kollektiv kunskap? Vem har rätt att slå mynt av den? Systemet med patent-, varumärkes- och mönsterskydd

Elin Ragnhild Prost, 4 år, mjölkar en get i Vittangi 1948. Torne lappmark, Karesuando socken, Vikkusjärvi. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

är anpassat efter ett individuellt ägande och inte ett kollektivt. Trots att undantag finns måste man emellertid ändå konstatera att en mycket stor andel av den traditionella kunskapen är lokal i sin tillämpning och därför inte av ekonomiskt intresse utanför det egna sammanhanget.

För svenskt vidkommande finns en lagstiftning rörande renskötseln som gör den exklusiv för samer och att eventuell traditionell kunskap kopplad till denna oftast inte är »användbar« för andra. Ett annat mer ekonomiskt intressant område är sameslöjden, som kan locka lycksökare. Mycket av kunskapen inom hemslöjden är ju relativt allmängiltig och bygger på kulturöverskridande förnyelse. Men med hjälp av märkningen »Sámi duodji – Sameslöjd« har ambitionen varit att skapa ett positivt mervärde för produkter från samiska slöjdare, mer användbart än ett tillfälligt patentskydd. Den har därigenom blivit en kollektiv exklusivitet som gynnar samtliga slöjdande samer. Att skydda etnisk traditionell kunskap är inte nödvändigtvis ett självändamål, men det fordrar en innovativ fantasi inom det gängse immaterialrättsliga systemet. Man har på olika platser i världen dessutom instiftat särskilda lagar, sui generis-skydd av traditionell kunskap, som i kombination med konventionell immaterialrätt kan skapa ett hyggligt fungerande system. Det stora problemet på de flesta håll i världen är ändå att tillämpa det befintliga skyddet i praktiken.

Det är trots allt lätt att konstatera att vi befinner oss i en omvälvande period och att det kommer att hända mycket både nationellt och internationellt inom detta område inom de närmaste åren. Urfolkens rättigheter kommer med all säkerhet att stärkas ytterligare, både i Sverige och internationellt.

Att göra ett samiskt kulturarv synligt

Museernas magasin rymmer underbara skatter. Det har jag fått erfara under det senaste året då jag haft förmånen att få besöka en rad svenska museer för att se på deras samiska föremål. Samiska föremål finns på museer i hela Sverige, ja i hela Norden och också i övriga Europa. I Sverige finns trettiofem museer och ett trettiotal same- och hembygdsföreningar med totalt cirka 25 000 samiska föremål. Antalet föremål i de enskilda samlingarna varierar från några enstaka till flera hundra och i några fall tusentals.

Souvenir, renrajd. Tillverkad av Runo Lette. Skellefteå museums samling.
Foto Roger Nylund. Skellefteå museum.

SUNNA KUOLJOK är etnolog och intendent vid Åjtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum. Hon är ansvarig för museets kulturhistoriska föremålssamling.

Projekt med flera syften

Anledningen till mina besök har varit projektet *Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage*, ett samarbetsprojekt mellan tre samiska museer: Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum i Jokkmokk, Siida Samemuseum i Enare i Finland och Varanger Samiske Museum i Varanger i Norge. Projektet pågick under arton månader 2006 och 2007. Resultatet finns sedan december 2007 presenterat på internet under adressen: www.samicollection.org.

Arbetet gick ut på att inventera och samla in uppgifter om varje enskilt samiskt föremål på museer i Norden och lägga in uppgifterna i en databas, tillgänglig på internet. Projektet hade huvudsakligen tre syften. Det första var att få fram information om samiska föremål i museer eller andra offentliga institutioner i Norden. Det andra var att lyfta fram frågan om förvaltningen av det samiska kulturarvet, som idag är organiserad på olika sätt i de olika nordiska länderna och det tredje var att förbättra tillgängligheten för samerna själva. Liksom andra urfolk har samerna under de senaste åren aktualiserat frågan om det kulturarv som befinner sig på museer och forskningsinstitutioner, och kraven från samerna som urfolk på att deras kulturarv bör tillbakaföras till Sápmi har ökat. Kunskap om det egna kulturarvet och den egna historien är en grund för forandet av identiteten och en möjlighet att upprätthålla kulturell särprägel. Det är också en förutsättning för att på jämlik nivå kunna delta i forandet av samhället. För att utreda rättigheterna till det materiella samiska kulturarvet och dryfta återföringsfrågor ansågs det nödvändigt med en översikt över föremål och uppgifter knutna till dessa.

Tack vare stöd från EU och nationella finansärer i Finland,

Detalj av knivslida av renhorn och läder. Tillverkad av Pava Katisson Fankki. Åjtte museums samling. Foto Jan Gustavsson. Åjtte.

Benholkar insamlade 1910 i Lujaure, Kolahalvön. Världskulturmuseets samling. Foto Ferenc Schwetz. Världskulturmuseet.

Norge och Sverige har projektet varit möjligt att genomföra. De tre samiska museerna har vart och ett ansvarat för »sitt« land. Uppgifter har samlats in på plats i museer i Finland, Norge och Sverige eller genom att museer skickat in uppgifter, ibland i digital form. Att få teknik att fungera problemfritt är dock inte alltid så lätt. Konverteringen av det digitala materialet från museernas databaser till projektets databas visade sig vara mer komplicerat än förväntat. Därför pågår ännu arbetet med att lägga in information i databasen. Ett par museer har valt att hänvisa till egna hemsidor, där deras samlingar är sökbara. I några fall har museer inte skickat kataloguppgifter eller avstått från att ingå i databasen. En annan svårighet var de samiska bokstäverna. För projektet var det viktigt att kunna skriva in samisk text på rätt sätt, men det var svårt att hitta en databas där detta var möjligt. Ännu i skrivande stund visas inte alla de skoltsamiska tecknen rätt på internet.

I anslutning till projektet hölls den 3–5 oktober 2007 vid Siida museum i Enare ett seminarium, som belyste frågor i anslutning till projektets teman: repatriering och tillgänglighet till museisamlingar. Seminariets syfte var att ge museipersonal och politiker möjligheter att diskutera förvaltandet av de samiska föremålssamlingarna och det samiska kulturarvet i framtiden. I seminariet deltog ett sextiotal personer.

Samlat, bevarat och diskuterat

Redan före detta projekt har frågan om samiska museiföremål diskuterats bland samiska politiker i de nordiska länderna. Tre tidigare inventeringar för att kartlägga samiska samlingar har genomförts i Sverige. 1980 gjorde Inga-Maria Mulk och

Kista. Tidigare ägare Helena Skum, hustru till konstnären Nils Nilsson Skum. Världskulturmuseets samling. Foto Ferenc Schwetz. Världskulturmuseet.

Mjölkstäva. Etnografiska museets samling, deponerad på Ájtte museum i Jokkmokk. Foto Jan Gustavsson. Ájtte.

Sydsamisk silverkrage. Åjtte museums samling. Foto Jan Gustavsson. Åjtte.

Sydsamisk kvinnokolt och barmkläde från Laxfjället, Tärna. Finns på Hallands läns museum i Halmstad. Foto Jan Svensson. Läns museet Halmstad.

Marianne Nilsson en översiktlig inventering av större samiska föremålssamlingar i Sverige på uppdrag av Statens kulturråd. Resultatet skulle ge Kulturrådet större klarhet i frågan om museernas ansvar samt information om samernas behov och önskemål. 1984 skickade Statens historiska museum ut en enkät angående samiskt skelettmaterial i samlingar. Enkäten skickades till läns museer och andra större museer i Norrland samt till landets anatomiska institutioner. År 2003 och 2004 genomförde Åjtte projektet *Återförande av samiska föremål*. Bakgrunden var ett beslut av Sametinget år 2000 att utreda möjligheterna för återbördande av det samiska kulturarvet. Projektresultatet finns redovisat i en rapport, innehållande en översikt över samiskt kulturhistoriskt och arkeologiskt material på institutioner och museer i Sverige och i Europa, med fokus på religiösa föremål och mänskliga kvarlevor.

Så här i historiens ljus kan vi inte vara annat än tacksamma för att museer har samlat samiska föremål. På så sätt har de bevarats. Men idag har de flesta museer med samiska samlingar ingen verksamhet inriktad på samer, ingen eller liten kunskap om samisk kultur och bedriver inte heller någon aktiv insamling av samiska föremål.

Den definition på ett samiskt föremål som användes inom det senaste projektet var: ett objekt som tillverkats, ägts eller använts av en same. Det betyder att även industritillverkade föremål ingår i undersökningen, till exempel en mobiltelefon, om den använts av en same. Sådana saker är ovanliga på de flesta museer, men finns i Åjttes samling. Samiska föremål på svenska museer är i allmänhet handtillverkade bruksting från tiden före 1950, som kläder, husgeråd, redskap, föremål med anknytning till den nomadiserande renskötseln samt samiskt silver. Det

finns även material med anknytning till samisk religion, som seitar, trummor och lämningar från offerplatser och gravplatser samt skelett och skelettdelar, framförallt från arkeologiska undersökningar, men även från anatomiska samlingar.

Några typer av föremål har särskilt stort symbolvärde för samerna. Det gäller trummorna som vittnar om övergrepp och kolonialism och är de äldsta tydligt samiska föremål som finns bevarade. Trummornas och seitarnas ursprungliga betydelse som sakrala objekt gör att många samer anser att de ska hanteras med respekt och varsamhet. Det gäller även de mänskliga kvarlevor som grävdes upp på kyrkogårdar och samlades in. Under 2007 aktualiserades frågan när svenska sametinget återkrävde samiska skelett från museer och institutioner i Sverige.

Halsprydnad för ren. Insamlad 1910 i Lujaure, Kolahalvön. Världskulturmuseets samling. Foto Ferenc Schwetz. Världskulturmuseet.

Museer med samiska föremål

Totalt trettiofem svenska museer har tillsammans cirka 23 000 samiska föremål i sina samlingar. Bland dem arton av de trettiofem läns museerna. Under en period runt sekelskiftet 1900 var intresset för samer stort på museerna, en av anledningarna var kanske – förutom nyfikenheten på det annorlunda – den då spridda uppfattningen att samerna var ett folk på utdöende som det gällde att dokumentera medan tid fanns. När exempelvis Malmö museistyrelse 1911 sökte medel för en utbyggnad av museet skrev man således om den etnografiska samlingen:

Men dessa samlingar förtjäna i hög grad att utvecklas, särdeles som i hela södra Sverige intet offentligt etnografiskt museum finns. Redan för att åskådliggöra skolornas undervisning i geografi hava de stor betydelse men än mer för att ge allmänheten bilder från lägre stående folks liv, som åskådliggöra den utvecklingsgång alla folk hava på ett eller annat sätt genomgått, kulturfolkens tidigare stadier i religion och samhällsliv, i hantverk, industri och konst, och i dagligt liv. Särskilt torde här böra inrymmas en avdelning för lapparnas liv, den folkstam, som ända till våra dagar i vårt eget land levat ett nomadliv, som snart nog torde vara förbi.

Några årtionden in på 1900-talet inriktades läns museernas verksamhet på det egna länet och därmed var det för de flesta inte längre aktuellt att förvärva föremål från samisk kultur.

I vår undersökning har totalt tjugofem hembygdsföreningar och sameföreningar svarat att de har samiska föremål i sin ägo, men vi känner till ytterligare sex. Tillsammans har de

Träask från lulesamiskt område. Helsingborgs museums samling.
Foto Sven-Olof Larsén.
Helsingborgs museum.

Knopp på körstav. Helsingborgs museums samling.
Foto Sven-Olof Larsén.
Helsingborgs museum.

cirka 2 000 föremål. Ofta är det saker från socknen eller regionen, som skänkts till föreningarna. De enskilda hembygdsföreningarna har som mest 500 föremål och som minst något enstaka i sina samlingar. Flera föreningar driver egna museer, som vanligtvis är öppna på sommaren.

Stora samlingar av samiska kulturhistoriska föremål har:

Nordiska museet, Stockholm	6 260 inventarienummer
Åjtte, Jokkmokk	7 500 inventarienummer*
Silvremuseet, Arjeplog	4 000–6 000 föremål
Norrbottens museum, Luleå	1 000 föremål
Världskulturmuseet, Göteborg	865 föremål
Västerbottens läns museum, Umeå	767 föremål
Jämtlands läns museum, Östersund	500 föremål
Etnografiska museet, Stockholm	500 föremål**
Murberget, Läns museet Västernorrland, Härnösand	300 föremål
Fjällmuseet, Funäsdalen	200 föremål
Kulturen i Lund	178 föremål
Kulturmagasinet, Helsingborg	100 föremål

*Åjttes kulturhistoriska samlingar är ej uppdelade utifrån etnicitet, där finns föremål som ägts, tillverkats och brukats av både samer och icke-samer.

** Sedan 1988 är Etnografiska museets samling deponerad på Åjtte.

Inblickar i samlingarna

Följande museer i Sverige besöktes inom ramen för projektet: Världskulturmuseet i Göteborg; Västerbottens läns museum, Umeå; Skellefteå museum; Hallands länsmuseum, Halmstad; Malmö museer; Kulturen i Lund samt Helsingborgs museum. Avsikten var att få en bättre inblick i samlingarna än vad enbart kataloguppgifterna kunde ge.

Museerna har i sin katalogisering angett föremålen som lap-ska eller samiska och har på så sätt överblick över det samiska materialet. Ibland saknas uppgifter om föremålens ursprung, ut-om att de är köpta från antikhandel eller skänkta av någon som bor i museets verksamhetsområde. Det mesta har varit i god kondition, men det finns också föremål som varit utsatta för svåra angrepp av skadedjur, främst de av päls och ull. Mycket roligt har det varit att hitta ytterligare information, som uppgif-ter om tidigare ägare eller brukare. Kanske har det funnits ett brev i anslutning till en gåva eller så har korta meningar i kata-logen skapat ett extra värde.

Vid Hallands läns museum i Halmstad finns en mycket liten samling, bara sexton föremål, främst sydsamiska. En sydsamisk kvinnodräkt med dräktdelar är skänkt av en Halmstadbo och i ett brev i anslutning till gåvan har givaren lämnat information om koltens tidigare ägare och historia. Man får till exempel ve-ta att han köpt den 1913 av »den gamla lapskan Maria Sjul-son, Laxfjället, Geutasjöns nordvästra ände« och att den till-hört hennes mormor, som spunnit garnet, vävt tyget och sedan sytt koltan. Det som glädde mig extra mycket var att givaren även antecknat den samiska benämningen på varje föremål.

Vid Malmö museer är de flesta av de samiska föremålen från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Tjugoen styck-

Nordsamiskt bälte. Nordiska museets samling. Foto Peter Segemark, © Nordiska museet.

en, främst dräkter och dräktdelar, är inköpta i »Laidjaur mellan Kwickjock och Stora Sjöfallet« år 1899. Kvinnokolten är fantasirikt dekorerad med uddklippt kläde och ett vävt kvinnobälte har klara färger, som inte alls är blekta. Vid Kulturen i Lund finns flera föremål deponerade från Lunds universitets historiska museum, till exempel en lulesamisk päls med tenn-

broderad krage, mig veterligt den enda i sitt slag i Sverige, och ett bälte med gjutna små tennplåtar. Dessa föremål kom till museet 1821. Bältet liknar det som är avbildat på den kända tavlan från 1737 föreställande Carl von Linné klädd i samisk dräkt. På Kulturen finns också en stor samling samiskt silver. Vid Helsingborgs museum har de flesta samiska föremål geografiska uppgifter om ursprung. Här finns drygt femtio inventarienummer som ägts av Nils Paulus Ländta, Lule lappmark, och som förvärvades 1908.

Världskulturmuseet i Göteborg har i sin samling samiska föremål som arkeologen Gustaf Hallström 1910 samlade in i Lujjure på Kolahalvön. Samme Hallström förde 1915 med sig drygt 30 föremål från ett »lappläger väster om Kåtjasjauere, Luleälvens källor, Lule lappmark«. Platsen, belägen norr om fjället Áhkká, ligger sedan 1940 under vatten, överdämt av Áhkájávrrre. På museet finns vidare ett femtiotal föremål från vardera författaren Johan Turi och konstnären Nils Nilsson Skum samt cirka två hundra från sydsamiskt område, från Härjedalen och Tärnaområdet.

Återföring av kunskap

Vårt projekt slutade i november 2007, men Ájtte kommer att fortsätta att uppdatera informationen i databasen med ytterligare uppgifter om samiska föremål både från den egna samlingen och från andra museer och hembygdsgårdar i Sverige. Genom projektet har viktiga kontakter skapats med museer med samiska samlingar och mycket information om samiska föremål på museer har tagits fram och genom projektet börjat återföras till samerna, liksom till andra intresserade. Muse-

ernas samlingar har ett stort värde som källmaterial för den samiska kulturen. Kunskapen om föremålen, liksom kompetensen att tolka dem och sätta in dem i ett sammanhang, finns framförallt hos samerna själva. Förhoppningsvis är projektet bara en början på återförandet av samiskt kulturarv, där vi i framtiden kan repatriera inte bara kunskap utan även föremål till samiska museer nära den samiska befolkningen. Men vi får inte glömma att samiska föremål även i fortsättningen måste finnas på museer utanför Sápmi, för att där kunna berätta om den samiska kulturen.

Same med ren och ackja. Tillverkad av Runo Lette. Skellefteå museums samling.
Foto Roger Nylund. Skellefteå museum.

En länk mellan kalfjäll och avgas

VICTORIA HARNESK

är artist, skribent och samhällsdebattör. Hon är styrelseledamot i SSR, Samernas Riksförbund, och ingick i referensgruppen för Nordiska museets utställning *Sápmi*. Hon skriver alla vardagar på sin blogg www.vhjoj.se.

I skolböcker har man fram till idag kunnat läsa om trollgubbar och trolltrummor men nästan inget om samiska kvinnor och modern renskötsel. Den stereotypa bilden av samer hindrar utveckling vilket fått mig att ägna mycket tid åt att fundera över och försöka åstadkomma en förändring. »Jag har bott vid en landsväg i hela mitt liv och sett människor komma och gå.« Så börjar en folkjär svensk sång. Själv växte jag upp i Sirges sameby och tillbringade barndomens somrar på en backe i Enonjalme vid Svenska Turistföreningens brygga. En utpost i obygdén där många packar om ryggsäcken och får sitt första möte med det som kallas vildmark, medan andra åter närmar sig civilisationen efter mödosam vandring. Det är lätt att se – eller snarare lukta sig till – åt vilket håll de är på väg. Det hände sig att turister som försökte se in klättrade på vår kåta så torven rasade. Mamma skyltade »Klättra ej på vårt hus« medan farmor vaktade utedasset. Hon skrev med spritpenna på väggen »Försvinn« och »Här bajsar bara samer«, en ritad döds-kalle gjorde budskapet internationellt. Om morgnarna just när vi avslutat dagens fiske anlände morgonbåten. För passa-

STF:s båt Akka på 1960-talet i båtleden in mot fjällen vid Ritsemjokk med Akkamassivet i bakgrunden. 1968 började M/s Storlule trafikera Akkajaure. Foto Gustav Hansson, STF. Nordiska museet.

Victoria, två och ett halvt år, fotograferad av mamma på gården i Porjus hösten 1974. Foto Margaretha Dahl Sandling.

gerarna var platsen ett äventyr, för mig var den det enda jag visste. Förundrad såg jag storstadsfröknar i högklackade gummistövlar ta sig fram över stenskravlet, entusiaster med elektrisk bandspelare och vad som dolt sig inuti i alla välfyllda packningar är jag tacksam för att inte veta. Men det utspelade sig också många fantastiska kulturmöten och många turister blev familjens vänner för livet. De slog sig ned vid elden i farmors kåta, vi bjöd på kaffe och sålde slöjd och rökt fisk om vi hade någon. Det var där mitt liv som kulturambassadör började. Människor vandrar förbi än idag och min familj livnär sig fortfarande på rennäring. Men själv är jag bosatt på Lidingö och ger information mer organiserat än vid de spontana mötena till fjälls. Mycket har förändrats men frågorna är desamma. När mina far- och morföräldrar tvångsförflyttades till

området fanns där en kedja av glittrande fjällsjöar. Idag är det norra Europas största vattenmagasin, vågorna går hårda, flytved sargar fiskenäten och stränderna består av frilagda stenmassor. De gamla kåtaplatserna ligger under vatten och Vattenfall skördar miljardvinster. Allt eftersom marken eroderar flyttar vi allt högre uppför backen. Farmor lever inte längre och hennes kåta står inte kvar. Men renens betesbehov består och anpassningsförmågan som fått renskötaren att överleva århundraden i minoritet. Min mormor föddes under vårflyttningen 1927, tre dagar senare fortsatte färden med

mormor nedbäddad i en ackja bakom den snällaste av körrenar. Jag växte upp på sjuttioalet när motoriseringen hade gjort sitt intåg. Vårflytten gick med skoter och skidor från trakterna runt Harads, genom Muddus urskog och gjorde stopp vid skiljningshagen i Porjus. Vidare gick färden upp efter Stora Lulevattnet, förbi de bofasta familjerna i Ålloluokta där den gamla arbetshästen beskådade den årliga tilldragelsen under lugg. Hundskall blandades med renskällor och svordomar från renskötare som fastnat i snöstöpet med sin Ockelbo 300. Nära fyrtio mil skulle tillryggaläggas innan målet – kalvningslandet vid de norska gränsfjällen. Jag gick lågstadiet i Porjus, efter dagar av tjat bestod framgången i att, fastklängd bakom pappa, få följa renhjorden till Ålloluokta. Där, vid den rufsiga hästen och bilvägens ände, slutade alltid längtans färd. Mamma mötte upp och det bar tillbaka i en gul Volvo 142:a som hon körde iförd gigantiska skoterskor, fodrad militärmössa med nedfällda öronlappar och immiga glasögon. Inlindad likt en kåldolme i grön- och orangefärgad filt tryckte jag näsan mot rutan för att få en sista skymt av renhjorden som försvann. Isarna på vattenmagasinet är opålitliga, idag bokas lastbil för djurtransport och rovdjurens radiosändare vägleder vart man bör vara vaksam. Tjårade lasso och Tegnässkidor i trä har bytts mot modern plastfiber. Vadmal, gummi och renskinn har blivit Goretex. Kåtor har ersatts med fjällstugor där solceller och brummande elverk förser familjerna med alla bekvämligheter som tolv volt kan erbjuda. Men walkie-talkien som revolutionerade min barndom utmanar ännu ny teknik trots att den i det närmaste är cementerad i sitt utförande. Den som vill ringa mellan stugorna i Enonjalme får använda komradion som låter alla höra vad som sägs. Då känns det som att

tiden står stilla, men när jag ser mig om efter kåtans risade golv är det enda som minner om det en härva av laddare till mobiltelefoner för entusiaster. Att betala räkningar och kommunicera via internet är en utopi – men inte länge till. Kvinnor i Sirges deltar i spetsforskning för »långsamt internet« i fjällen, Delayed Tolerant Network. Idén är att information ska hoppa mellan noder som fästs på renar, helikoptrar och annat som rör sig. Omvärlden vet inte mycket om sådant. Granskningar av dagens skolböcker visar att bilden av samerna är torftig och fragmentarisk, där finns knappast något om kvinnor och modern renskötsel. Inte heller står att läsa om att lagstiftning för samebyar baserar sig på förarbeten från 1800-talet då samer betraktades inkapabla att äga den mark de levte på i århundraden. Hur ska framtidens beslutsfattare kunna fatta rättvisa beslut även för samer när de vet så lite? Bristen på grundkunskap gör det svårt att föra konstruktiva dialoger. Att tala grundläggande till barn är en sak men att tala till dem som har makt på samma nivå ter sig inte särskilt lustigt. Jag minns en intervju i SVT:s nyheter när den kvinnliga reportern inledde med: »Samer och andra invandrare ...«. Jag log, om än något stelt, och rättade »samer är inte invandrare«, inom bords tänkte jag att botten var nådd. Efteråt fick jag idén att skriva en historiebok så att alla skulle förstå. Men efter en titt i min egen bokhylla konstaterade jag att det finns gott om historiskt material och regeringsutredningar för den som vill läsa. Problemet måste finnas någon annanstans. Samer har genom tiderna skildrats av andra. Kejserliga skrivare har återgett ett säreget och jämställt folk som lämnat barn i vaggor hängande på trädgrenar. Medan de små sög på en torr, saltad köttbit jagade kvinnor och män sida vid sida på skidor över snö-

täckta vidder. Berättelserna har varierat utifrån tidsepok men gemensamt är att de sagt mer om berättaren än om samerna. Häromåret skulle ännu en utställning uppföras om oss, Nordiska museets tidigare utställning hade plockats ned efter att ha blivit både otidsenlig och skamfilad. Jag tillfrågades om att representera Svenska Samernas Riksförbund i en samisk referensgrupp för utställningen. Självklart tackade jag ja! Under ungefär ett år träffades vi i museets vackra lokaler på Djurgården. Till sist stod vi i museets magasin där århundraden av det svenska bondesamhällets skatter under tystnad umgås med svunnen samisk kultur. Hyllmeter efter hyllmeter av stort och smått. Jag kastades mellan nyfikenhet och sorg över vad som försvunnit. Föremålen talde till mig, vissa bråkade om min uppmärksamhet medan andra teg stilla. Mina händer formades runt en pytteliten spetskantad mössa som rörde vid

Victoria Harnesk i mötet med Nordiska museets föremålssamlingar våren 2006. Foto Eva Silvéen.

en sträng i mitt inre. Vem var flickan som burit den och hur blev hennes liv? Jag drog ut en låda med mansbyxor sydda av skinn. Sålde de eller rövades de bort? Stod han där med rumpan bar när de gav sig av med hans byxor? Jag såg samiska barnvagnar stå på rad, intill dem fanns stenar och träbeläten. Jag rös till när jag plötsligt förstod att det var seitar. De mäktiga föremålen fascinerade mig, är det bara märkliga formationer vilka som helst – eller som enligt folktron gudabesjälade väsen?! Jag frestades att röra vid dem men vågade inte sträcka fram handen. Det var dags att gå vidare, ovilligt lämnade jag barnens sovplatser likt offer till gudarna. Utställningsarbetet var som en lång resa av nästintill filosofiska seanser. Från första synopsis som, på förandledd fråga, förklarades kunna liknas vid ett skelett – en illa vald jämförelse som omgående väckte frågan om eventuella samiska skallar i museets källare. Utställningens arbetsnamn »Jag är« var nästa stötesten eftersom »jag« visade sig representera det mesta av nationalstatens åsikter om den andre. Men diskussionerna gick framåt. Vi brottades med frågeställningar som vems kultur och vems föremål? Vilken karta skulle användas över det gränslösa men samtidigt så begränsade Sápmi – och hur visar man kränkningar utan att kränka igen? Frågeställningarna väckte känslor och var angelägna eftersom utställningen skulle stå länge och möta miljontals människor från hela världen. Urfolksaspekten blev allt starkare under arbetets gång. Andras åsikter kan te sig ointressanta men för minoriteter är de nödvändiga att förhålla sig till. Samernas situation är unik eftersom tillståndet är oföränderligt. Jag läste lite statsvetenskap vid Stockholms universitet och fastnade vid statsvetaren Robert Dahls prisbelönda tes om permanent minoritet ur ett inflytandeperspektiv. Slutsatsen är

att den som har möjlighet att få politisk makt står ut med att vara i minoritet under en tid. Finns inte den möjligheten förlorar demokratin sin legitimitet, vilket ställer stora krav på ödmjukhet hos dem som har makten. Marginalisering av urfolk sker världen över när de försvinner in i nationalstaten. Eftersom de sällan har dokumenterat sig själva har de svårt att göra anspråk. För samerna har den egna mobiliseringen spelat en avgörande roll. I dag är engagemanget starkare än någonsin och vi anammar omvärldens modeller på gott och ont. Men det är svårt att få tillgång till den allmänna arenan. Jag saknar det samiska i den vardagliga samhällsdebatten som när det talas om barnuppfostran, klimat eller stress. Inför denna text bläddrade jag i en tidigare utgåva av Nordiska museets årsbok, *Tio tvättar sig*. Läsningen var fantastisk men också här saknades den samiska berättelsen. Varför frågade ingen? Jag kunde ha berättat om gymnasiefflickorna i Täby vars största behållning av min föreläsning var att de fick veta hur man tvättar sig i naturen. Eller om när min far återvände från fjället efter fyrtio dygn i samma kalsonger. Jag kunde ha gett min syn på varför samer beskrivits som lortiga eller berättat om den gången en finsk man drog upp kåtadörren med sådan kraft att låshaspen rätade ut sig för att visa sina vänner hur samer bor – mitt under vår pågående tvättning. På temat »tvättlappar« finns mycket att säga, men det beror inte bara på omvärlden. Bland samer håller man gärna kunskap inom gruppen. Förtryck däremot lyfter vi gärna fram, dyker en tv-kamera upp sparas det inte på krutet. Också jag har fallit i fällan fast jag försökt vara uppmärksam. För något år sedan ringde radioprogrammet Karlavagnen, det var Sveriges nationaldag och vi skulle tala om positiva saker i Sverige. Förskräckt hörde jag mig själv

upprepa uttryck som att »det åtminstone är ett ganska bra land att bli förtryckt i eftersom man undkommer med livhanken i behåll«. Förfärligt! Än en gång framträdde en bitter bakåsträvare. Men att fläka ut sig och prata om struntsaker i media kan det verkligen vara något? Borde inte den platsen vikas för dem som erövat riktig kunskap som är värd att lyssna till? Nog är det väl de som ska komma till tals – om de vill – i stället för att världen ska störas med en massa oviktigt? Nej, jag tror tvärtom att lite trevligt småprat ökar intresset och skapar en arena för fortsatta samtal och utveckling. År 2000 förde kärleken mig till Stockholm, jag fick anställning vid kampanjledningen för socialdemokraternas valrörelse vid partihögkvarteret på Sveavägen 68. Från den positionen hyste jag hopp om att också kunna kasta lite ljus på samiska frågor. Men ganska snart insåg jag att de inte skulle diskuteras – av den enkla anledningen att inget riksdagsparti tjänar röster på dem. Tvärt om fanns en rädsla att tappa partistöd i Norrland. Röstfisket som osynliggör samer är ett demokratiskt problem och den starka kopplingen till markkonflikter gör det svårt att ens tala om modersmålsundervisning i skolan. Att se en valrörelse inifrån ger förstärkt insikt. Väljarna betraktas statistiskt, blir till färgmarkeringar på en karta, noggrann analys visar hur de ska vinnas. PR-byråer anlitas, kampanjbilder skärskådas och budskap formuleras. Sakkunniga arbetar nätter igenom för att möta morgondagens utmaningar med slagkraftiga underlag. Inget ödslas där det inte betalar sig. Nej, det är inte konstigt att det är tungt att driva samiska frågor – vi tillför varken röster eller löpsedlar. Nonchalansen från politiker och brist på statistik bekräftar att samer är en oviktig grupp och öppnar dörrar för skrämselfpropaganda och hemsnickrade teorier.

Erling Wälivaara (kd) gick som ordförande i försvarsutskottet ut med att en ratificering av ILO 169 kunde leda till inbördeskrig i Norrland. Påståendet att Sverige inte kunde leva upp till en FN-konvention om mänskliga rättigheter utan att riskera inbördeskrig passerade oemotsagt trots att broderlandet Norge bevisligen klarar det. Den typen av argumentation är vanlig bland insändare i Norr- och Västerbottens lokaltidningar men förekommer även på ledarnivå. Samma dag som utställningen *Sápmi* invigdes skrev Expressen en ledare om rennäring under rubriken »Rent slöseri«. Internationella reportrar däremot gnider sina händer när Sverige kritiseras av FN. Men internationellt kastar samisk kultur också positivt ljus över landet, något som kommer turistnäringen tillgodo. Men för att återgå till den svenska medieskuggan tigs det även från samiskt håll. Lagstiftningen har slagit en effektiv kil mellan renskötande och övriga samer. Renskötarlägret räds att en debatt kan få motsatt effekt. Skräckscenariot är att riksdagspartierna målas in i ett hörn där de tvingas ta ställning mot rennäringen. Den analysen delas av vissa samevänliga politiker och journalister. Röda Korset undersökte 2003 mediebilderna av samer som visade sig vara stereotyp, något som var väl i linje med mina erfarenheter. Jag har ägnat mycket tid åt att fundera över och försöka förändra den. Jag har talat med journalister, producenter och utgivare som uppgivit olika skäl. En lokalreporter i det konflikttyngda Härjedalen oroade sig över att inte kunna handla på bygdens affär om han skrev samevänligt. Vid stora nyhetsredaktioner i Stockholm orsakar avståndet till *Sápmi* praktiska bekymmer och kostnader. En framgångsrik kvällspressjournalist kallar frågan för osexig och reklamfinansierad media uppgjer att det inte passar annonsörerna. Så vad

Skinnklänning som väckte uppmärksamhet. Nordiska museets fotograf Mats Landin fotograferar till utställningen *Sápmi* 2007. Foto Nils Gustav Labba, Samiskt informationscentrum.

gör man? Jag utsåg den framgångsrike kvällspressjournalisten till min mentor. Vi dejtade på McDonald's där han vidhöll det osexiga med samer. En snabb blick på mina näbbskor med tofsar och hemvävda band fick mig att tillskriva honom en poäng. »Dessutom«, sade han mellan tuggorna, »gnäller ni så fort ni har chansen. Människor orkar inte lyssna på sånt!« »Det finns ingen aktualitet i det här« var stående svar även från min ofrivillige mentor. »Nej, det är just det som är problemet – att allt är som vanligt«, kontrade jag och tuggade i mig några kallnade pomes. Det kändes hopplöst att försöka få in någonting

via pressen. »Jag ska ge dig ett råd«, sade mentorn och lutade sig framåt, »starta en blogg på internet, där kan du skriva själv.« Skriva själv! Något förnärmat men inte modlös tog jag reda på att en blogg är en öppen dagbok på Internet där man kan skriva, få kommentarer och länka till källor på nätet. Inte lika glamoröst som att skriva i en tryckt tidskrift men till och med Expressens Linda Skugge hade en blogg så varför inte! Det stod i alla fall inget annat till buds. Hösten 2006 beställde jag en djupt v-ringad designklänning i renskinn och körde i gång bloggen »Världen ur samiskt perspektiv«. Det skulle väl ändå nå moderna människor! Och det fungerade. Jag skriver nästintill dagligen om stort och smått och lägger till viktiga rön och avhandlingar. Besöksmässigt kan den inte mäta sig med exempelvis modebloggar men förvånansvärt många läser den. I dag är rubriken »Lev som en same« och vissa dagar har sidan över niohundra besökare och ett fåtal annonsörer som är utvalda efter etiska värderingar vilket känns som en stor framgång. Läsarkommentarerna är ganska få men såväl bekanta som forskare och samhällsbevakare verkar hålla koll på bloggen som är en länk mellan kalfjäll och avgas. Den har citerats i två avhandlingar, två utställningar och resulterat i intervjuer och samtalspaneler. Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, arkiverar bloggen som samtidsdokumentation. Skillnaderna inom den samiska befolkningen är större än någonsin, vi är allt ifrån renskötare till citysamer med vitt skilda förutsättningar och behov. Trots olikheterna behandlas vi ofta som en grupp. En del av oss, däribland jag själv, beklagar att vi behandlas som museiföremål vars kultur visas på dammiga hyllor och friluftsmuseer innan kulturen ens hunnit dö ut. För att i nästa stund dra på kolten, jojka och vinka med yllevanten. Visst bidrar vi

till att förstärka den stereotypa bilden av samer som färgglada figurer på en fjälltopp. Men som Sametingets koltklädd styrelseordförande Lars-Anders Baer sade vid ett seminarium i anslutning till Sápmi-utställningens öppnande: »Ibland får man uppträda som stereotyp eftersom det åtminstone ger något gemensamt att utgå ifrån.« Avslutningsvis blöter jag fingret och håller upp det för att kolla av vindriktningen och jag märker en positiv förändring. Oväntad hjälp kommer från klimatförändringar och dagens ohälsa bland människor och djur. Samefrågan som ofta har betraktats som bakåtsträvande ses i ett nytt ljus och pendeln börjar vända. Mycket har hänt sedan barndomens högtidsstunder vid batteriradion i kåtan. Med tillförsikt ser jag fram emot lika många år och förändringar till – där samer är med och formar bilden av sig själva. Där vi finns med på lika villkor i skolböckerna och där samisk kultur står för framtid.

Utanför stugan
Enonjalme våren 2005.
Foto Victoria Harnesk.

For Sápmi with the Times

For the Nordiska Museet and Skansen, the Sami have always been there. The point of departure for *Fataburen* 2008 is the museums' long interest in the Sami people and their culture – as part of a way of thinking and acting that is tied to a nation and a time. Collections have been built up on the museums' terms, as Sami culture has contributed to their attraction and their justification. Sami have been observed and exploited, their contacts with the mainstream society have been characterized by inequality, and the Sami have mostly been the weaker side, although in their encounters with the surrounding world they have also had an agenda of their own. Today we can see the beginnings of a change, as indigenous peoples on the move have made states and authorities to start looking at them with other eyes. What previously concerned groups within nation states has now become international politics in a globalized world with new communities and boundaries. The right to the cultural heritage has become a crucial issue, which gives the cultural museums a possibility to play an active part in a larger transformation of society.

For Sápmi with the Times seeks to tell the story of a power relation that is changing; a piece of Swedish history that is not only Swedish; a time when Sami culture is now living on its own terms in a diverse society. The authors of the articles are scholars and writers with a knowledge of Sami history and culture. Far from all of them are Sami, but their common starting point is that Sami life has become a research

Translated by Alan Crozier

field and an issue that must be investigated and reappraised. They distance themselves from the way the Sami have been described in the past, and they know about the many contexts where Sami ways of life have led to intervention by others – by authorities, landowners, and museums.

The articles in the book apply both historical and present-day perspectives, looking from both the outside and the inside. The intention is that “Saminess” will emerge in all its variation – in time, place, and different social contexts – a multifaceted culture where ways of life, identity, cultural heritage, and traditional knowledge are permitted to develop and change in new contexts. And this also puts into perspective what it can mean to be “Swedish”.

The Other

In the first part of the book we meet Sápmi – the country and the people – chiefly through the interests and intentions of the outside world: boundary-drawing nations, rule-issuing authorities, historical chroniclers, and museums as collectors and exhibitors. We meet ideas about the Sami and their culture, ideas which have been numerous and influential, and we gain insight into the processes that have made the reindeer-herding nomad into the norm and emblem. But on every point we also meet a counter-movement, and later also a shift of perspective, as a people on the far margins of northern Europe demonstrate that they have become a part of a worldwide network.

Through his Sami cultural filter, *Lars-Anders Baer* begins by considering the myths about Sápmi, myths which have exerted a great influence on Sami policy, and which in turn have further cemented the myths. In Western thought a sharp distinction has been made between the nomad and the sedentary farmer, with the nomad representing the uncivilized and unpredictable. Today the Sami are working to gain increased power over their history and their cultural heritage, and to make the Sami gaze, voice, and story visible.

Mikael Svonni brings us on a journey through the history of language, where new research has completely changed the image of the Sami “immigration”. South Sami, by all appearances, is the oldest language

that has been spoken and is still spoken in Scandinavia, and Sami words can take us six thousand years back in time. The words tell of contacts between population groups with different languages over a very long time. In the reciprocal assimilation the Sami ended up in an inferior position, both socially and economically.

In the nineteenth century nationalism became a leading ideology that shaped the modern nation state. *Lars Jönnes* writes about a historical process in which the cultural museums and tourism played an important part in creating and defending the national territory. In the north the nomadic Sami became excellent “territory coverers”, while Skansen and the Nordiska Museet fulfilled the same task in a more symbolic sense by incorporating the Sami into Swedish cultural history.

At the end of the nineteenth century many ideas were also formulated which would serve as the foundation for Swedish policy on the Sami for a long time to come. *Patrik Lantto* and *Ulf Mörkenstam* write about this and the emergent Sami movement. With the first laws on reindeer grazing, the state intervened in the everyday life of reindeer herders in a way that was previously unknown, while Sami life and culture apart from reindeer herding was rendered invisible. This generated antagonisms between different groups of Sami but also led to political actions and political organization.

The same time saw the beginnings of the Nordiska Museet’s collection of Sami objects – the world’s largest – and its huge corpus of archival and pictorial material connected to the Sami. *Cecilia Hammarlund-Larsson* describes the growth of the collections but also considers some issues of our own time: Is the material an expression of a colonial attitude, or is Sami life regarded as a natural part of Sweden’s history? Today the ambition of the Nordiska Museet is to examine the collections with an open mind and in collaboration with representatives of the Sami community.

The photographer Nils Thomasson’s collection of pictures, which are preserved today in Jämtland County Museum in Östersund, is the topic of *Joban Jonsson*’s article. He shows how one and the same picture can be given a different meaning depending on the context and the narrative: a family photograph, a tourist postcard, or an illustration of racial biology. The article also describes the cooperation that occurred be-

tween the Sami and representatives of the mainstream society, such as museum officials and researchers, in this case a famous racial biologist.

Eva Silvéén then outlines how the Sami and their culture have been exhibited and staged, at the Nordiska Museet and to some extent also Skansen. Each exhibition has not just presented a narrative about the Sami but has also created a relationship between the museum and Sami society. Whereas the earlier exhibitions sought to show “the Sami”, the idea today is more to focus on border zones, blends, and traces of people’s encounters.

The Sami camp is one of the most popular places in Skansen. *Anna-Vera Nylund* describes the Sami camps at different times and the conditions for the Sami who lived and worked there. Today Skansen wants to establish understanding and respect for Sami culture among visitors of all ages and from all over the world, and collaboration with the Sami community is therefore of great importance. On 6 February 2003 the Sami national day was celebrated for the first time at Skansen.

The end of the twentieth century was the start of an important period for the world’s indigenous peoples. The rise of an international movement of indigenous peoples in the 1970s and its relationship to today’s museum activities is the subject of *Carine Durand’s* contribution. She describes the process behind the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples and the Samis’ active work to protect and preserve the cultural heritage of indigenous peoples. A fieldwork project at the Nordiska Museet in 2007, however, reveals the difficulties that can arise, despite the ambition to work in accordance with the UN recommendations.

The Self

In the second part of the book the perspective is shifted. We come closer to Saminess, as it is expressed by the Sami in art, knowledge, and lifestyle. Several articles deal with issues such as today’s Sami culture, new ways of relating to tradition and cultural heritage, different ways of being Sami – in Stockholm and in Sápmi, as a woman, man, or child, in the present and the past.

The annual Jokkmokk’s Winter Market radiates the present and

the future despite – or perhaps thanks to – its four-hundred-year history. In *Lis-Mari Hjortfors's* on-the-spot account from February 2007 we find ourselves in the midst of a living Sami culture in many forms. Commerce flourishes, friends meet, music flows, craftsmen swap ideas, find inspiration and new material, while tourists throng around.

Krister Stoor and *Richard Jones-Bamman* consider musical expression and Sami identity, with the focus on Sven-Gösta Jonsson, “the rocking Sami”, one of the most important figureheads in twentieth-century Sami popular culture. After encountering some resistance among the Sami, he became an icon at a time when many people were ashamed of their identity. He mostly sang in Swedish, sometimes in English, whereas Lars-Jonas Johansson in our day sings almost exclusively in Sami. Despite the differences, both are representatives of Sami music with rock as the mainstay.

It is not always easy to say whether Sami artists should be called musicians, yoikers, authors, drawers, or craftsmen. On the other hand, it is not necessary since Sami people have often thought and done things in a holistic way. *Vuokko Hirvonen* describes how different branches of art go hand in hand in the works of a number of Sami authors, from the start of the nineteenth century, when the first manuscripts were produced in Sami, to the late twentieth century, when Sami identity is often an important theme of the works.

Language and identity are likewise important issues for *Ann-Helén Laestadius*, a Sami journalist and author with Swedish as her mother tongue. Her personal story from Stockholm’s newspaper world, far from mountains and reindeer, reflects different generations’ attitudes to a Sami origin and to other people’s opinions and prejudices. Wearing jeans or a Sami frock, and with a natural pride, she lives a metropolitan Sami life, where it is her Sami heart that counts.

Andrea Amft gives a voice to a Sami woman in completely different circumstances. In her case, being a woman and a Sami without reindeer has meant subordination and marginalization. In the account of a hard life as a fishing Sami we discern the hierarchies in Sami society. There is a belief among the Sami themselves that the Sami woman is strong and equal. From a gender perspective, however, it is clear that the reindeer herding, which sets the tone among the Sami and there-

fore brings power, was masculinized during the twentieth century, partly as a consequence of intervention by the authorities.

Both fishing Sami and reindeer herders, as well as other Sami, practised what is today called “traditional knowledge”. *Håkan Tunón* and *Lars-Anders Baer* describe how outsiders’ views of this art of survival has changed. From having been regarded as something of mainly folkloristic interest, it has increasingly come to be viewed as a complementary science, or at least knowledge. Perhaps this empirical knowledge that comes from a life close to nature can provide the solutions to several of the crucial questions of our time concerning the environment, climate, and livelihood?

In *Sunna Kuoljok’s* article we return to the museums’ Sami collections, but now from a different perspective: What significance does this cultural heritage have today, for Sami identity, self-understanding, and self-determination? The article tells of a project for the identification, administration, increased accessibility, and possible return of objects to Sami museums – even if Sami artefacts must also be found outside Sápmi, to tell the rest of the world about Sami life and culture.

The book ends with a Sami who has found a place in a primary medium of our own times. The blogger *Victoria Harnesk* writes about a bright Sami future against the background of her own life. “A great deal has happened since my childhood and those enjoyable moments spent listening to the battery radio in the tent dwelling.” This sentence says a lot both about her own life and about the changes in Sápmi.

Life as a Sami today raises questions of great significance for everybody. Maintaining one’s identity and cultural heritage in a world with new boundaries, meeting the rest of the world without being eradicated, both steering and following – these are challenges for more than the Sami. With a new attitude, Sápmi is more important than ever for Sweden, as indigenous peoples are for the world.

Källor och litteratur

Tolkning av ett förflutet • Lars-Anders Baer

Otryckt material

FN:s urfolksdeklaration 2007: sv.wikipedia.org/wiki/FN:s_urfolksdeklaration

Litteratur

Dagens Nyheter 25 november 1994

Duke, Christer 2002. Gravplundringens epilög: Efter 50 år infrias löftet till samerna. *Samefolket* 2002:10

Fanon, Frantz 1962. *Jordens fördömda*. Göteborg: Gösta Skoog

Ferro, Marc (red.) 2005. *Kolonialismens svarta bok: 1500–2000: från utrotning till självvransakan*. Stockholm: Leopard

Jillker, Gustaf 2001. Suojvengella – mannen vid Atoklimpen. Seminarium om återbegravning i Tärnaby. *Samefolket* 2001:8

Jillker, Gustaf 2002. Nu återbegravs Soejvengelle. *Samefolket* 2002:11

Linné, Carl von 1977. *Carl Linnaeus Lapplandsresa år 1732*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Mc Eachrane, Michael 1998. Bara en europé kan vara riktigt frisk. *Dagens Nyheter* 26 augusti

Oskal, Nils A. 1995. *Det rette, det gode og reinlykken*. Tromsø: Tromsø universitet, Institusjonen for samfunnsvitenskap

Oskal, Nils A. 1995. Liberalisme og urbefolkningsrettigheter. *Norsk filosofisk tidsskrift* 1995: 2–3

Sartre, Jean-Paul 1962. Förord. // Fanon, Frantz. *Jordens fördömda*. Göteborg: Gösta Skoog

Schefferus, Johannes 1956. *Lappland*. Uppsala: Almqvist & Wiksell. (Acta Lapponica, 8)

Samerna i språkhistorien • Mikael Suonni

Litteratur

Amft, Andrea & Svonni, Mikael (red.) 2006. *Sápmi Y1K: livet i samernas bosättningsområde för ett tusen år sedan*. Umeå: Umeå universitet. (Samiska studier, 3)

Bergsland, Knut 1996. *Bidrag till sydsamenes historie*. Tromsø: Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier

Korhonen, Mikko 1988. The history of the Lapp language. // Sinor, Denis (ed.), *Handbook of Uralic studies, Vol. 1, The Uralic languages: description, history and foreign influences*. Leiden: Brill

Korhonen, Olavi 1997. Samiskan som språk och traditionskälla. // Korhonen, Olavi & Winsa, Birger (eds.), *Språkliga och kulturella gränser i Norðskandinávién: två uppsatser*. Umeå: Kulturgräns norr. (Kulturens frontlinjer, 7)

Kusmenko, Jurij 2006. Jätten Thjazi och det samiska elementet i nordisk mytologi. // Amft, Andrea & Svonni, Mikael (red.), *Sápmi Y1K: livet i samernas bosättningsområde för ett tusen år sedan*. Umeå: Umeå universitet. (Samiska studier, 3)

Kusmenko, Jurij & Riessler, Michael 2000. Traces of Sámi-Scandinavian contact in Scandinavian dialects. // Gilbers, Dicky, Nerbonne, John & Schaecken, Jos (eds.), *Languages in contact*. Amsterdam: Rodopi. (Studies in Slavic and General Linguistics, 28)

Mundal, Else 2006. Kong Håkon Magnussons rettarbot for Hålogaland av 1313 og andre kjeller till kristinga av samane i mellomalderen. // Amft, Andrea & Svonni, Mikael (red.), *Sápmi Y1K: livet i samernas bosättningsområde för ett tusen år sedan*. Umeå: Umeå universitet. (Samiska studier, 3)

Sammallahti, Pekka 1995. Language and roots. *Congressus octavus internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä 10.–15.8.1995. P.1*. Jyväskylä: Moderatores

Sammallahti, Pekka 1998. *The Saami languages: an introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji

Svonni, Mikael (under utg.). Samiska termer för ingifta personer – ett historiskt perspektiv. Föredrag hållet vid seminariet *Samar som »den andre«, samar om »den andre«. Identitet og etnisitet i nordiske kultur møte*. Bergen 12–13 november 2007
Zachrisson, Inger 1997. *Möten i gränsland: samer og germaner i Mellanskandinávién*. Stockholm: Statens historiska museum. (Statens historiska museum, Monographs, 4)

Samerna i den kulturella konstruktionen av territoriet • Lars Jönnes

Otryckt material

Nordiska museets arkiv

Artur Hazelius, Nordiska museets och Skansens tidiga arkiv
Svenska Turistföreningens arkiv

Litteratur

Bilder från Skansen: skildringar af svensk natur och svenskt folklif /.../ utg. af Artur Hazelius. Stockholm 1898

Düben, Gustaf von 1873 (1977). *Om Lappland och lapparne, företrädesvis af svenske: etnografiska studier*. Stockholm: Norstedt/Hedemora: Gidlunds

Jönnes, Lars 1999. Ett Sverige i smått eller ett Tyskland över allt? Nation och territorium genom upptäckt och försvar under 1800- och 1900-tal. // Lars Petterson (red.), *I nationens intresse: ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*. Uppsala: Historiska institutionen. (Opuscula historica Upsaliensia, 21)

Jönses, Lars 2005. Den patriotiska promenaden: Skansen och Svenska Turistföreningen i konstruktionen av det svenska territoriet. // Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena (red.), *Kulturarevns dynamik: det institutionaliserade kulturarevets förändringar*. Linköping: Linköpings universitet. (Tema Kultur och samhälle, Skriftserie 2005:2)

Svenonius, Fredrik 1892. Om lappkåtar samt Turistföreningens lappska fjällhyddor. // *Svenska turistföreningens årskrift*

Från »lappprivilegier» till rättigheter som urfolk. Svensk samepolitik och samernas politiska mobilisering • Patrik Lantto & Ulf Mörkenstam

Litteratur

Amft, Andrea 2000. *Sápmi i förändringens tid: en studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*. Umeå: Kulturgräns norr. (Kulturens frontlinjer, 20)

Anaya, S. James 1996. *Indigenous peoples in international law*. Oxford: Oxford University Press

Beach, Hugh 1981. *Reindeer-herd management in transition: the case of Tiorpon Saameby in northern Sweden*. Uppsala: Uppsala universitet. (Uppsala Studies in Cultural Anthropology, 3)

Cramér, Tomas 2000–06. *Samernas vita bok. Vol 30:1–2, 31. Vinterstierna*. Stockholm

Gayim, Eyassu & Myntti, Kristian (eds.), *Indigenous and tribal peoples' rights: 1993 and after*. Rovaniemi: Northern Institute for Environmental and Minority Law at the University of Lapland. (Juridica Lapponica, 11)

Jahreskog, Birgitta (ed.) 1982. *The Sami national minority in Sweden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International

Lantto, Patrik 2000. *Tiden börjar på nytt: en analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*. Umeå: Institutionen för nordiska språk, Umeå universitet. (Kulturens frontlinjer, 32)

Lantto, Patrik 2003. *Att göra sin stamma börd: Svenska samernas riksförbund, samerörelsen och svensk samepolitik 1950–1962*. Umeå: Kulturgräns norr. (Kulturens frontlinjer, 47)

Lantto, Patrik & Mörkenstam, Ulf 2008. Sami rights and Sami challenges: the modernization process and the Swedish Sami movement, 1886–2006. // *Scandinavian Journal of History* 2008:1

Laula, Elsa 1904. *Inför lif eller död?: sanningord i de lappska förbällandena*. Stockholm

Lewis, Dave 1998. *Indigenous rights claims in welfare capitalist society: recognition and implementation: the case of the Sami people in Norway, Sweden and Finland*. Rovaniemi: University of Lapland. (Arktisen keskuksen tiedotteita, 24)

Mörkenstam, Ulf 1999. *Om »Lapparnes privilegier»: föreställningar om samiskhet i svensk politik 1883–1997*. Stockholm:

Stockholms universitet. (Stockholm Studies in Politics, 67) *Nytt juridiskt arkiv. Avd. 1, Rättsfall från Högsta domstolen*.

Stockholm: Norstedts juridik, 1981–

Sillanpää, Lennard 1994. *Political and administrative responses to Sami self-determination: a comparative study of public administrations in Fennoscandia on the issue of Sami land title as an aboriginal right*. Helsinki: Societas scientiarum Fennica. (Commentationes scientiarum socialium, 48)

Sjölin, Rolf 2002. *En studie i ickemakt: samer och samefrågor i svensk politik*. Kautokeino: Sámi Instituhtta. (Diedut 2002:3)

Svensson, Tom G. 1976. *Ethnicity and mobilization in Sami politics*. Stockholm: Department of Social Anthropology, University of Stockholm. (Stockholm Studies in Social Anthropology, 4)

Svensson, Tom G. 1997. *The Sámi and their land: the Sámi vs the Swedish Crown. A study of the legal struggle for improved land rights: the Taxed Mountains case*. Oslo: Novus. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter, 96)

Offentligt tryck

Kungl. Maj: Betänkande 1909 *Förslag till omorganisation af lappskoleväsendet*

Proposition 1913:97 *Kungl. Maj:ts nädiga proposition till Riksdagen angående ökning av förslagsanslaget till lappmarks ecklesiastikverk*

Svensk författningssamling

SFS 1886:38 *Lag angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige*

SFS 1898:66 *Lag angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige*

SFS 1917:337 *Lag angående ändring i vissa delar av lagen den 1 juli 1898 om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige*

SFS 1919:895 *Konvention mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas rätt till renbetning*

SFS 1928:309 *Lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige*

SFS 1971:437 *Rennäringslag*

SFS 1992:1433 *Sametingslag*

SFS 1999:1175 *Lag om rätt att använda samiska bos förvaltningsmyndigheter och domstolar*

Statens offentliga utredningar

SOU 1927:25 *Förslag angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige m.m.*

SOU 1936:23 *Betänkande angående åtgärder för avhjälpan av de inom vissa delar av Norrbottens läns lappmark yppade misförhållanden samt rörande de kostnader som därav kunde förämlas m.m.*

SOU 1968:16 *Remnärningen i Sverige*

- sou 1983:67 *Remnäringens ekonomi. Betänkande av rennäringsskommittén*
- sou 1986:36 *Samernas folkrättsliga ställning. Delbetänkande av samerättsutredningen*
- sou 1989:41 *Samerätt och sameting. Huvudbetänkande av samerättsutredningen*
- sou 1990:91 *Samerätt och samiskt språk. Slutbetänkande av samerättsutredningen*
- sou 1999:25 *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169*
- sou 2001:101 *En ny rennäringspolitik*
- sou 2002:77 *Sametingets roll i det svenska folkstyret*
- sou 2005:17 *Vem får jaga och fiska? Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen*
- sou 2005:116 *Jakt och fiske i samverkan*
- sou 2006:14 *Samernas sedvanemarkar*

Skärskådad samling. Samiskt kulturarv i Nordiska museet • Cecilia Hammarlund-Larsson

Otryckt material

- Nordiska museet
Föremålsdatabas
Huvudliggare för föremålsaccessioner
Arkivet
Brev i Artur Hazelius arkiv

Litteratur

- Biörnstad, Arne (red.) 1991. *Skansen under bundra år*. Höganäs: Wiken
- Broberg, Gunnar 1982. Lappkaravaner på villovägar. Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900. *Lychnos* 1981–82
- Ekström, Anders 1994. *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. Stockholm: Nordiska museet. (Nordiska museets handlingar, 119)
- Medelius Hans, Nyström, Bengt & Stavenow-Hidemark, Elisabet (red.) 1998. *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm: Nordiska museet

Samer i bild – bilder av samer. Ett fotografi och tre berättelser • Johan Jonsson

Otryckt material

- Jämtlands läns museums bildarkiv
Uppsala universitets arkiv
Statens institut för rasbiologi
Arkiv och inventarieförteckningar, avlöningsliggare och tjänstematriklar 1922–1928 D1:1. Från institutet utgångna skrivelser 1925 B2:1

Litteratur

- Arvidsson, Maria 2003. Fotografi som empiri. Att använda fotografier som historisk källa. // Sparrman, Anna, Torell, Ulrika & Åhrén Snickare, Eva (red.), *Visuella spår: bilder i kultur- och samhällsanalys*. Lund: Studentlitteratur
- Baglo, Cathrine 2001. *Vitenskapelige stereotyper: om konstruksjonen av samerne som kulturhistorisk enbet i tida fram mot 1910*. Opubliserad hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Baglo, Cathrine 2006. Samer på ville vege? Om »levande utstillinger«, antropologi og vitenskapelige praksiser. // *Nordisk museologi* 2006:1
- Blomberg, Eva 2005. Sätt att se. // *Historisk tidskrift* 2005:2
- Broberg, Gunnar 2001. Det antropologiska fotoalbumet. // Andersson, Lars M., Berggren, Lars & Zander, Ulf (red.), *Mer än tusen ord: bilden och de historiska vetenskaperna*. Lund: Nordic Academic Press
- Burke, Peter 2001. *Eyewitnessing: the uses of images as historical evidence*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press
- Hansen, Kjell 1981. Nils Thomasson som fotograf. // *Jämten* Horgby, Björn 2003. Makt och maskulinitet i militär mundering. // Sparrman, Anna, Torell, Ulrika & Åhrén Snickare, Eva (red.), *Visuella spår: bilder i kultur och samhällsanalys*. Lund: Studentlitteratur
- Jensen, Johanne Maria 1994. *Gennem lys og skygger: familiefotografier fra forrige århundrede til i dag*. Herning: Systime
- Thomasson, Lars 1981. Min far Nils Thomasson. // *Jämten*
- Willis, Deborah & Williams, Carla 2002. *The Black female body: a photographic history*. Philadelphia: Temple University Press

Samiska scener och scenerier • Eva Siloén

Otryckt material

- Nordiska museets arkiv
Lapska arkivet
Oaccederat arbetsmaterial

Litteratur

- Baglo, Cathrine 2006. Samer på ville vege? Om »levande utstillinger«, antropologi og vitenskapelige praksiser. // *Nordisk museologi* 2006:1
- Broberg, Gunnar 1982. Lappkaravaner på villovägar. Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900. // *Lychnos* 1981–82
- Broberg, Gunnar 1990. Bakom och framför kameran. // *Västerbotten* 1990:2
- Clifford, James 1999. Museums as contact zones. // Boswell, David & Evans, Jessica (eds.), *Representing the nation: histories, heritage and museums*. London: Routledge
- Ekström, Anders 1994. *Den utställda världen. Stockholmsutställ-*

ningen 1897 och 1800-talets världsutställningar. Stockholm: Nordiska museet. (Nordiska museets handlingar, 119)

Hammarlund-Larsson, Cecilia 2008. Skärskådad samling. Samiskt kulturarv i Nordiska museet. // *Fataburen*

Hammarstedt, Nils Edvard 1911. *Lappska afdelningen*. Stockholm: Nordiska museet

Hillström, Magdalena 2006. *Ansvar för kulturarvet: studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Linköping: Linköpings universitet. (Linköping Studies in Arts and Science, 363)

Jonsson, Johan 2008. Samer i bild – bilder av samer. Ett fotografi med tre berättelser. // *Fataburen*

Jönsses, Lars 2008. Samerna i den kulturella konstruktionen av territoriet. // *Fataburen*

Karp, Ivan & Lavine, Steven D. 1991 (eds.), *Exhibiting cultures: the poetics and politics of museum display*. Washington: Smithsonian Institution Press

Kjellström, Rolf 1998. Nordiska museets sameforskning. // Medelius, Hans, Nyström, Bengt & Stavenow-Hidemark, Elisabet (red.), *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm: Nordiska museet

Manker, Ernst 1956. *The Lapps: guide to the exhibits in Nordiska Museet and at Skansen open-air museum*. Stockholm: Nordiska museet

Medelius, Hans 1998. Utställningarna. // Medelius, Hans, Nyström, Bengt & Stavenow-Hidemark, Elisabet (red.), *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm: Nordiska museet

Nylund, Anna-Vera 2008. Sameliv på Skansen. Om natur och kultur, upplevelser och lärande. // *Fataburen*

Silvén, Eva et al. 2007. *Sápmi – om att vara same i Sverige*. Stockholm: Nordiska museet. (Utställningskatalog)

Smith, Linda Tuhiwai 1999/2006. *Decolonizing methodologies: research and indigenous peoples*. London: Zed Books

Sameliv på Skansen. Om natur och kultur, upplevelser och lärande • Anna-Vera Nylund

Otryckt material

Handlingar i Skansens arkiv

Kunskapsunderlag till Skansens sameviste, Marie Lexius, Skansen 2006

Rapport om samiskt informationsprojekt SSR/Skansen, Anna-Vera Nylund, Skansen 2003

Samer på Skansen, Karin Blent, Skansen 2006

Samernas Riksförbund: www.sapmi.se > Historia > Organisationshistoria

Litteratur

Catomeris Christian 2004. *Det obyggliga arvet. Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm: Ordfront

Baehrendtz, Nils Erik (red.) 1980. *Boken om Skansen*. Höganäs: Bra böcker

Biörnstad, Arne (red.) 1991. *Skansen under hundra år*. Höganäs: Wiken

Hillström, Magdalena 2006. *Ansvar för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Linköping: Linköpings universitet. (Linköping Studies in Arts and Science, 363)

Urfolk, internationella nätverk och museer • Carine Ayélé Durand

Litteratur

Anaya, S. James 1996. *Indigenous peoples in international law*. Oxford: Oxford University Press

Daes, Erica-Irene 1997. *Protection of the heritage of indigenous people*. New York: United Nations. (Human Rights, Study Series, 10)

Daes, Erica-Irene 2000. Human rights of indigenous peoples. // *Report of the seminar on the draft principles and guidelines for the protection of the heritage of indigenous people*. Geneva: Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, 22

Martinez Cobo, José 1986. *Study of the problem of discrimination against indigenous populations*. Geneva: United Nations. Doc. UN E/CN.4/Sub.2/1986/7

Yokota, Yozo & The Saami Council 2005. *Standard-Setting. Review of the draft principles and guidelines on the heritage of indigenous peoples*. Geneva: Commission on Human Rights Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights Working Group on Indigenous Populations

Ett varmt tack till de urfolksrepresentanter och fotografer som med stort tillmötesgående medverkat med porträtt och andra bilder i Nordiska museets utställning *Sápmi* och denna artikel. Medarbetare vid OHCHR och Nordiska museet tackas också för gott samarbete, liksom de som både där och på annat håll välvilligt bidragit med synpunkter på denna text. Jag uppskattar också de generösa ekonomiska bidrag från Trinity College, Cambridge, Arts & Humanities Research Council och Norges forskningsråd som har möjliggjort min forskning.

Sven-Gösta Jonsson – den rockande samen • Krister Stoor och Richard Jones-Bamman

Otryckt material

Andersson, Thomas 2000. *Om lappspelmannens sorgeliga död*. SVT Umeå. (Föreställning, tv-program)

Johansson, Lars-Jonas 1991. Goh almetjh lea. // *Vaajesh*. Östersund: Jojkbox. (Musikcd)

Litteratur

- Bengtsson, Ulf 2007. Rockande samen chockade samer. // *NSD, Norrländska socialdemokraten* 2007-11-12
- Jones-Bamman, Richard 2001. From 'I'm a Lapp' to 'I am Saami': popular music and changing images of indigenous ethnicity in Scandinavia. // *Journal of Intercultural Studies* 2001:2
- Lundberg, Börje 2007. *Stora rock'n'roll boken: Sveriges rock-kungar 1955-1963*. Stockholm: Premium Publishing
- Roempke, Ville 1994. *På spelmansfärd med Lapp-Nils*. Östersund: Jämtlands läns museum
- Stoor, Krister 2007. *Juoiganmuitalusat – jojkberättelser: en studie av jolkens narrativa egenskaper*. Umeå: Umeå universitet. (Samiska studier, 4)
- Stoor, Krister & Thorstensson, Roland 2004. Image-makers, image-breakers: all Sámi music is not the same. // *Báiki, the International Sámi Journal*, 25
- Tirén, Karl 1926. Några inledande ord om joikning och vuolleh. // *Samefolkets Egen Tidning* 1926:3
- Tirén, Karl 1942. *Die lappische Volksmusik: Aufzeichnungen von Juoikos-Melodien bei den schwedischen Lappen*. Stockholm: Geber. (Acta Lapponica, 3)

Bild och text hand i hand. Om mångkunniga samiska författare • Vuokko Hirvonen

Otryckt material

- Frågeformulär till författare 1994 och 1997, privat material
- Persen, Synnöve 1992. *Biekkakeabtes bálggis in Dollagáttis*. Ed. by Issát Sámmol Hætta. Kárásjohka: NRR Sámi Radio. (Radioprogram)
- Valkeapää, Nils-Aslak 1968. *Joikuja*. Helsinki: Otava. (LP-skiva)

Litteratur

- Davies, Carole Boyce-Fido & Savary, Elaine 1993. African women writers: toward a literary history. // Owomoyela, Oyekan (ed.), *A history of twentieth century African literatures*. Lincoln: University of Nebraska Press
- Gaski, Harald 1996. Introduction. // Gaski, Harald (ed.), *In the shadow of the midnight sun: contemporary Sami prose and poetry*. Kárásjohka: Davvi Girji
- Hirvonen, Vuokko 1995a. *Sydämeni palava: johdatus saamelaisen joiku- ja kertomusperinteeseen, taiteeseen ja kirjallisuuteen*. Oulu: University of Oulu. (Publications of the University of Oulu's Department of Art Studies and Anthropology. A. Literature, 4)
- Hirvonen, Vuokko 1995b. Sami literature and arts. // Pentikäinen, Juha & Hiltunen, Marja (eds.), *Cultural minorities in Finland: an overview towards cultural policy*. Helsinki: Finnish National Commission for Unesco. (Publications of the Finnish National Commission for Unesco, 66)
- Hirvonen, Vuokko 1999. *Saamenmaan ääniä: saamelaisen naisen tie kirjailijaksi*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, 725)
- Hirvonen, Vuokko 2002. Samiska kvinnoförfattare: en historik över hundra år av skrivande. // Gröndahl, Satu (red.), *Litteraturens gränsland: minoritets- och invandrarlitteratur i nordiskt perspektiv*. Uppsala: Centrum för multietnisk forskning. (Uppsala Multiethnic Papers, 45)
- Hirvonen, Vuokko (under utg.). Saamenmaan kellolintu – Nils-Aslak Valkeapää. // *Pohjoisen kirjallisuushistoria*. University of Oulu
- hooks, bell 1984. *Feminist theory: from margin to center*. Boston: South End Press
- Jahner, Elaine 1983. Intermediate forms between oral and written literature. // Allen, Paula Gunn (ed.), *Studies in American Indian literature: critical essays and course designs*. New York: Modern Language Association of America
- Kuokkanen, Rauna 1997. *Etnostreassas sápmelašvuoda oddasis buksenii: sápmelašvuoda govven dála sápmelaš girjjálašvuodas: master's thesis in Sámi literature*. Oulu: University of Oulu. Department of Finnish and Sámi
- Lehtola, Veli-Pekka 2002. *The Sámi people: traditions in transition*. Transl. by Linna Weber Müller-Wille. Inari: Kustannus-Puntsi
- Manker, Ernst 1956. *Boken om Skum*. Stockholm: LT
- Osgood Dana, Kathleen 2003. *Ailloaš the shaman-poet and his govodas-image drum: a literary ecology of Nils-Aslak Valkeapää*. Oulu: Oulu yliopisto. (Acta universitatis Ouluensis. B, Humaniora, 50)
- Paltto, Kirsti 1971. *Soagnu*. Pieksämäki. (Sami čuvetussearvvi toaimmatusak, 31)
- Pentikäinen, Juha 1995. *Saamelaiset: pohjoisen kansan mytologia*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, 596)
- Persen, Synnöve 1981. *Alit lottit girdili: dajabusa ja sániit*. Kemi
- Persen, Synnöve 1992. *Biekkakeabtes bálggis*. Iggaldas: Idut
- Persen, Synnöve 1994. *Ábiid cadni*. Iggaldas: Idut
- Skum, Nils Nilsson 1938. *Same sita – Lappbyn: bilder och lapsk text*. Sv. översättin. Israel Ruong, red. Ernst Manker. Stockholm: Thule. (Acta Lapponica, 2)
- Somby, Marry Ailonieida 1976. *Ammul ja alit oarbmelli*. Ill. by Berit Marit Hætta. Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Svendsen, Morten Johan 2001. *Nammačála ja signálat. Signatur og signaler. Style and Signals*. // *Synnøve Persen: njuobtamat 1978–2000 = malerier 1978–2000 = paintings 1978–2000*. Indre Billefjord: Idut
- Turi, Johan 1987. *Muitalus sámiiid birra* (En bok om samernas liv). Eds. Samuli Aikio & Mikael Svonni. Jokkmohk: Sámi Girjiit

- Turi, Johan 1931. *Turi's book of Lapland*. Ed. and transl. into Danish by Emilie Demant Hatt, transl. from Danish by E. Gee Nash. London: Jonathan Cape
- Valkeapää, Nils-Aslak 1988. *Beaivi, ábbážan* (The Sun, My Father). Guovdageaidnu: DAT
- Valkeapää, Nils-Aslak 1998. The sun, the thunder, the fires of heaven. // *ReVision. Summer 1998*. 21:1
- Vuolab, Kerttu 1979. *Golbma skibpáračča*. Helsinki: Kouluhallitus, Valtion painatuskeskus
- Vuolab, Kerttu 1990. *Ánde ja Risten Jagi fárus*. Karasjok: Davvi Girji
- Vuolab, Kerttu 1992. *Oral story-telling: my guide to literature*. (Opubl. manuskript)
- Vuolab, Kerttu 1994. *Čeppari čárábus*. Karasjok: Davvi Girji

»Jag längtade att jag vore fri.« 1900-talet i ett samiskt kvinnoliv • **Andrea Amft**

Otryckt material

Denna artikel baseras på intervjuer som jag gjort under hösten 1997 i samband med mitt avhandlingsarbete. Alla direktcitat kommer därifrån. Jag vill betona att informanten har samiska som modersmål och att hennes vardagsspråk är samiska.

Litteratur

- Amft, Andrea 2000. *Sápmi i förändringens tid: en studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*. Umeå: Kulturgårns norr. (Kulturens frontlinjer, 20)
- Bergstrand, Ingrid 1985. *I sirkassamers land*. Jokkmokk: Sámi girjiit
- Lundmark, Lennart 2002. »Lappen är ombytlig, ostadig och ohekväm«: svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Bjurholm: Norrlands universitetsförlag. (Norrbottnens akademisens skriftserie, 3)
- Svonni, Mikael 1997. Att lära sig samiska – ett minoritetsspråk. Vilken roll har skolan? // Westergren, Eva & Åhl, Hans (red.), *Mer än ett språk: en antologi om två- och trespråkigheten i norra Sverige*. Stockholm: Norstedts akademiska

Traditionell kunskap. Ett möte mellan kultur och natur • **Håkan Tunón & Lars-Anders Baer**

Litteratur

- Olsson, Henry 2004. WIPO:s Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore (IGC). // *Nordiskt immateriellt rättsskydd*, NIR, 2004:3

- Pettersson, Börge, Svanberg, Ingvar & Tunón, Håkan (red.) 2001. *Människan och naturen*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. (Etnobiologi i Sverige, 1)
- Svanberg, Ingvar & Tunón, Håkan 1999. *Etnobiologi. // Fataburen*
- Svanberg, Ingvar & Tunón, Håkan (red.) 2000. *Samisk etnobiologi: människor, växter och djur i norr*. Nora: Nya Doxa. (Studia ethnobiologica, 10)
- Tunón, Håkan 2004. *Traditionell kunskap och lokalsambällen: artikel 8j i Sverige*. Uppsala: Centrum för biologisk mångfald. (Studia ethnobiologica, 15.) (Fulltext: www.cbm.slu.se/utredning.htm)
- Tunón, Håkan, Iwarsson, Mattias & Manktelow, Stephen (red.) 2007. *Människan och faunan*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. (Etnobiologi i Sverige, 3)
- Tunón, Håkan, Pettersson, Börge & Iwarsson, Mattias (red.) 2005. *Människan och floran*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. (Etnobiologi i Sverige, 2)
- Unescos konvention om skydd för det immateriella kulturarvet. Stockholm: Svenska Unescorådet 2005. (Svenska Unescorådets skriftserie, 2005:1)
- Utsi, Per Mikael 2007. *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen: relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. Kiruna: Sametinget. (Centrum för biologisk mångfald. Skriftserie, 18) (Fulltext: www.cbm.slu.se/publ/skrift/skrift18.pdf)

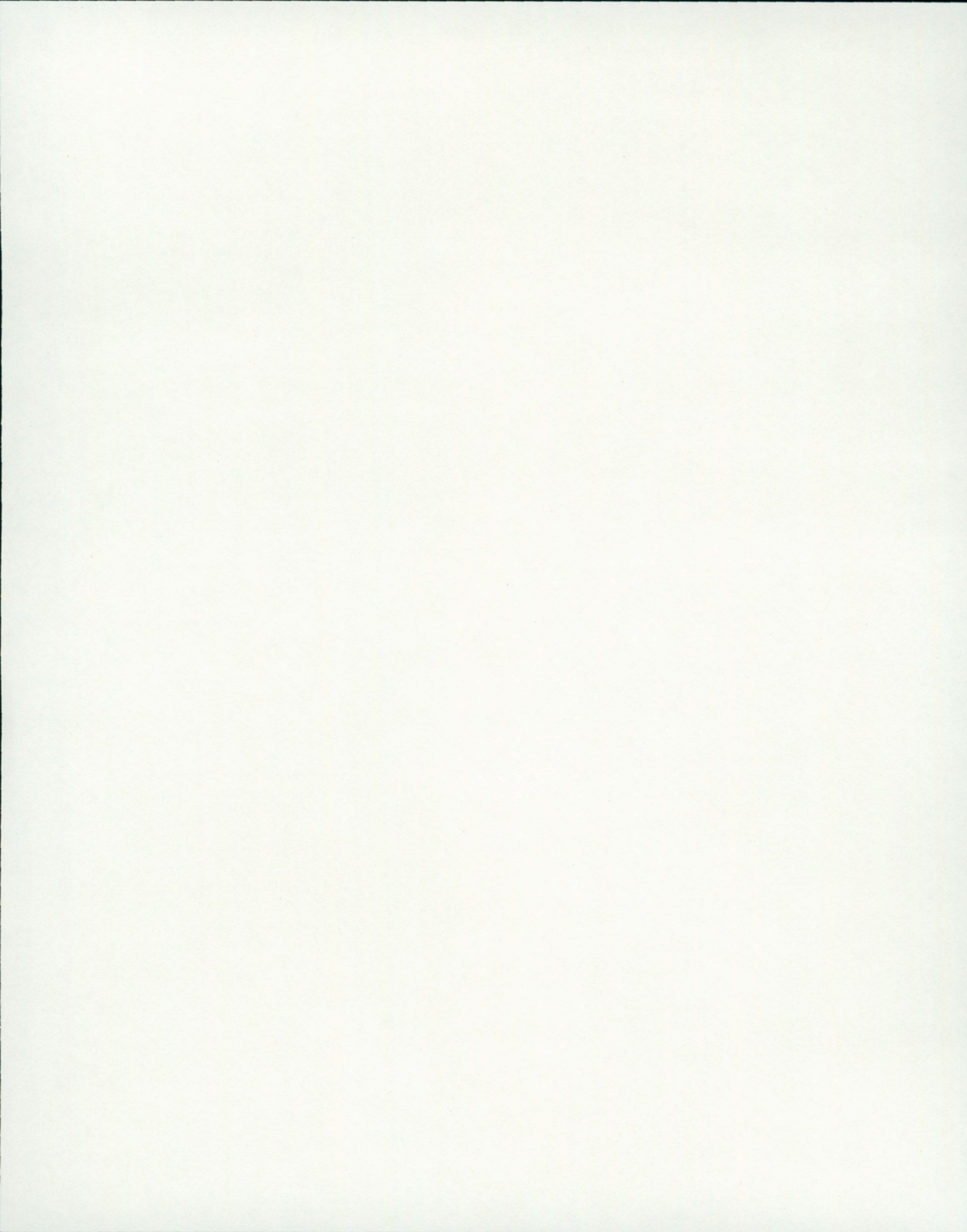
Att göra ett samiskt kulturarv synligt • **Sunna Kuoljok**

Otryckt material

Recalling Ancestral Voices: repatriation of Sámi cultural heritage
www.samicollection.org

Litteratur

- Edbom, Gunilla 2005. *Samiskt kulturarv i samlingar: rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål*, 2. Omarb. uppl. Jokkmokk: Äjtte. (Arkeologisk rapport/Äjtte; 2005:1)
- Nilsson, Marianne & Mulk, Inga-Maria 1980. *Kartläggning av samiska föremålssamlingar i svenska museer, bemygdsgårdar, samegårdar och privata samlingar*. Stockholm: Statens kulturråd
- Vem äger kulturarvet?: anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Äjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum 6–8 juni 2000*. Jokkmokk: Äjtte 2002. (Duoddaris, 20)

NORDISKA MUSEETS FÖRLAG

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 523 8

9 789171 085238

Omvärldens föreställningar om samer har under århundraden präglats av kontakterna med verklighetens Sápmi, landet och folket i norr. Nordiska museet och Skansen är barn av den tid då Nordens nationer fastställde sina gränser och gemenskaper. Det samiska införlivades i samlingar och utställningar som en självklar del, men skildes samtidigt från det svenska med ett kolonialt synsätt. Idag måste museerna och ett Sverige i tiden hitta nya samarbetsformer med ett av världens urfolk.

För Sápmi i tiden handlar om ett granskat och omvärderat förflutet – och om en mångskiftande samtid där styrkeförhållanden och gränser förskjuts, där det samiska lever på egna villkor. Ett tjugotal skribenter och forskare skriver om idéer och politik, kulturarv och traditionell kunskap, identiteter och levnadssätt där svenskt och samiskt möts.

